శ్రీః

లఘుసిద్ధాన్తకౌముదీ.

మదుత్పల. కాశిక. వేఙ్కటనరసింహాచార్యైః
స్వీకయా లఘుటీకయా సహ
సంశోధితా.

చెన్నపురి:
వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స
ఇత్యుపాహ్వైః
ప్రకాశితా.

1916.

శ్రీహయగ్రీవాయ నమః.

ఓమ్

నమోమునిత్రయాయ

లఘుసిద్ధాన్తకౌముదీ.

యేనాక్షరసమామ్నాయమధిగమ్య మహేశ్వరాత్,
కృత్స్నం వ్యాకరణం ప్రోక్తం తస్మై పాణినయే నమః.
యేన ధౌతా గిరః పుంసాం విమలైశ్శబ్దవారిభిః,
తమశ్చాజ్ఞానజం భిన్నం తస్మై పాణినయే నమః.
వాక్యకారం వరరుచిం భాష్యకారం పతఞ్జలిమ్,
పాణినిం సూత్రకారఞ్చ ప్రణతోఽస్మి మునిత్రయమ్.

ఓన్నమః పాణిని కాత్యాయన పతఞ్జలిభ్యశ్శబ్ద
విద్యాసమ్ప్రదాయప్రవర్తకేభ్యో మునిభ్యో
మహద్భ్యశ్చ గురుభ్యః.

నత్వా సరస్వతీం దేవీం [1]శుద్ధాం [2]గుణ్యాం కరోమ్యహమ్,
[3]పాణినీయప్రవేశాయ [4]లఘుసిద్ధాన్తకౌముదీమ్.

శ్రీశ్వరపాణినివరరుచిపతఞ్జలీనస్మదఖిలగురునార్యాన్,
నత్వా శ్రీశ వేఙ్కటవరసింహార్యః కరోమి లఘుటీకామ్.

1 దోషరహితామ్. 2 ప్రశస్తాః గుణాః యస్యాః, తామ్-శబ్దవ్యుత్పత్తిసాదిప్రశస్తగుణవతీ మిత్యర్థః. 3 పాణినినా ప్రోక్తమ్ పాణినీయమ్-మహావ్యాకరణమ్, తస్మిన్ బుద్ధేః ప్రవేశార్థమ్. 4 లఘ్వీచాసౌ సిద్ధాన్తకౌముదీచ, తామ్ - గ్రన్థసంఖ్యయా స్వల్పామపి నానాశబ్దసిద్ధాన్తప్రకాశికామిత్యర్థః.

అథ సంజ్ఞా ప్రకరణమ్.

అఇఉణ్. ౧. ఋఌక్. ౨. ఏఓఙ్. ౩. ఐఔచ్. ౪. హయవరట్. ౫. లణ్. ౬. ఞమఙణనమ్. ౭. ఝభఞ్. ౮. ఘఢధష్. ౯. జబగడదశ్. ౧౦. ఖఫఛఠథచటతవ్. ౧౧. కపయ్. ౧౨. శషసర్. ౧౩. హల్. ౧౪.

ఇతి 1మాహేశ్వరాణి సూత్రా 2ణ్యణాదిసంజ్ఞార్థాని. ఏషా 3మన్త్యా 4ఇతః, లణ్సూత్రేఽకారశ్చ. 5హకారాదిష్వకారఉచ్చారణార్థః. హల్ వ్యంజనమ్.

హలన్త్యమ్. ౧-౩-౩.

ఉపదేశేఽన్త్యం హలిత్స్యాత్. 6 ఉపదేశ 7ఆద్యోచ్చారణమ్.
సూత్రేష్వదృష్టం పదం 8సూత్రాంతరాదనువర్తనీయం సర్వత్ర.

---

1 మహేశ్వరాదాగతాని మాహేశ్వరాణి-తాండవనృత్యసమయే శివేన నవపంచవారం తాడితాయా ఢక్కాయా స్సకాశాదుత్పన్నానీత్యర్థః. 2 అణ్ ఆదిః యేషాంతాః అణాదయః, అణాదయశ్చతాః సంజ్ఞాశ్చ అణాదిసంజ్ఞాః, తాః అర్థః = ప్రయోజనం యేషాం తాని ఇతివిగ్రహః. 'అఇఉణ్' ఇత్యత్ర అకారాదిణకారపర్యన్తానాం వర్ణానాం సంక్షేపేణ సంగ్రహః అణ్, అణ్ ప్రత్యాహార ఇతియావత్. ఏవమగ్రేఽపి. ఆదిశబ్దేనఇక్, అక్, అచ్, ఇత్యాదయః గ్రాహ్యాః. ఇణ్ ప్రత్యాహారస్తు లణ్సూత్రస్థణకారేణైవ గ్రాహ్యః. 3 అంతేభవాః అన్త్యాః-సూత్రాన్తస్థాః ణ్, క్, ఙ్, చ్, ఇత్యాదయః. 4 యన్తీతి ఇతః-ఇత్సంజ్ఞకాః. 5 హ య వ ఇత్యాదిషు. 6 ఉప=ఆదౌ, దిశ్యతే=ఉచ్చార్యతే, ఇతి ఉపదేశః. 7 ఆదౌభవాః ఆద్యాః - శివపాణిన్యాదయః, తైః కృతం డమరుముఖాదిద్వారోచ్చారణం. 8 అష్టాధ్యాయీక్రమేణ పూర్వోక్తాదన్యసూత్రాత్ అనువృత్తింకృత్వా గ్రహీతవ్యమ్.

అదర్శనం లోపః. ౧-౧-౬౦

1 ప్రసక్తస్యాదర్శనం లోపసంజ్ఞం స్యాత్.

తస్య లోపః. ౧-౩-౯

తస్యేతో లోప స్స్యాత్. 2 ణాదయో ఽణాద్యర్థాః.

ఆదిరన్త్యేన సహేతా. ౧-౧-౭౧

3 అన్త్యేనేతా సహిత ఆదిర్మధ్యగానాం స్వస్య చ సంజ్ఞాస్యాత్. యథా-అణితి అ ఇ ఉ వర్ణానాం సంజ్ఞా. ఏవ మచ్ హల్ అ లిత్యాదయః. అయ మేవ ప్రత్యాహారః. అత్రేతాం న గ్రహణం; అనునాసిక ఇత్యాదినిర్దేశాత్.

ఊకాలోఽజ్ఝ్రస్వదీర్ఘప్లుతః. ౧-౨-౨౭

ఉశ్చ ఊశ్చ ఊ(3)శ్చ వః, 4 వాం 5 కాల ఇవ కాలో యస్య సోఽచ్ క్రమాత్ హ్రస్వదీర్ఘప్లుతసంజ్ఞ స్స్యాత్. స ప్రత్యేక ముదాత్తాది దేన త్రిధా.

6 ఉచ్చైరుదాత్తః. ౧-౨-౨౯

7 నీచైరనుదాత్తః. ౧-౨-౩౦

8 సమాహారః స్వరితః. ౧-౨-౩౧

స 9 నవవిధోఽపి ప్రత్యేక మనునాసికాననునాసికత్వాభ్యాంద్విధా.

---

1 విద్యమానస్యేత్యర్థః. 2 అఇఉణ్ ఇత్యాదిసూత్రేషూక్తాః-ణ్, క్, ఇత్యాదయః. 3 సూత్రాన్తేభవేన ణ్, క్, ఇత్యాదినా. 4 పూర్వోక్తానాం హ్రస్వదీర్ఘప్లుతానాం త్రయాణా ముకారాణామ్. 5 ఉచ్చారణకాలః. 6 తాలు కణ్ఠాదివర్ణాభివ్యక్తిస్థానానా మూర్ధ్వ భాగేనిష్పన్నః అచ్ ఉదాత్త ఇత్యర్థః. 7 తత్స్థానానా మధోభాగే నిష్పన్నః. 8 సమాహ్రియేతే=సముచ్చీయేతే ఉదాత్తానుదాత్తత్వవర్ణధర్మావత్రేతి సమాహారః. 9 హ్రస్వత్వాదిభేదేనచయుక్తః.

ముఖనాసికా వచనోఽనునాసికః. ౧-౧-౮.

ముఖసహితనాసికయోచ్చార్యమాణో వర్ణోఽనునాసికసంజ్ఞస్స్యాత్. తదిత్థమ్-అ ఇ ఉ ఋ ఏషాం వర్ణానాం ప్రత్యేక మష్టాదశభేదాః. ఌవర్ణస్య ద్వాదశ; తస్య దీర్ఘాభావాత్. 1ఏచా మపిద్వాదశ; తేషాం హ్రస్వాభావాత్.

2 తుల్యాస్యప్రయత్నం సవర్ణమ్. ౧-౧-౯.

తాల్వాదిస్థాన మాభ్యంతరప్రయత్న శ్చేత్యేత ద్ద్వయం యస్య 3యేన తుల్యం 4 త న్మిథ స్సవర్ణసంజ్ఞం స్యాత్.

అ5కుహ 6 విసర్జనీయానాం కంఠః, ఇ7చుయశానాం తాలు, ఋ 8 టురషాణాం మూర్ధా, (ఌ)9 తులసానాం దంతాః, ఉ 10 పు 11 పధ్మానీయానామోష్ఠౌ, ఞ మ ఙ ణ నానాం నాసికా చ, 12 ఏదైతోః కంఠతాలు, 13 ఓదౌతోః కంఠోష్ఠమ్, వకారస్య దంతోష్ఠమ్, 14జిహ్వామూలీయస్య జిహ్వామూలమ్, నాసికాఽనుస్వారస్య.

యత్నో ద్విధా — ఆభ్యంతరో బాహ్య శ్చ. ఆద్యః పఞ్చధా— 15 స్పృ 16 ష్టేష త్స్పృ 17 ష్టేష ద్వివృత 18 వివృత 19 సంవృతభేదాత్.

---

1 ఏచ్ ప్రత్యాహారస్థానాం ఏ ఓ ఐ ఔ వర్ణానామ్. 2 ఆస్యేభవం ఆస్యం=తాల్వాదిస్థానం, ప్రకృష్టః యత్నః ప్రయత్నః, ఆస్యం చ ప్రయత్న శ్చ ఆస్యప్రయత్నౌ, తుల్యౌ ఆస్యప్రయత్నౌ యస్య=వర్ణసమూహస్య తదితి విగ్రహః. 3 వర్ణేన. 4 యద్వర్ణసంబంధితాల్వాదిస్థానం యద్వర్ణసంబంధితాల్వాదిస్థానేన తుల్యం తత్ ఇత్యర్థః. 5కఖగఘఙాః కుశబ్దే నోచ్యన్తే. 6 విసర్గసంజ్ఞకస్య. 7 చఛజఝఞాః. 8 టఠడఢణాః. 9 తథదధనాః. 10 పఫబభమాః. 11 ≍ పఫయోః ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశస్య. 12 ఏ ఐ. 13 ఓ ఔ. ≍ క ≍ ఖ ఇత్యాదౌ కఖయోః ప్రాగర్ధ విసర్గ సదృశస్య. 15 యస్యోచ్చారణే జిహ్వాగ్రాదీనాం కంఠాద్యవయవేషు పూర్ణస్పర్శః సః స్పృష్టప్రయత్నః. 16 అల్పస్పర్శే ఈషత్స్పృష్టః. 17ఉచ్చారణకాలే త్వవయవానామల్పవివరణే సతి ఈషద్వివృతః. 18 పూర్ణతయా వివరణేతు వివృతః. 19 అవయవానా మాకుంచనేతు స్సంవృతః.

సంజ్ఞా ప్రకరణమ్.

తత్ర, స్పృష్టం ప్రయతనం 1 స్పర్శానామ్. ఈషత్స్పృష్ట మంతస్థానామ్. ఈషద్వివృతమూష్మణామ్. వివృతంస్వరాణామ్. హ్రస్వ స్యావర్ణస్య 2 ప్రయోగే సంవృతమ్, 3 ప్రక్రియాదశాయాన్తు వివృత మేవ.

4 బాహ్యయత్న స్త్వేకాదశధా—వివార స్సంవార శ్శ్వాసో నాదో ఘోషో ఽఘోషో ఽల్పప్రాణో మహాప్రాణ ఉదాత్తో ఽనుదాత్తః స్వరిత శ్చేతి. 5 ఖరో 6 వివారా శ్శ్వాసా అఘోషా శ్చ. హశ స్సంవారా నాదా ఘోషా శ్చ. వర్గాణాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమా యణ 7 శ్చాల్పప్రాణాః. వర్గాణాం ద్వితీయచతుర్థౌ శల శ్చ మహాప్రాణాః.

కాదయో మావసానాః స్పర్శాః. యణో ఽన్తస్థాః. శల ఊష్మాణః. అచః స్వరాః. ≍క ≍ఖ ఇతి కఖాభ్యాం ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశో జిహ్వామూలీయః. ≍ప ≍ఫ ఇతి పఫాభ్యాం ప్రాగర్ధవిసర్గసదృశ ఉపధ్మానీయః. అం అః ఇత్యచః పరా వనుస్వారవిసర్గౌ.

✻ ఋఌవర్ణయోర్మిథస్సావర్ణ్యంవాచ్యమ్. (వా. ౧౫౭౦)

అ ణుది త్సవర్ణస్య [8] చాప్రత్యయః. ౧-౧-౬౯

అవిధీయమానో ఽణుదిచ్చ సవర్ణస్య సంజ్ఞా స్యాత్. 9 అత్రైవాణ్ పరేణ ణకారేణ. కు చు టు తు పు ఏతే ఉదితః. త దేవమ్.— అ ఇత్యష్టాదశానాం సంజ్ఞా. తథేకారోకారౌ. ఋకార స్త్రింశతః. ఏవం ఌకారోఽపి. ఏచో ద్వాదశానామ్.

---

1 కాదయో మావసానాస్స్పర్శా ఇత్యగ్రేవక్ష్యతి. 2 వాక్యయోజనాయామ్. 3 వ్యాకరణరీత్యా శబ్దసాధనావస్థాయామ్. 4 వర్ణోత్పత్తేః పశ్చాదుత్పన్నః. 5 ఖర్ ప్రత్యాహారః. 6 వివారస్థానప్రయత్నవంతః, ఏవమగ్రేఽపి. 7 చకారేణ అచా మపి సంగ్రహః, అతఏవభాష్యధ్వనిత మల్పప్రాణత్వం అచాం సంగచ్ఛతే. 8 ప్రతీయతే=విధీయతే ఇతి ప్రత్యయః, న ప్రత్యయః అప్రత్యయః ఇతివిగ్రహః. అవిధీయమాన ఇత్యర్థః. 9 శ్లో. పూర్వేణైవాణ్ గ్రహస్సర్వేపరేణైవేణ్ గ్రహామతాః, ఋతేఽణుదిత్సవర్ణస్యేత్యేత దేకంపరేణ తు.

అనునాసికాననునాసికభేదేన యవలాద్విధా. తే నాననునాసికాస్తే ద్వయోర్ద్వయో స్సంజ్ఞా.

-- పర స్సన్నికర్ష స్సంహితా. ౧-౪-౧౦౯ --

వర్ణానా మతిశయితః సన్నిధిః 1సంహితాసంజ్ఞ స్స్యాత్.

-- హలోఽనన్తరా స్సంయోగః. ౧-౧-౭ --

2 అజ్భి 3రవ్యవహితా 4హలః సంయోగసంజ్ఞా స్స్యుః.

-- సుప్తిఙన్తం పదమ్. ౧-౪-౧౪ --

5సుబన్తం తిఙన్తఞ్చ పదసంజ్ఞం స్యాత్.

-- హ్రస్వం లఘు. ౧-౪-౧౦ --

-- సంయోగే గురు. ౧-౪-౧౧ --

సంయోగే పరే హ్రస్వం గురుసంజ్ఞం స్యాత్.

-- దీర్ఘం చ. ౧-౪-౧౨ --

ఇతి సంజ్ఞా ప్రకరణమ్.

---

1 అర్ధమాత్రాతిరిక్తకాల వ్యవధానాభావః సంహితా. 2 స్వరసంజ్ఞితైః. 3 వ్యవధాన రహితాః. 4 హల్ప్రత్యాహారఘటితవర్ణాః. అత్ర హలౌ చ హలశ్చేత్యేకశేషః, తేన క్ష ఇత్యాదౌ ద్వయోరపి అవ్యవహితవర్ణయోః సంయోగసంజ్ఞా లభ్యతే. 5 సు. ఔ. జస్. ఇత్యాదయః ప్రత్యాహారస్థాః అగ్రే వక్ష్యమాణాః ప్రత్యయాః సుప్సంజ్ఞకాః, తేఽన్తే యస్యతత్ త్సుబన్తమ్. తిప్. తస్. ఝి. ఇత్యాదయః ప్రత్యాహారస్థా వక్ష్యమాణాః ప్రత్యయాస్తిఙ్ సంజ్ఞకాః, తేఽన్తే యస్య తత్తిఙన్తమ్, విభక్త్యన్త మిత్యర్థః.

అథాచ్సన్ధిప్రకరణమ్.

షష్ఠీ స్థానేయోగా. ౧-౧-౪౯

అనిర్ధారితసమ్బన్ధవిశేషా షష్ఠీ స్థానేయోగా బోధ్యా. స్థానం చ ప్రసఙ్గః.

తస్మిన్నితి నిర్దిష్టే పూర్వస్య. ౧-౧-౬౬

సప్తమీనిర్దేశేన విధీయమానం కార్యం వర్ణాన్తరేణావ్యవహితస్య పూర్వస్య బోధ్యమ్.

సంహితాయామ్. ౬-౧-౭౨

ఇత్యధికృత్య.

ఇకో యణచి. ౬-౧-౭౭

ఇకః స్థానే యణ్ స్యాదచి సంహితాయాం విషయే. సుధీ + ఉపాస్యః ఇతి స్థితే.

స్థానేఽన్తరతమః. ౧-౧-౫౦

1 ప్రసఙ్గే సతి 2 సదృశతమ ఆదేశః స్యాత్. యత్రాఽనేకవిధమాన్తర్యం తత్ర స్థానత ఆన్తర్యం బలీయః. సుధ్ + య్ + ఉపాస్యః ఇతిజాతే.

అనచి చ. ౮-౪-౪౭

అచః పరస్య యరో ద్వే వా స్తో న త్వచి.

ఝలాం జశ్ ఝశి. ౮-౪-౫౩

స్పష్టమ్. ఇతి ధకారస్య దకారః.

---

1 ఏకస్య వర్ణస్య స్థానే అనేకాదేశప్రాప్తౌ సత్యామ్. 2 తాల్వాదిస్థానేన, అర్థేన, ప్రయత్నేన, ఏకద్విమాత్రాదిపరిమాణేన చ స్థానినాసదృశతమః ఆదేశో భవతీత్యర్థః.

→ సంయోగాన్తస్య లోపః ౮-౨-౨౩ ←

1 సంయోగాన్తం యత్ పదం తదన్తస్య లోపస్స్యాత్.

→ అలోన్త్యస్య. ౧-౧-౫౨ ←

2 షష్ఠీనిర్దిష్టాన్త్యస్య స్యాల ఆదేశస్స్యాత్. ఇతి యలోపే ప్రాప్తే.

→ * యణః ప్రతిషేధో వాచ్యః. (వా. ౪౭౦౬) ←

సుద్ధ్యుపాస్యః, మద్ధ్వరిః, ధాత్త్రంశః, లాకృతిః.

→ ఏచోఽయవాయావః. ౬-౧-౭౮. ←

ఏచః క్రమాత్ అయ్ అవ్ ఆయ్ ఆవ్ 3 ఏతే స్యు రచి.

→ యథాసంఖ్య మనుదేశ స్సమానామ్. ౧-౩-౧౦ ←

సమసమ్బంధీ విధి 4ర్యథాసంఖ్యం స్యాత్. హరయే, విష్ణవే, నాయకః, పావకః.

యస్మి న్విధి స్తదాదా వల్గ్రహణే.

అల్గ్రహణే సప్తమ్యన్తే విశేషణీభూతే యో విధిస్స తదాదౌ జ్ఞేయః.

→ వాన్తో యి ప్రత్యయే. ౬-౧-౭౯ ←

యకారాదౌ ప్రత్యయే పరే 5 ఓదౌతోః అవ్ ఆవ్ ఏతౌ స్తః. గవ్యమ్, నావ్యమ్, [illegible]

→ * 6 అధ్వపరిమాణే చ, (వా. ౩౫౪౪.) ←

7 గవ్యూతిః.

→ అదేఙ్గుణః. ౧-౧-౨ ←

8 అత్ ఏఙ్ చ గుణసంజ్ఞస్స్యాత్.

---

1 అనేకవ్యఞ్జనసముదాయః సంయోగః, సః అన్తే యస్య తత్. 2 షష్ఠీవిభక్తిప్రత్యయ నిర్దిష్టస్య అన్త్యస్య. 3 ఆదేశాః, 4 యథాసంఖ్యా క్రమేణ. 5 ఓకారౌకారయోః. 6 మార్గప్రమాణే. 7 'గవ్యూతిః స్త్రీ క్రోశయుగమ్' ఇత్యమరః. 8 అకారః ఏకారౌకారౌ చ.

→ తపర స్తత్కాలస్య. ౧-౧-౭౦. ←

తః పరో యస్మాత్ స చ తా 1 త్పర 2శ్చోచ్చార్యమాణసమకాలస్యైవ సంజ్ఞా స్యాత్.

→ ఏకః పూర్వపరయోః. ౬-౧-౮౪. ←

ఇ త్యధికృత్య.

→ ఆ ద్గుణః. ౬-౧-౮౭. ←

అవర్ణా దచి పరే 3పూర్వపరయో రేకో గుణో౽ న్తరతమ4ఆదేశ స్స్యాత్. ఉపేన్ద్రః, గఙ్గోదకమ్.

→ ఉపదేశే ౽జనునాసిక ఇత్. ౧-౩-౨. ←

ఉపదేశే ౽నునాసికో ౽జిత్సంజ్ఞ స్స్యాత్. 5ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః6పాణినీయాః. లణ్ సూత్రస్థావర్ణేన సహోచ్చార్యమాణో రేఫో రలయో స్సంజ్ఞా.

→ ఉ రణ్ రపరః. ౧-౧-౫౧. ←

ఋ ఇతి త్రింశత స్సంజ్ఞే త్యుక్తమ్. తత్స్థానే యో౽ణ్ స రపర స్సన్నేవ ప్రవర్తతే. కృష్ణర్ధిః, తవల్కారః.

→ లోపః శ్శాకల్యస్య. ౮-౩-౧౯. ←

అవర్ణపూర్వయోః పదాన్తయో ర్యవయో ర్వా లోపో౽శి పరే.

---

1 వర్ణ ఇతి శేషః. 2ఉచ్చారణకాలసదృశకాలవిశిష్టస్యైవ, నతుసః హ్రస్వదీర్ఘప్లుతాదిసవర్ణగ్రాహకః భవతీత్యర్థః. 3 పూర్వపరవర్ణయోస్స్థానే. 4 స్థానినివర్తకః. 5 ప్రతిజ్ఞాయతే=అభ్యుపగమ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞా, కర్మణ్యఙ్. ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః, అనునాసికస్యభావః ఆనునాసిక్యమ్, ష్యఞ్. ప్రతిజ్ఞా ఆనునాసిక్యం యేషాంతే ప్రతిజ్ఞానునాసిక్యాః, యేషా మిత్సంజ్ఞా కార్యానుసారతో దృశ్యతే త ఏవ అనునాసికా ఇతి గురుపరమ్పరాజ్ఞానేన కృతనిశ్చయా ఇత్యర్థః. 6 పాణినేః ఇమే ఛాత్రాః పాణినీయాః.

పూర్వత్రాసిద్ధమ్. ౮-౨-౧.

సపాదసప్తాధ్యాయీం ప్రతి 1 త్రిపాద్యసిద్ధా. త్రిపాద్యా 2 మపి పూర్వం ప్రతి పరం శాస్త్రి 3 మసిద్ధమ్. (హరే + ఇహ) హరఇహ, హరయిహ. (విష్ణో + ఇహ) విష్ణ ఇహ, విష్ణవిహ.

వృద్ధి రాదైచ్. ౧-౧-౧.

4 ఆదైచ్చ వృద్ధిసంజ్ఞ స్స్యాత్.

వృద్ధిరేచి. ౬-౧-౮౮.

ఆ దేచి పరే వృద్ధి రేకాదేశ స్స్యాత్. గుణాపవాదః. కృష్ణైకత్వమ్, గఙ్గౌఘః, దేవైశ్వర్యమ్, కృష్ణౌత్కణ్ఠ్యమ్.

ఏత్యేధత్యూఠ్సు. ౬-౧-౮౯.

అవర్ణా దేజాద్యో5రేత్యేధత్యో6 రూఠి చ పరే వృద్ధి రేకాదేశస్స్యాత్. పరరూపగుణాపవాదః. ఉపైతి, ఉపైధతే, ప్రష్ఠౌహః. ఏజాద్యోః కిమ్? ఉపేతః, మా భవాన్ ప్రేదిధత్.

* అక్షాదూహిన్యా ముపసంఖ్యానమ్. (వా. ౩౬౦౪.)

7 అక్షౌహిణీ సేనా,

---

1 త్రయాణాం పాదానాంసమాహారః త్రిపాదీ. యద్వా - త్రయః పాదా యస్యా స్సా త్రిపాదీ, సూత్రపాఠేఽష్టమాధ్యా యస్యాన్తిమా స్త్రియః పాదా ఇత్యర్థః. 2 ప్రతిసూత్రమితి శేషః. 3 తస్య శాస్త్రస్య ప్రాప్తావపి తత్పూర్వశాస్త్రదృష్ట్యా తన్నదృశ్యతఇత్యర్థః. 4 ఆ, ఐ, ఔ, ఏతే వర్ణాః. 5 ఇణ్ గతౌ, ఏధవృద్ధౌ, ఇత్యేతయోః. 6 'వాహఊఠ్' ఇత్యాదావుక్తే. 7అక్షాణాం ఊహినీ ఇత్యేవాత్ర విగ్రహః. అక్షాణామూహః అస్యాఅస్తీతి విగ్రహేతు అక్షోహిణీత్యేవస్యాత్; తథా అక్షశబ్దస్య అర్థవమూహిని శబ్దపరకత్వాభావాత్. 'అక్షౌహిణ్యా స్సప్తతి రష్టశతాన్యేకవింశతిసహస్రమ్, ద్విరదాస్తథారథాస్త్రిపఞ్చగుణకా స్తురఙ్గనరాః.

* ప్రా దూ హోఢోఢ్యే షైష్యేషు (వా. ౯౬౦౫)

ప్రౌహః, ప్రౌఢః, ప్రౌఢిః, ప్రైషః, ప్రైష్యః.

ఋతే చ తృతీయాసమాసే (వా. ౩౬౦౭)

సుఖేన ఋతః సుఖార్తః. తృతీయేతికిమ్? 1 పరమర్తః.

ప్రవత్సతరకమ్బలవసనా [2]ర్ణదశానామృణే (వా. ౩౬౦౮-౯.)

3 ప్రార్ణమ్, 4 వత్సతరార్ణమ్, ఇత్యాది.

ఉపసర్గాః క్రియాయోగే. ౧-౪-౫౯.

ప్రాదయః క్రియాయోగే ఉపసర్గసంజ్ఞా స్స్యుః.

ప్ర, పరా, అప, సమ్, అను, అవ, నిస్, నిర్, దుస్, దుర్, వి, ఆఙ్, ని, అధి, అపి, అతి, సు, ఉత్, అభి, ప్రతి, పరి, ఉప. ఏతే ప్రాదయో ద్వావింశతిః.

[5]భూవాదయో ధాతవః. ౧-౩-౧.

క్రియావాచినో భ్వాదయో ధాతుసంజ్ఞా స్స్యుః.

ఉపసర్గాదృతి ధాతౌ. ౬-౧-౯౧.

అవర్ణాన్తా దుపసర్గా దృకారాదౌ ధాతౌ పరే వృద్ధిరేకాదేశ స్స్యాత్. ప్రార్ఛతి.

ఏఙి పరరూపమ్. ౬-౧-౯౪.

6 ఆ దుపసర్గా దేఙాదౌ ధాతౌ పరే పరరూప మేకాదేశ స్స్యాత్. ప్రేజతే, ఉపోషతి.

---

1 పరమశ్చాసౌ ఋతశ్చ పరమర్తః. 2 అత్ర ఋణశబ్దో గ్రాహ్యః నత్వర్ణశబ్దః. 3 ప్రగతం ఋణమ్ ప్రార్ణమ్. 4 వత్సతరస్య=శిశువత్సస్య, ఋణమ్ ఇతివిగ్రహః, వత్సతరమధికృత్యవా తద్గ్రహణార్థం వా య దృణం క్రియతే తదిత్యర్థః. 5 భూశ్చ వాశ్చ భూవౌ, ఆదిశ్చ ఆదిశ్చ ఆదీ, ప్రథమ ఆదిశబ్దః ప్రభృతి వచనః, ద్వితీయః ప్రకారవచనః, భూవౌ ఆదీ యేషాంతే ఇతి విగ్రహః. తథాచ భూప్రభృతయః వాసదృశాశ్చ యే తే ధాతుసంజ్ఞకా ఇత్యర్థః. వాధాతు సాదృశ్యంచ క్రియావాచకత్వేన. 6 అవర్ణాన్తాత్.

అచోఽన్త్యాది టి. ౧-౧-౬౪.

అచాం మధ్యే యోఽన్త్యః స ఆది ర్యస్య తత్ టిసంజ్ఞం స్యాత్.

* శకన్ధ్వాదిషు పరరూపం వాచ్యమ్ (వా. ౩౬౩౨)

తచ్చ టేః. శకన్ధుః, కర్కన్ధుః, మనీషా, లాంగలీషా. ఆకృతిగణోఽయమ్. మార్తండః.

ఓమాఙోశ్చ. ౬-౧-౯౫.

ఓమి ఆఙి చాత్పరే పరరూప మేకాదేశ స్స్యాత్. శివాయోన్నమః (శివ, ఆ + ఇహి-ఏహి) శివేహి.

అకస్సవర్ణే దీర్ఘః. ౬-౧-౧౦౧.

అక స్సవర్ణేఽచి పరే పూర్వపరయో ర్దీర్ఘ ఏకాదేశస్స్యాత్. దైత్యారిః, శ్రీశః, విష్ణూదయః, హోతౄకారః.

ఏఙః పదాన్తాదతి. ౬-౧-౧౦౯.

పదాంతా దేఙోఽతి పరే పూర్వరూప మేకాదేశ స్స్యాత్. హరేఽవ, విష్ణోఽవ.

సర్వత్ర విభాషా గోః. ౬-౧-౧౨౨.

లోకే వేదే చైఙన్తస్య గో రతి వా [1] ప్రకృతిభావః పదాంతే. గో అగ్రమ్, గోఽగ్రమ్. ఏఙన్తస్యకిమ్? చిత్రగ్వగ్రమ్. పదాన్తే కిమ్? [2]గోః.

[3]అనేకాల్శిత్సర్వస్య. ౧-౧-౫౫.

ఇతి ప్రాప్తే.

ఙిచ్చ. ౧-౧-౫౩.

4 ఙిదనేకాల ప్యన్త్యస్యైవ స్యాత్.

---

1 సంహితాకాలేఽప్యసన్ధిరూపత్వేనావస్థానమ్. 2 షష్ఠీవిభక్తౌ గో + అస్ ఇతి స్థితే అపదాన్తేఽపి ప్రకృతిభావ స్స్యాది త్యర్థః. 3 అనేకః అల్ యస్యసః అనేకాల్, శకారః ఇత్ యస్యసః శిత్, అనయోస్సమాహారద్వంద్వః. 4 ఙకారః ఇత్ యస్యసః ఙిత్.

అవఙ్ స్ఫోటాయనస్య. ౬-౧-౧౨౩

పదాన్తే ఏఙన్తస్య గో రవఙ్ వా ఽచి. గోఽగ్రమ్, గవాగ్రమ్. పదాన్తే కిమ్ ? 1 గవి.

ఇన్ద్రే చ. ౬-౧-౧౨౪

గో రవఙ్ స్యా దిన్ద్రే. గవేన్ద్రః.

వాక్యస్య టేః ప్లుత ఉదాత్తః. ౮-౨-౮౨

ఇత్యధికృత్య.

ప్రత్యభివాదే ఽశూద్రే. ౮-౨-౮౩

అశూద్రే 2 ప్రత్యభివాదే వాక్యస్య టేః ప్లుతః. 3 అభివాదయే దేవదత్తో ఽహం. ఆయుష్మా నేధి దేవదత్త (3) అ.

* స్త్రియాం న. (వా. ౪౮౬౪.)

అభివాదయే గార్గ్యహం, భో ఆయుష్మతీ భవ గార్గి.

* భో రాజన్యవిశాం వేతి వాచ్యమ్. (వా. ౪౮౬౫)

ఆయుష్మానేధి భో(3)ః. ఆయుష్మానేధీన్ద్రవర్మ (3)న్, ఆయుష్మానేధీన్ద్రపాలిత (3) అ.

దూరాద్ధూతే చ. ౮-౨-౮౪

దూరాత్ 4 సంబోధనే వాక్యస్య టేః ప్లుత స్స్యాత్.

---

1 సప్తమీవిభక్తౌ, గో + ఇ ఇత్యత్రాపి స్యా దిత్యర్థః. 2 అభివాదయన్తం శిష్యాది మాశిషం ప్రయుజ్యమానో గుర్వాదిః యత్సంప్రభాషతే స ప్రత్యభివాదః. తత్ప్రకారస్తు మనునా దర్శితః:—'ఆయుష్మాన్ భవ సౌమ్యేతి విప్రో వాచ్యోఽభివాదనే, అకారశ్చాస్య నామ్నోఽన్తే వాచ్యః పూర్వాక్షరః ప్లుతః' ఇతి. ఏతేన అభివాదయమానస్య నామ సంబుధ్యన్తం ప్రయుజ్య నామ్నోఽన్తేఽకారశ్చ వాచ్యః, యథా—ఆయుష్మాన్ భవ దేవదత్త(3)అ, ఇతి. 3 ఆశీర్వచన మితి విజ్ఞాపయామీత్యర్థః. 4 పరాఙ్ముఖ మభిముఖీకృత్య యత్కించిదర్థబోధనే.

[1]ప్లుతప్రగృహ్యా అచి నిత్యమ్. ౬-౧-౧౨౫

ఏతే ఽచి 2ప్రకృత్యా స్యుః. 3 ఏహి కృష్ణ (3) అత్ర గౌశ్చరతి.

ఈదూదేద్ద్వివచనం ప్రగృహ్యమ్. ౧-౧-౧౧

ఈదూదేదన్తం ద్వివచనం ప్రగృహ్యం స్యాత్. హరీ ఏతౌ, విష్ణూ ఇమౌ, గంగే అమూ, పచేతే ఇమౌ.

అదసో మాత్. ౧-౧-౧౨

అస్మాత్ పరౌ ఈదూతౌ ప్రగృహ్యౌ స్తః. అమీ ఈశాః, రామకృష్ణావమూ ఆసాతే. మాత్ కిమ్? 4 అముకేఽత్ర.

ప్రాగీశ్వరాన్నిపాతాః. ౧-౪-౫౬

ఇత్యధికృత్య.

చాదయోఽసత్త్వే. ౧-౪-౫౭

అద్రవ్యార్థాశ్చాదయో నిపాతాస్స్యుః.

ప్రాదయః. ౧-౪-౫౮

ఏతేఽపి తథా.

నిపాత ఏకాజనాఙ్. ౧-౧-౧౪

ఏకోఽచ్ నిపాత ఆఙ్వర్జః ప్రగృహ్యః. 5 ఇ ఇన్ద్రః, 6 ఉ ఉమేశః. 7 'వాక్యస్మరణయోరఙిత్'. ఆ ఏవం ను మన్యసే, ఆ ఏవంకిల తత్. అన్యత్ర ఙిత్. ఆ=ఈషత్, ఉష్ణమ్-ఓష్ణమ్.

ఓత్. ౧-౧-౧౫

ఓదన్తో నిపాతః ప్రగృహ్యః. అహో ఈశాః.

---

1 ప్లుతసంజ్ఞకాః ప్రగృహ్యసంజ్ఞకాశ్చ. 2 సంధికార్య రహితాస్స్యుః ఇత్యర్థః. 3అత్ర 'దూరాద్ధూతే' చేత్యనేన ప్లుతసంజ్ఞా. 4 అసతి మాద్గ్రహణే 'ఈదూదేత్' ఇత్యస్మాత్ ఏకారోఽప్యనువర్తేత, 'అముకే + అత్ర' ఇత్యత్రాపి ప్రకృతిభావః ప్రసజ్యేత. మాద్గ్రహణేతు అదశ్శబ్దే మాత్పరస్యైకారస్యాసంభవాత్ ఏకారస్య నానువృత్తిః. 5 ఇ వితర్కే. 6ఉ విస్మయే. 7 'ఈషదర్థే క్రియాయోగే మర్యాదాభివిధౌ చ యః, ఏతమాతం ఙితం విద్యాత్ వాక్యస్మరణయోరఙిత్.

→ సంబుద్ధౌ శాకల్యస్యేతావనార్షే. ౧-౧-౧౬. ←

సంబుద్ధినిమిత్తక ఓకారో వా ప్రగృహ్యో ఽవైదికే ఇతౌ పరే. విష్ణో + ఇతి-విష్ణో ఇతి, విష్ణవితి.

→ మయ ఉఞో వో వా. ౮-౩-౩౩. ←

1మయః పరస్యోఞో వో వా ఽచి. కిమ్వుక్తం, కిము ఉక్తమ్. వస్యాసిద్ధత్వాన్నానుస్వారః.

→ ఇకోఽసవర్ణే శాకల్యస్య హ్రస్వశ్చ. ౬-౧-౧౨౭. ←

పదాన్తా ఇకో హ్రస్వా వా స్యురసవర్ణేఽచి. హ్రస్వవిధిసామర్థ్యాన్న స్వరసంధిః. చక్రి అత్ర, చక్ర్యత్ర. పదాన్తా ఇతి కిమ్? గౌర్యౌ.

→ అచో రహాభ్యాం ద్వే. ౮-౪-౪౬. ←

అచః పరాభ్యాం రేఫహకారాభ్యాం పరస్య యరో ద్వే వా స్తః, 2గౌర్య్యౌ, నహ్య్యస్తి.

→ * న సమాసే (వా. ౬౮౪.) ←

వాప్యశ్వః.

→ ఋత్యకః. ౬-౧-౧౨౮. ←

ఋతి పరే పదాన్తా అకః ప్రాగ్వద్వా. బ్రహ్మఋషిః, బ్రహ్మర్షిః. పదాన్తాః కిమ్? ఆర్ఛత్.

ఇత్యచ్సన్ధి ప్రకరణమ్.

---

1 మయ్ ప్రత్యాహారః. 2 అత్ర 'అనచి' చేతి ద్విత్వం న; ద్విత్వప్రకరణే 'రహాభ్యా' మితి రేఫత్వేన సాక్షాచ్ఛ్రుతేన నిమిత్తభావేన రేఫస్య యర్శబ్దబోధితకార్యభాక్త్వబాధాత్, 'శ్రుతానుమితయోశ్శ్రౌతంబలీయ' ఇతి హి న్యాయః.

అథ హల్సన్ధిప్రకరణమ్.

స్తోః [1]శ్చునా శ్చుః. ౮-౪-౪౦.

సకారతవర్గయోః శకారచవర్గాభ్యాం యోగే శకారచవర్గౌ స్తః. రామ శ్శేతే, రామశ్చినోతి, సచ్చిత్, శార్ఙ్గిఞ్జయ.

శాత్. ౮-౪-౪౪.

శాత్ పరస్య తవర్గస్య శ్చుత్వం న. విశ్నః, ప్రశ్నః.

[2]ష్టునా ష్టుః. ౮-౪-౪౧.

స్తోః ష్టునా యోగే ష్టుః. రామ ష్షష్ఠః, రామ ష్టీకతే, పేష్టా, తట్టీకా, చక్రిణ్ఢౌకసే.

న పదాన్తాట్టోరనామ్. ౮-౪-౪౨.

పదాన్తాట్టవర్గాత్పరస్యానామః స్తోః ష్టుర్న స్యాత్. షట్ సన్తః, షట్ తే. పదాన్తాత్ కిం? ఈట్టే. టోః కిమ్? సర్పిష్టమమ్.

* అనామ్నవతినగరీణామితి వాచ్యమ్. (వా. ౫౦౧౬.)

షణ్ణామ్, షణ్ణవతిః, షణ్ణగర్యః.

---

1 అత్ర ఉద్దేశ్యవిధేయ (స్థాన్యాదేశ) యో రేవ యథాసంఖ్యమ్. నిమిత్తకార్యిణో స్తున; తథాసతి శకారయోగే చకారః, తవర్గయోగే చవర్గః ఇత్యర్థే జాతే శకారస్య తవర్గపరే శ్చుత్వప్రాప్త్యభావాత్ 'శా' దితి నిషేధో వ్యర్థస్స్యాత్. 2 అత్రాపి స్థాన్యాదేశయో రేవ యథాసఙ్ఖ్యమ్. అన్యథా 'తోః షి' ఇతి ష్టుత్వనిషేధో వ్యర్థస్స్యాత్.

→ [1]తోః షి. ౮-౪-౪౩. ←

న ష్టుత్వమ్. సన్షష్ఠః.

→ ఝలాం జశోఽన్తే. ౮-౨-౩౯. ←

పదాన్తే ఝలాం జశః స్యుః. వాగీశః.

→ యరోఽనునాసికేఽనునాసికో వా. ౮-౪-౪౫. ←

[2]యరః పదాన్తస్యానునాసికే పరే ఽనునాసికో వా స్యాత్. ఏతన్మురారిః, ఏతద్మురారిః.

→ ప్రత్యయే భాషాయాం నిత్యమ్. (వా. ౫౦౧౭.) ←

తన్మాత్రమ్, చిన్మయమ్.

→ తోర్లి. ౮-౪-౬౦. ←

పరసవర్ణః. తల్లయః, విద్వాల్లిఖతి. నస్యానునాసికో లః.

→ ఉదః స్థాస్తమ్భోః పూర్వస్య. ౮-౪-౬౧. ←

[3]ఉదః పరయోః స్థాస్తమ్భోః పూర్వసవర్ణః.

→ తస్మాదిత్యుత్తరస్య. ౧-౧-౬౭. ←

పంచమీనిర్దేశేన క్రియమాణం కార్యం వర్ణాంతరేణావ్యవహితస్య పరస్య జ్ఞేయమ్.

→ ఆదేః పరస్య. ౧-౧-౫౪. ←

పరస్య యద్విహితం తత్ తస్యాదేర్బోధ్యమ్. ఇతి సస్య [4]థః.

→ ఝరో ఝరి సవర్ణే. ౮-౪-౬౫. ←

హలః పరస్య ఝరో వా లోపః సవర్ణే ఝరి.

---

1 తవర్గస్య షకారే పరే. 2 యర్ ప్రత్యాహారః. 3 అత్ర 'తోర్లీ'తి సూత్రాత్ 'తో' రిత్యనువర్తతే, స పంచమ్యంతతయా విపరిణమ్యతే, 'ఉదః' ఇతి అవయవషష్ఠీ' తథా చ — 'ఉదవయవభూతతవర్గాత్ పరయోః' రితి కేచిత్ వర్ణయన్తి. అయమేవ సుగమః పన్థాః. 4 అఘోషమహాప్రాణప్రయత్నాభ్యాం సదృశతమ ఇతి భావః.

ఖరి చ. ౮-౪-౫౫.

ఖరి ఝలాం చరః స్యుః. ఇత్యుదో దస్య తః. ఉత్థానమ్, ఉత్తంభనమ్.

ఝయో హోఽన్యతరస్యామ్. ౮-౪-౬౨.

ఝయః పరస్య హస్య వా పూర్వసవర్ణః. నాదస్య ఘోషస్య సంవారస్య మహాప్రాణస్య తాదృశో వర్గచతుర్థః. 1వాగ్ఘరిః, వాగ్హరిః.

శశ్ఛోఽటి. ౮-౪-౬౩.

ఝయః పరస్య శస్య ఛో వాఽటి. తద్ + శివ ఇత్యత్ర దస్య శ్చుత్వేన జకారే కృతే 'ఖరి' చేతి జకారస్య చకారః. తచ్ఛివః, తచ్శివః.
తచ్ఛ్లోకేన.

* ఛత్వమమీతి వాచ్యమ్. (వా. ౫౦౨౫.)

మోఽనుస్వారః. ౮-౩-౨౩.

మాంతస్య 2పదస్యానుస్వారో హలి. హరిం వందే.

నశ్చాపదాంతస్య ఝలి. ౮-౩-౨౪.

నస్య మస్య చాపదాన్తస్య ఝల్యనుస్వారః. యశాంసి, ఆక్రంస్యతే.

3అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః. ౮-౪-౫౮.

శాన్తః.

---

1 స్థానిభూతః హకారః ఘోషనాదసంవారమహాప్రాణాఖ్యయత్నచతుష్టయవిశిష్టః. ఏతస్య తుల్యాభ్యంతరప్రయత్నవత్సు కఖగఘజేషు కగఙా న భవన్తి; తేషామల్పప్రాణత్వాత్, ఖకారోఽపి న భవతి; అఘోషశ్వాసవివారయత్నకత్వాత్. కింతు ఘోషనాదసంవారమహాప్రాణవాన్ ఘకార ఏవ భవతి. 2 'ఉఞి చ పదే' ఇత్యతః పదే ఇతి 'హలి సర్వేషా' మిత్యతః హలీతి చానువర్తతే. 3 పదాన్తస్యానుస్వారస్య యయి పరే పరసవర్ణో వా స్యాత్.

వా పదాన్తస్య. ౮-౪-౫౯.

త్వఙ్కరోషి, త్వం కరోషి.

మో రాజి సమః క్వౌ. ౮-౩-౨౫.

క్విబన్తే రాజతౌ పరే 1 సమో మస్య మ ఏవ స్యాత్. సమ్రాట్.

హే మపరే వా. ౮-౩-౨౬.

మపరే హకారే పరే మస్య మో వా. కిమ్ హ్మలయతి, కిం హ్మలయతి.

యవలపరే యవలా వా. (వా. ౪౯౦౨)

కియ్ँ హ్యః, కిం హ్యః. కివ్ँ హ్వలయతి, కిం హ్వలయతి. కిల్ँ హ్లాదయతి, కిం హ్లాదయతి.

నపరే నః. ౮-౩-౨౭.

నపరే హకారే మస్య నో వా. కిన్హ్నుతే, కిం హ్నుతే.

డః సి ధుట్. ౮-౩-౨౯.

డాత్పరస్య సస్య ధుడ్వా.

ఆద్యన్తౌ టకితౌ. ౧-౧-౪౬.

టిత్కితౌ యస్యోక్తౌ తస్య క్రమాదాద్యన్తావయవౌ స్తః. షట్త్సన్తః, షట్సన్తః.

ఙ్ణోః[2] కుక్ టుక్ శరి. ౮-౩-౨౮.

వా స్తః.

---

1 ఉపసర్గస్య. 2 ఙకారస్య కుగాగమః, ణకారస్య టుగాగమశ్చభవతి.

*[1]చయో [2]ద్వితీయాశ్శరి [3]పౌష్కరసాదే రితి వాచ్యమ్. (వా. ౫౦౨౩)

* ప్రాఙ్ ఖ్ షష్ఠః, ప్రాఙ్షష్ఠః, ప్రాఙ్ షష్ఠః, సుగణ్ ఠ్ షష్ఠః. సుగణ్ట్ షష్ఠః, సుగణ్ షష్ఠః

న శ్ఛ. ౮-౩-౩౦.

నాన్తాత్ పరస్య సస్య ధు ట్వా. సన్త్సః, సన్ సః.

శితుక్. ౮-౩-౩౧

పదాన్తస్య నస్య శే పరే తుగ్వా. 4 సఞ్ఛమ్భుః, సఞ్చ్ఛమ్భుః, సఞ్చ్ శమ్భుః, సఞ్ శమ్భుః.

జమో హ్రస్వా దచి జము ణ్నిత్యమ్. ౮-౩-౩౨.

హ్రస్వాత్ పరో యో 5జమ్ తదన్తం యత్పదం తస్మాత్ పరస్యాచో నిత్యం 6 జముట్ స్యాత్. ప్రత్యఙ్ఙాత్మా, సుగణ్ణీశః, సన్నచ్యుతః.

సమ స్సుటి. ౮-౩-౫.

సమో రు స్సుటి.

అత్రానునాసికః పూర్వస్య తు వా. ౮-౩-౨.

అత్ర రుప్రకరణే రోః పూర్వ స్యానునాసికో వా.

అనునాసికా త్పరో౽నుస్వారః. ౮-౩-౪.

అనునాసికం విహాయ రోః పూర్వస్మా త్పరో ౽నుస్వారాగమః.

---

1 చయ్ ప్రత్యాహారః. 2 ఖఫఛఠథాః ఇత్యర్థః. 3 పౌష్కరసాదిరాచార్యః. 4 'ఞ ఛౌ ఞ చఛా ఞచశా ఞశా వితిచతుష్టయమ్, రూపాణామిహ తుక్ఛత్వ చలోపానాం వికల్పనాత్' 5 జమ్ ప్రత్యాహారః. 6 జముడాగమః.

→ ఖరవసానయో ర్విసర్జనీయః. ౮-౩-౧౫. ←

1 ఖ 2 ర్యవసానే చ పదాన్తస్య రస్య విసర్గః.

→ సమ్పుఙ్కానాం సో వక్తవ్యః (వా. ౪౮౯౨). ←

సస్కర్తా, సంస్కర్తా.

→ పుమః ఖయ్యమ్ పరే. ౮-౩-౬. ←

3 అమ్పరే ఖయి పుమో రుః. పుస్కోకిలః, పుంస్కోకిలః.

→ న శ్ఛవ్యప్రశాన్. ౮-౩-౭. ←

అమ్పరే 4 ఛవి నాన్తస్య పదస్య రుః, న తు ప్రశాన్శబ్దస్య.

→ విసర్జనీయస్య సః. ౮-౩-౩౪. ←

ఖరి. చక్రిస్త్రాయస్వ, చక్రిం స్త్రాయస్వ. అప్రశాన్ కిమ్? ప్రశాన్ తనోతి. పదస్యేతి కిమ్? హన్తి.

→ న్ౄన్ పే. ౮-౩-౧౦. ←

న్ౄ నిత్యస్య రు ర్వా పే.

→ కుప్వోః ≍క≍పౌ చ. ౮-౩-౩౭. ←

కవర్గే పవర్గే చ ఖరి విసర్గస్య ≍క≍పౌ స్తః, చా ద్విసర్గః. న్ౄ≍పాహి. న్ౄః పాహి, న్ౄం≍పాహి, న్ౄంః పాహి, న్ౄన్పాహి.

→ తస్య పర మామ్రేడితమ్. ౮-౧-౨. ←

---

1 ఖరిపరతః. 2 యస్మిన్నుచ్చారితే సతి అవ్యవహితోత్తరకాలే వర్ణాన్తరాణాముచ్చారణాభావః, సః అన్త్యవర్ణః అవసానసంజ్ఞకః. యద్వా-కించిద్వర్ణోచ్చారణోత్తరం వర్ణాన్తరాణాముచ్చారణాభావః అవసానసంజ్ఞకః. తత్ర ప్రథమపక్షే 'ఖరవసానయో' రిత్యత్ర ఖరి పరతః రేఫస్య విసర్గః, అవసానేతు రేఫే స్థానినిసతీతి విషయభేదాత్ స్థానసప్తమీ. ద్వితీయపక్షే తు అభావస్యాపి బుద్ధికృతం పరత్వం బోధ్యమ్. 3 అమ్ప్రత్యాహారాన్తర్గతవర్ణః పరః యస్మాత్తస్మిన్ ఖయ్ప్రత్యాహారాన్తర్గతవర్ణే పరతః. 4 ఛవ్ ప్రత్యాహారః.

ద్విరుక్తస్య 1 పర మామ్రేడితం స్యాత్.

→ కానా మ్రేడితే. ౮-౩-౧౨. ←

2 కాన్నకారస్య రు రామ్రేడితే. కాస్కాన్, కాంస్కాన్.

→ ఛే చ. ౬-౧-౭౩. ←

3 హ్రస్వస్యచ్ఛే తుక్. శివచ్ఛాయా.

→ పదాన్తా ద్వా. ౬-౧-౭౬. ←

దీర్ఘాత్ పదాన్తాచ్ఛే తుగ్వా. లక్ష్మీచ్ఛాయా, లక్ష్మీఛాయా.

ఇతి హల్సన్ధి ప్రకరణమ్.

1 ద్వితీయమ్. 2 కాన్ శబ్దస్థస్యనకారస్య. 3 'హ్రస్వస్యపితికృతితుక్' ఇతి సూత్రాత్ హ్రస్వస్యతుక్ చేత్యనువర్తతే.

అథ విసర్గసన్ధి ప్రకరణమ్.

విసర్జనీయస్య సః. ౮-౩-౩౪.

ఖరి. విష్ణుస్త్రాతా.

వా శరి. ౮-౩-౩౬.

శరి విసర్గస్య విసర్గో వా. హరిః శేతే, హరిశ్శేతే.

ససజుషో రుః. ౮-౨-౬౬.

పదాన్తస్య సస్య 1 సజుషశ్చ రుస్స్యాత్.

అతో రోరప్లుతాదప్లుతే. ౬-౧-౧౧౩.

అప్లుతాదతః పరస్య రోరుస్స్యాదప్లుతేఽతి. శివోఽర్చ్యః.

హశి చ. ౬-౧-౧౧౪.

2 తథా. శివో వన్ద్యః.

భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యోఽశి. ౮-౩-౧౭.

3 ఏతత్పూర్వస్య రోర్యాదేశోఽశి. దేవా ఇహ, దేవాయిహ. భోస్ భగోస్ అఘోస్ ఇతి సాన్తా నిపాతాః. తేషాం రోర్యత్వే కృతే—

హలి సర్వేషామ్. ౮-౩-౨౨.

భోభగోఅఘోఅపూర్వస్య యస్య లోపస్స్యాద్ధలి. భో దేవాః, భగో నమస్తే, అఘో యాహి.

---

1 సజుష్ శబ్దస్య. 2 అప్లుతాదతః పరస్య రోరుస్స్యాద్ధశి. 3 భోస్పూర్వకస్య భగోస్పూర్వకస్య అఘోస్పూర్వకస్య అకారపూర్వకస్య చ ఇత్యర్థః.

రోఽసుపి. ౮-౨-౬౯.

అహ్నో రేఫాదేశో న తు సుపి. అహరహః, అహర్గణః,

రోరి, ౮-3-౧౪.

రేఫస్య రేఫే పరే లోపః.

ఢ్రలోపే పూర్వస్య దీర్ఘోఽణః. ౬-3-౧౧౧.

ఢరేఫయో ర్లోపనిమిత్తయోః పరతః పూర్వ స్యాణో దీర్ఘః. (పునర్ + రమతే) పునారమతే, హరీరమ్యః, శమ్భూరాజతే. అణః కిమ్? తృఢః, వృఢః. మనస్ + రథః ఇత్యత్ర రుత్వే కృతే 'హశి' చేత్యుత్వే 'రోరి'తి లోపే చ ప్రాప్తే.—

విప్రతిషేధే పరం కార్యమ్. ౧-౪-౨.

1 తుల్యబలవిరోధే పరం కార్యం స్యాత్. ఇతి ప్రాప్తే 'పూర్వత్రాసిద్ధ' మితి 'రోరి' త్య స్యాసిద్ధత్వా దుత్వ మేవ. మనోరథః.

ఏతత్తదో స్సులోపోఽకో రనఞ్సమాసేహలి. ౬-౧-౧3౨.

అకకారయో రేతత్తదో ర్య స్సు స్తస్య లోపో హలి, న తు నఞ్సమాసే. ఏష విష్ణుః, స శమ్భుః. అకోః కిమ్? ఏషకో రుద్రః. అనఞ్సమాసే కిమ్? అస శ్శివః. హలి కిమ్? ఏషోఽత్ర.

సోఽచి లోపే చే త్పాదపూరణమ్. ౬-౧-౧3౪.

స ఇ త్యస్య సో ర్లోప స్స్యా దచి పాద శ్చే ల్లోపే సత్యేవ పూర్యేత. ఋ. 'సేమా మవిడ్ఢి ప్రభృతిమ్, శ్లో. 'సైష దాశరథీ రామః'

ఇతి విసర్గసన్ధి ప్రకరణమ్.

---

1 అన్యత్ర చరితార్థయో శ్శాస్త్రయో రేకత్ర లక్ష్యే యౌగపద్య సంభవః తుల్యబలవిరోధః.

అథ శబ్దాధికారః.

అజన్త పుల్లింగ ప్రకరణమ్.

---

¹అర్థవ²దధాతు³రప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్ ౧-౨-౪౫.

ధాతుం ప్రత్యయం ప్రత్యయాన్తం చ వర్జయిత్వాఽర్థవచ్ఛబ్దస్వరూపం ప్రాతిపదికసంజ్ఞం స్యాత్.

కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ. ౧-౨-౪౬

కృత్తద్ధితాన్తౌ సమాసశ్చ తథా స్యుః.

స్వౌజసమౌట్ఛష్టాభ్యామ్భిస్ఙేభ్యామ్భ్యస్ఙసిభ్యామ్భ్యస్ఙసోసామ్ఙ్యోస్సుప్. ౪-౧-౨.

సు ఔ జస్ ఇతి 4ప్రథమా. అమ్ ఔట్ శస్ ఇతి ద్వితీయా. టా భ్యాం భిస్ ఇతి తృతీయా. ఙే భ్యాం భ్యస్ ఇతి చతుర్థీ. ఙసిభ్యాం భ్యస్ ఇతి పఞ్చమీ. ఙస్ ఓస్ ఆమ్ ఇతి షష్ఠీ, ఙి ఓస్ సుప్ ఇతి సప్తమీ.

⁵ఙ్యాప్ప్రాతిపదికాత్. ౪-౧-౧

---

1 అర్థవదితికిమ్? ధనమ్ వనమ్ ఇత్యాదౌ ప్రతివర్ణం ప్రాతిపదికసంజ్ఞా మా భూత్. సత్యాంహి ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాం తత్ర ప్రతివర్ణం సుబుత్పత్తిస్స్యాత్. 2 అధాతురితికిమ్? హనధాతోర్లఙి ప్రథమపురుషైకవచనే అహన్నిత్యత్ర 'నలోపః ప్రాతిపదికాన్తస్యే'త్యనేన నకారలోపస్స్యాత్. 3అప్రత్యయ ఇత్యావర్త్యతే. ప్రత్యయభిన్నం ప్రత్యయాన్తభిన్నం చేత్యర్థో వివక్షితః. 4 ప్రథమాద్యా ఏకవచనద్వివచనబహువచనద్యోతకాః ప్రత్యయా ఇత్యర్థః. ఏవం ద్వితీయాదీనామపి. 5 ఙీచ ఆప్చ ప్రాతిపదికం చేత్యేతేషాం సమాహారద్వన్ద్వః. ఙీశబ్దేన ఙీప్ ఙీష్ ఙీన్ ఇత్యేతేషాం సామాన్యేన గ్రహణమ్. ఆప్శబ్దేన చ టాప్ డాప్ చాప్ ఇత్యేతేషాం సామాన్యేన గ్రహణం. 'యస్మాత్ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్.' (ప్రత్యయగ్రహణే యస్మాత్సవిహితః తదాదేః తదన్తస్య చ గ్రహణమ్.) ఇతిపరిభాషయా తదన్తగ్రహణమ్.

—॥ ప్రత్యయః. ౩-౧-౧ ॥—

—॥ పరశ్చ. ౩-౧-౨ ॥—

ఇ త్యధికృత్య. జ్యన్తా దాబన్తా త్ప్రాతిపదికా చ్చ పరే స్వాదయః ప్రత్యయా స్స్యుః.

—॥ సుపః. ౧-౪-౧౦౩ ॥—

సుప స్త్రీణి త్రీణి వచనా న్యేకశ ఏకవచనద్వివచనబహువచనసంజ్ఞాని స్యుః.

—॥ ద్వ్యేకయో ర్ద్వివచనైకవచనే. ౧-౪-౨౨ ॥—

1 ద్విత్వైకత్వయో రేతే స్తః.

—॥ విరామోఽవసానమ్. ౧-౪-౧౧౦ ॥—

వర్ణానా మభావో ఽవసానసంజ్ఞ స్స్యాత్. రుత్వవిసర్గౌ, రామః.

—॥ సరూపాణా మేకశేష ఏకవిభక్తౌ. ౧-౨-౬౪ ॥—

ఏకవిభక్తౌ యాని సరూపా 2ణ్యేవ దృష్టాని తేషా మేక ఏవ శిష్యతే.

—॥ ప్రథమయోః పూర్వసవర్ణః. ౬-౧-౧౦౨ ॥—

అకః ప్రథమాద్వితీయయో రచి పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఏకాదేశ స్స్యాత్. ఇతి ప్రాప్తే—

—॥ నాదిచి. ౬-౧-౧౦౪ ॥—

3 ఆ దిచి న పూర్వసవర్ణదీర్ఘః. వృద్ధి రేచి. రామౌ.

—॥ బహుషు బహువచనమ్. ౧-౪-౨౧ ॥—

బహుత్వవివక్షాయాం బహువచనం స్యాత్.

—॥ చుటూ. ౧-౩-౭ ॥—

---

1 ద్విత్వే ఏకత్వే చ వివక్షితే. 2 'వృద్ధోయూనా' నేత్యాదిసూత్రాత్ ఏవ ఇత్యపకృష్యతే. తేన జననీపరిచ్ఛేత్తృవాచకయో ర్మాతృశబ్దయో ర్నైకశేషః; తృతీయాదౌ సారూప్యేఽపి ఔజసాదౌ వైరూప్యాత్. 3 అవర్ణాత్. ఇచ్ ప్రత్యాహారః.

ప్రత్యయాద్యౌ 1 చుటూ ఇతౌ స్తః.

—— విభక్తిశ్చ. ౧-౪-౧౦౪. ——

సుప్తిఙౌ విభక్తిసంజ్ఞౌ స్తః.

—— న విభక్తౌ తుస్మాః. ౧-౩-౪. ——

విభక్తిస్థా స్తవర్గసకారమకారా 2 నేతః. ఇతి సస్య నేత్వమ్. రామాః.

—— ఏకవచనం సమ్బుద్ధిః. ౨-౩-౪౯. ——

సమ్బోధనే ప్రథమాయా ఏకవచనం సమ్బుద్ధిసంజ్ఞం స్యాత్.

—— యస్మాత్ ప్రత్యయవిధిస్తదాది ప్రత్యయేఽఙ్గమ్. ౧-౪-౧౩. ——

యః ప్రత్యయో యస్మాత్ క్రియతే 3 తదాదిశబ్దస్వరూపం తస్మిన్ప్రత్యయే పరే 4 ఽఙ్గం స్యాత్,

—— ఏఙ్హ్రస్వాత్సమ్బుద్ధేః. ౬-౧-౬౯. ——

ఏఙన్తాద్ధ్రస్వాన్తాచ్చాఙ్గాద్ధల్లుప్యతే సచ్చమ్బుద్ధేశ్చేత్. హే రామ, హే రామౌ, హే రామాః. ఏఙ్గ్రహణం కిమ్? హే హరే, హే విష్ణో. అత్ర నిత్యో గుణః.

—— అమి పూర్వః. ౬-౧-౧౦౭. ——

అకో 6 ఽమ్యచి పూర్వరూప మేకాదేశః. రామమ్, రామౌ.

—— లశక్వతద్ధితే. ౧-౩-౮. ——

తద్ధితవర్జప్రత్యయాద్యా 7 లశకవర్గా ఇత స్స్యుః.

—— తస్మాచ్ఛసో నః పుంసి. ౬-౧-౧౦౩. ——

---

1 చవర్గటవర్గౌ. 2 ఇత్సంజ్ఞకాః న. 3 'భవామి' 'భవిష్యామి' ఇత్యాదౌ శబాదివికరణవిశిష్టస్య భవ - భవిష్యఇత్యాదిక స్యాఙ్గసంజ్ఞార్థం తదాది గ్రహణమ్. 4 అఙ్గసంజ్ఞం. 5 సంబుద్ధ్యవయవశ్చేదిత్యర్థః. 6 ద్వితీయైకవచన ప్రత్యయః యోఽమ్ తస్మిన్ విద్యమానో యోఽచ్ తస్మిన్ పరత ఇత్యర్థః. 7 లకారః శకారః కవర్గశ్చ.

పూర్వసవర్ణదీర్ఘాత్పరో య 1శ్శస స్స స్తస్య న స్స్యా త్పుంసి.

⁂ అట్కుప్వాఙ్నుమ్వ్యవాయేఽపి. ౮-౪-౨. ⁂

2 అట్ కవర్గః పవర్గ ఆఙ్ నుమ్ ఏతై ర్వ్యస్తై ర్యథాసంభవం మిలితై శ్చ వ్యవధానేఽపి రషాభ్యాం పరస్య నస్య ణ స్సమానపదే. ఇతి ప్రాప్తే.

⁂ పదాన్తస్య. ౮-౪-౩౭. ⁂

నస్య ణో న. రామాన్.

⁂ టాఙసిఙసా మినాత్స్యాః. ౭-౧-౧౨. ⁂

అదన్తా ట్టాదీనా 4మినాదయ స్స్యుః. ణత్వం. రామేణ.

⁂ సుపి చ. ౭-౩-౧౦౨. ⁂

యఞాదౌ సుప్యతోఽఙ్గస్య దీర్ఘః. రామాభ్యామ్.

⁂ అతో భిస ఐస్. ౭-౧-౯. ⁂

అనేకాల్శిత్సర్వస్య. రామైః.

⁂ ఙే ర్యః. ౭-౧-౧౩. ⁂

అతోఽఙ్గా త్పరస్య 5ఙేర్యాదేశః.

⁂ స్థానివదాదేశోఽనల్విధౌ. ౧-౧-౫౬. ⁂

ఆదేశః స్థానివ త్స్యా న్న తు 6 స్థాన్యలాశ్రయవిధౌ.

---

1 శస్ప్రిత్యయావయవః యస్సకారః, తస్యనకారస్స్యాత్. 2 అట్ ప్రత్యాహారః. 3 'రషాభ్యాంనోణస్సమానపదే' ఇతి సూత్ర మనువర్తతే. సమానపదత్వం చ నిమిత్తానధికరణనిమిత్తిమత్పదాఘటితత్వమ్. 4 ఇన, ఆత్, స్య-ఏతే ఆదేశాః. 5 ఇదం చతుర్థ్యేకవచనం, నతు సప్తమ్యాః; వ్యాఖ్యానాత్. 'ఙేరామ్' ఇత్యత్ర తు సప్తమ్యా ఏవ; 'స్త్రియామ్' ఇత్యాది నిర్దేశాత్. 6 స్థానిభూతః యః అల్ తదాశ్రయవిధౌ కర్తవ్యే. ఏవంచ— స్థానిభూతాల్మాత్రధర్మావచ్ఛిన్ననిమిత్తకకార్యకర్తవ్యే ఆదేశస్స్థానివన్నస్యాదిత్యర్థః. అల్విధావిత్యత్ర అలావిధిః, అలః (పరస్య) విధిః, అల (స్థానే) విధిః, అలి (పరతః) విధిః ఇతి. చతుర్ధా విగ్రహః. ఏతేషాం ప్రయోజనా న్యన్యత్రజ్ఞాతవ్యాని.

ఇతి స్థానివత్త్వా 'త్సుపి'చేతి దీర్ఘః. రామాయ, రామాభ్యామ్.

బహువచనే ఝల్యేత్. ౭-౧-౧౦౩.

ఝలాదౌ బహువచనే సుప్యతో ఽఙ్గస్యైకారః. రామేభ్యః, 1 సుపి కిమ్? పచధ్వమ్.

వాఽవసానే. ౮-౪-౫౬.

అవసానే ఝలాం చరో వా. రామాత్ - రామాద్, రామాభ్యామ్, రామేభ్యః. రామస్య.

ఓసి చ. ౭-౩-౧౦౪.

అతో ఽఙ్గస్యైకారః. రామయోః.

హ్రస్వనద్యాపో నుట్. ౭-౧-౫౪.

హ్రస్వాన్తా న్నద్యన్తా దాబన్తా చ్చాఙ్గాత్ పరస్యామో నుడాగమః.

నామి. ౬-౪-౩.

అజన్తాఙ్గస్య దీర్ఘః. రామాణామ్. రామే, రామయోః. ఏత్వే కృతే—

ఆదేశప్రత్యయయోః. ౮-౩-౫౯.

ఇణ్కుభ్యాం పరస్యాపదాన్తస్యాదేశః-ప్రత్యయావయవ శ్చ యః స్సః తస్య మూర్ధన్యాదేశః. ఈషద్వివృతస్య సస్య తాదృశ ఏవ షః. రామేషు.

ఏవం కృష్ణాదయోఽప్యదన్తాః.

[3]సర్వాదీని [4]సర్వనామాని. ౧-౧-౨౭.

---

1 సుపీత్యేతత్పదం కింప్రయోజనకమిత్యర్థః. ఏతాదృశస్థలేసర్వత్రైవ మేవోహ్యం. 2రామాయేత్యత్ర 'సన్నిపాతలక్షణో విధిరనిమిత్తంతద్విఘాతస్య' ఇతి పరిభాషాయా నప్రవృత్తిః; 'కష్టాయక్రమణే' ఇత్యాది పాణినినిర్దేశేన తస్యా అనిత్యత్వజ్ఞాపనాత్. 3సర్వః ఆదిః యేషాంతానీతి తద్గుణసంవిజ్ఞానబహువ్రీహిః.'అదస్సర్వేషా' మితిలిఙ్గాత్. అన్యథా సర్వశబ్దస్య సర్వనామసంజ్ఞా న స్యాత్. సర్వేషామితిరూపం న సిద్ధ్యేత. 4 సర్వనామసంజ్ఞాని స్యుః. సర్వేషాం నామానీతి అన్వర్థసంజ్ఞా.

సర్వ విశ్వ ఉభ ఉభయ డతర డతమ అన్య అన్యతర ఇతర త్వత్ త్వ నేమ సమ సిమ — పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయా మసంజ్ఞాయామ్ — స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్ — అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః — త్యద్ తద్ యద్ ఏతద్ ఇదమ్ అదస్ ఏక ద్వి యుష్మద్ అస్మద్ భవత్ కిమ్.

జస శ్శీ. ౭-౧-౧౭.

అదన్తాత్ సర్వనామ్నో జస శ్శీ స్యాత్. అనేకాల్త్వాత్ సర్వాదేశః. సర్వే.

సర్వనామ్నః స్మై. ౭-౧-౧౪.

అత స్సర్వనామ్నో ఙేః స్మై. సర్వస్మై.

ఙసిఙ్యోః స్మాత్స్మినౌ. ౭-౧-౧౫.

అత స్సర్వనామ్న ఏతయో రేతౌ స్తః. సర్వస్మాత్.

ఆమి సర్వనామ్నః సుట్. ౭-౧-౫౨.

అవర్ణాన్తాత్ పరస్య సర్వనామ్నో విహితస్యామ స్సుడాగమః. ఏత్వషత్వే. సర్వేషామ్. సర్వస్మిన్. శేషం రామవత్. ఏవం విశ్వాదయో ఽప్యదన్తాః. ఉభశబ్దో నిత్యంద్వివచనాన్తః. ఉభౌ ౨. ఉభాభ్యామ్ ౩. ఉభయోః ౨. తస్యేహపాఠో [1] ఽకజర్థః. [2] డతరడతమౌ ప్రత్యయౌ. 'ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణ' మితి తదన్తౌ గ్రాహ్యౌ. నేమ ఇత్యర్ధే. సమ స్సర్వపర్యాయః, తుల్యపర్యాయ స్తు న; '...సమానా' మితి జ్ఞాపకాత్.

పూర్వపరావరదక్షిణోత్తరాపరాధరాణి వ్యవస్థాయా మసంజ్ఞాయామ్. ౧-౧-౩౪.

ఏతేషాం వ్యవస్థాయా మసంజ్ఞాయాం సర్వనామసంజ్ఞా గణసూత్రాత్ సర్వత్ర యా ప్రాప్తా సా జసి వా. పూర్వే, పూర్వాః. అసంజ్ఞాయామ్ కిమ్?

---

1 'అవ్యయసర్వనామ్నామకచ్ ప్రాక్టేః' ఇత్యుక్తః అకచ్. 2 'కిం యత్తదో ర్నిర్ధారణే' 'ద్వయోరేకస్యడతరచ్' 'బహూనాం జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్' ఇత్యుక్తౌ ప్రత్యయౌ.

ఉత్తరాః కురవః. 1 స్వాభిధేయాపేక్షావధినియమో వ్యవస్థా. వ్యవస్థాయాం కిమ్? దక్షిణా గాథకాః, కుశలా ఇత్యర్థః.

స్వమజ్ఞాతిధనాఖ్యాయామ్. ౧-౧-౩౫.

జ్ఞాతిధనాన్యవాచినః 2 స్వశబ్దస్య ప్రాప్తా సంజ్ఞా జసి వా. స్వే, స్వాః. ఆత్మీయా ఆత్మాన ఇతి వా. జ్ఞాతిధనవాచిన స్తు స్వాః. జ్ఞాతయో ఽర్థా వా.

అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యానయోః. ౧-౧-౩౬.

బాహ్యే పరిధానీయే చార్థే ఽన్తరశబ్దస్య ప్రాప్తా సంజ్ఞా జసి వా. అన్తరే అన్తరావా గృహాః, బాహ్యా ఇత్యర్థః. అన్తరే అన్తరావా శాటకాః, పరిధానీయా ఇత్యర్థః.

పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా. ౭-౧-౧౬.

ఏభ్యో జసి జ్యోః స్మాత్ స్మినౌ వా స్తః, పూర్వస్మాత్ - పూర్వాత్. పూర్వస్మిన్-పూర్వే. ఏవం పరాదీనామ్. శేషం సర్వవత్.

ప్రథమచరమతయాల్పార్ధకతిపయనేమాశ్చ. ౧-౧-౩౩.

ఏతే జస్యుక్తసంజ్ఞా వా స్యుః. ప్రథమే-ప్రథమాః. 3 తయః ప్రత్యయః. ద్వితయే-ద్వితయాః. శేషం రామవత్. నేమే-నేమాః. శేషం సర్వవత్. 4తీయస్యఙిత్సు వా. ద్వితీయస్మై-ద్వితీయాయేత్యాది. ఏవం తృతీయః. నిర్జరః—

[5]జరాయా జరసన్యతరస్యామ్. ౭-౨-౧౦౧.

అజాదౌ విభక్తౌ.

1 స్వేషాం=పూర్వాదిశబ్దానాం, అభిధేయేన అపేక్ష్యమాణో యో ఽవధిః, తస్య నియమ ఇతి విగ్రహః. 2 ఆత్మాత్మీయవాచిన ఇత్యర్థః. 'స్వో జ్ఞాతావాత్మని స్వం త్రిష్వాత్మీయే స్వో ఽస్త్రియాం ధనే' ఇత్యమరః. 3 'సంఖ్యాయా అవయవే తయప్' ఇతివిహితః. తతస్తదన్తాః గ్రాహ్యాః. 4 'ద్వేస్తీయ' ఇత్యుక్తః. 5 జరాశబ్దస్య జరసాదేశో వా స్యాత్.

—— (ప.) * పదాఙ్గాధికారే తస్య చ తదన్తస్య చ. ——

—— (ప.) * [1] నిర్దిశ్యమానస్యాదేశా భవన్తి. ——

'ఏకదేశవికృత మనన్యవ' దితి జరశబ్దస్య జరస్. నిర్జరసౌ, నిర్జరస ఇత్యాది. పక్షే హలాదౌ చ రామవత్.

ఇతి అదన్తశబ్దాః.

—— అథ ఆదన్తశబ్దాః. ——

విశ్వపాః.

—— దీర్ఘాజ్జసి [2] చ. ౬-౧-౧౦౫. ——

న పూర్వసవర్ణః. వృద్ధిః. విశ్వపౌ, విశ్వపాః. హేవిశ్వపాః. విశ్వపాం, విశ్వపౌ.

—— [3]సుడనపుంసకస్య. ౧-౧-౪౩. ——

స్వాదిపఞ్చవచనాని సర్వనామస్థానసంజ్ఞాని స్యు రక్లీబస్య.

—— స్వాది ష్వసర్వనామస్థానే. ౧-౪-౧౭. ——

కప్రత్యయావధిషు స్వాది ష్వసర్వనామస్థానేషు పూర్వం పదం స్యాత్.

య్ + అచ్ —— యచి భమ్. ౧-౪-౧౮. ——

[4]యాదిష్వ జాదిషు చ కప్రత్యయావధిషు స్వాది ష్వసర్వనామస్థానేషు పూర్వం భసంజ్ఞం స్యాత్.

---

1 షష్ఠీప్రకృతిజన్యషష్ఠ్యర్థమితోపస్థితివిషయత్వం నిర్దిశ్యమానత్వమ్.
2 చకారాత్ 'నాదిచి' ఇతి సూత్రా దిచీత్యనుకృష్యతే. దీర్ఘాత్ జసి ఇచి చ పరే న పూర్వసవర్ణదీర్ఘ ఇత్యర్థః. 3 ప్రత్యాహారః. 4 యకారాదిషు.

[1]ఆకడారాదేకా సంజ్ఞా. ౧-౪-౧.

ఇత ఊర్ధ్వం 'కడారాః కర్మధారయే' ఇత్యతః ప్రాగేకస్యైకైవ సంజ్ఞా జ్ఞేయా. యా పరా అనవకాశా చ.

ఆతో ధాతోః. ౬-౪-౧౪౦.

ఆకారాన్తో యో ధాతుస్తదన్తస్య భస్యాఙ్గస్య లోపః. 'అలోఽన్త్యస్య' విశ్వపః. విశ్వపా, విశ్వపాభ్యా మిత్యాది. ఏవం శఙ్ఖధ్మాదయః. ధాతోః కిమ్? హాహాన్.

ఇతి ఆదన్తశబ్దాః.

అథ ఇదన్తశబ్దాః.

హరిః, హరీ.

జసి చ. ౭-౩-౧౦౯.

హ్రస్వాన్తస్యాఙ్గస్య గుణః. హరయః.

హ్రస్వస్య గుణః. ౭-౩-౧౦౮.

సమ్బుద్ధౌ. [1]హే హరే. హరిమ్, హరీ, హరీన్.

శేషో ఘ్యసఖి. ౧-౪-౭.

శేష ఇతి స్పష్టార్థమ్. హ్రస్వౌ యా విదుతౌ తదన్తం సఖివర్జం ఘిసంజ్ఞమ్,

ఆఙో నాఽస్త్రియామ్. ౭-౩-౧౨౦.

ఘేః పరస్యాఙో [2]నా స్యాదస్త్రియామ్. ఆఙితి టాసంజ్ఞా. హరిణా. అసఖీతి కిమ్? సఖ్యా. హరిభ్యాం, హరిభిః.

ఘేర్ఙితి. ౭-౩-౧౧౧.

ఘిసంజ్ఞస్య ఙితి సుపి గుణః. హరయే.

ఙసిఙసోశ్చ. ౬-౧-౧౧౦.

ఏఙో ఙసిఙసోరతి పూర్వరూపమేకాదేశః. హరేః, హర్యోః, హరీణామ్.

అచ్చ ఘేః. ౭-౩-౧౧౯.

ఇదుద్భ్యాముత్తరస్య ఙేరౌ [3]ఘేరచ్చ. హరౌ, హరిషు. ఏవం కవ్యాదయః.

అనఙ్ సౌ. ౭-౧-౯౩

సఖ్యురఙ్గస్యానఙాదేశోఽసంబుద్ధౌ [4]సౌ. ఙిత్వాదన్త్యస్య.

---

1 'ఏఙ్ హ్రస్వాత్సంబుద్ధేః' ఇతిసంబుద్ధిలోపః. 2 నా ఇత్యాదేశః. 3 ఘి సంజ్ఞకస్య అకారాదేశః. 4 సు ప్రత్యయే పరతః.

⟶ అలోఽన్త్యాత్పూర్వ ఉపధా. ౧-౧-౬౫ ⟵

అన్త్యా దలః పూర్వో వర్ణ ఉపధాసంజ్ఞః స్యాత్.

⟶ సర్వనామస్థానే చాసంబుద్ధౌ. ౬-౪-౮. ⟵

నాన్త స్యోపధాయా దీర్ఘోఽసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే.

⟶ అపృక్త ఏకాల్ ప్రత్యయః. ౧-౨-౪౧. ⟵

స్పష్టమ్.

⟶ హల్ఙ్యాబ్భ్యో దీర్ఘాత్ సుతిస్యపృక్తం హల్. ౬-౧-౬౮. ⟵

హలంతాత్పరం దీర్ఘౌ యౌ ఙ్యాపౌ తదంతాచ్చ పరం సుతిసీత్యేతదపృక్తం హల్లుప్యతే.

⟶ [2]న లోపః ప్రాతిపదికాన్తస్య. ౮-౨-౭. ⟵

ప్రాతిపదికసంజ్ఞకం య త్పదం తదన్తస్య నస్య లోపః. సఖా.

⟶ సఖ్యురసమ్బుద్ధౌ. ౭-౧-౯౨. ⟵

సఖ్యురంగాత్పరం సమ్బుద్ధివర్జం సర్వనామస్థానం [3] ణిద్వత్స్యాత్.

⟶ అచోఞ్ణితి. ౭-౨-౧౧౫ ⟵

అజంతాఙ్గస్య వృద్ధిః ఞితి ణితి చ పరే. సఖాయౌ, సఖాయః. హే సఖే. సఖాయమ్, సఖాయౌ, సఖీన్. సఖ్యా. సఖ్యే.

---

1 సు. తి. సి. ఏతత్ప్రత్యయసంబంధ్యేకవర్ణరూపం. అత్ర సి ఇత్యనేన సహచరితాసహచరితయో స్సహచరితస్యైవ గ్రహణమ్' ఇతిపరిభాషయాతిపా సహచరితస్య సిపఏవ గ్రహణమ్, నతుసిచః. సుతిసీతి కిమ్? అభైత్సీత్. అత్ర దీర్ఘజీతకారాత్పరస్య సిజవయవస్య సస్య నలోపః. 2 లుప్తషష్ఠీకంపదం, నకారస్యేత్యర్థః. 3 'గోతోణిత్' ఇతిసూత్రాత్ ణిత్ ఇత్యనువర్తతే.

→ ఖ్యత్యాత్పరస్య. ౬-౧-౧౧౨ ←

ఖితిశబ్దాభ్యాం ఖీతీ శబ్దాభ్యాం కృతయణాదేశాభ్యాం పరస్య జసో రత 1 ఉః. సఖ్యుః (౨.)

→ ఔత్. ౭-౩-౧౧౮ ←

ఇదుద్భ్యాం పరస్య ఙే 2 ఔత్. సఖ్యౌ. శేషం హరివత్.

→ పతిః సమాస ఏవ. ౧-౪-౮. ←

3 ఘిసంజ్ఞః. పత్యా. పత్యే. పత్యుః. (౨) పత్యౌ. శేషం హరివత్ సమాసే తు. భూపతినా. భూపతయే. హరివత్. కతిశబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః.

→ 4 బహుగణవతుడతి సంఖ్యా. ౧-౧-౨౩. ←

→ డతి చ. ౧-౧-౨౫. ←

డత్యంతా 5 సంఖ్యా 6 షట్సంజ్ఞా స్యాత్.

→ 7 షడ్భ్యో లుక్. ౭-౧-౨౨. ←

జశ్శసోః.

→ ప్రత్యయస్య లుక్శ్లులుపః. ౧-౧-౬౧. ←

లుక్ శ్లు లుప్ శబ్దైః కృతం ప్రత్యయాదర్శనం క్రమాత్ తత్తత్సంజ్ఞం స్యాత్.

---

1 ఉకారస్స్యాత్. 2 ఔకారఆదేశః. 3 'శేషోఘ్యసఖి' ఇతిసూత్రాత్ ఘి ఇత్యనువర్తతే. పతిశబ్దస్య సమాస ఏవ ఘిసంజ్ఞేత్యర్థః. 4 బహుగణశబ్దౌ సంఖ్యావాచకే ప్రాతిపదికే గృహ్యేతే. డతి రపి 'కిమస్సంఖ్యాపరిమాణేడతిచ' ఇతి విహితస్తద్ధిత ఏవ గృహ్యతే; వతుసాహచర్యాత్. 5 సంఖ్యాయా ఏతేఽన్వయేన సంఖ్యా ఇత్యన్వర్థసంజ్ఞా. 6 'ష్ణాన్తాషట్' ఇతిసూత్రాత్ షట్ ఇత్యనువర్తతే. 7 షట్సంజ్ఞకేభ్యః పరయోర్జశ్శసోర్లుక్ స్యాత్.

ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్. ౧-౧-౬౨.

ప్రత్యయే [1] లుప్తేఽపి తదాశ్రితం కార్యం స్యాత్. ఇతి 'జసి' చేతి గుణే ప్రాప్తే —

న లుమతాఽఙ్గస్య. ౧-౧-౬౩.

లుమతాశబ్దేన లుప్తే తన్నిమిత్తమఙ్గకార్యం న స్యాత్. కతి. కతిభిః. కతిభ్యః. [2] కతీనామ్. కతిషు. యుష్మదస్మద్షట్ [3] సంజ్ఞకాస్త్రిషు సరూపాః. త్రిశబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః. త్రయః. త్రీన్. త్రిభిః. త్రిభ్యః.

త్రేస్త్రయః. ౭-౧-౫౩.

ఆమి. త్రయాణామ్. త్రిషు. గౌణత్వేఽపి. ప్రియత్రయాణామ్.

త్యదాదీనా[4]మః. ౭-౨-౧౦౨.

ఏషామకారో విభక్తౌ. (ద్విపర్యన్తానామేవేష్టిః.) ద్వౌ (౨). ద్వాభ్యామ్ (౨). (3). ద్వయోః.

ఇతి ఇదన్తశబ్దాః.

అథ ఈదన్తశబ్దాః.

పాతి లోకమితి పపీః సూర్యః.

దీర్ఘాజ్జసి చ. ౬-౧-౧౦౫.

దీర్ఘాజ్జసి ఇచి చ పరే న పూర్వసవర్ణదీర్ఘః. పప్యౌ (౨) పప్యః. హే పపీః. పపీమ్, పపీన్. పప్యా, పపీభ్యామ్, పపీభిః. పప్యే, పపీభ్యః (౨). పప్యః, (౨), పప్యోః (౨). దీర్ఘత్వాన్న నుట్. పప్యామ్. ఙౌ తు సవర్ణదీర్ఘః. పపీ, పపీషు. ఏవం వాతప్రమ్యాదయః. బహ్వ్యః శ్రేయస్యో యస్య స బహుశ్రేయసీ.

1 అదర్శనంగతేఽపి. 2 లుః అస్యాస్తీతి లుమాన్, తేన లుమతా. లుక్. శ్లు. లుప్ ఏతే లుమన్తః. 3 స్త్రీపున్నపుంసకలిఙ్గేషు సమానరూపాః. 4 అకారోఽన్తాదేశస్స్యాత్.

→ [1] యూస్త్ర్యాఖ్యౌ నదీ, ౧-౪-౩. ←

ఈదూదన్తౌ నిత్యస్త్రీలింగౌ నదీసంజ్ఞౌ స్తః,

→ ప్రథమలిఙ్గగ్రహణం చ. (వా. ౧౩౦౬.) ←

పూర్వం స్త్ర్యాఖ్య 2 స్యోపసర్జనత్వే ఽపి నదీత్వం వక్తవ్య మిత్యర్థః.

→ అమ్బార్థనద్యోర్హ్రస్వః. ౭-౩-౧౦౭. ←

3 సమ్బుద్ధౌ. హేబహుశ్రేయసి. బహుశ్రేయస్యౌ.

→ ఆణ్నద్యాః. ౭-౩-౧౧౨ ←

నద్యన్తాత్పరేషాం ఙితా మాడాగమః.

→ ఆటశ్చ. ౬-౧-౯౦. ←

ఆటోఽచిపరే వృద్ధి రేకాదేశః. బహుశ్రేయస్యై. బహుశ్రేయస్యాః (౨), బహుశ్రేయసీనామ్.

→ ఙే రామ్ నద్యామ్నీభ్యః. ౭-౩-౧౧౬. ←

నద్యన్తా దాబన్తా న్నీశబ్దాచ్చ పరస్య ఙే 4 రామ్. 5బహుశ్రేయస్యాం. శేషం పపీవత్. అఙ్యన్తత్వా న్న సులోపః. అతిలక్ష్మీః. శేషంబహుశ్రేయసీవత్. ప్రధీః.

→ అచి శ్నుధాతుభ్రువాం య్వో రియఙువఙౌ. ౬-౪-౭౭. ←

శ్నుప్రత్యయాన్త స్యేవర్ణోవర్ణాంతస్య ధాతోః భ్రూ ఇత్యస్య చాంగస్యే యఙువఙౌ స్తోఽజాదౌ పత్యయే పరే. ఇతి ప్రాప్తే—

→ ఏ రనేకాచోఽ సంయోగపూర్వస్య. ౬-౪-౮౨. ←

ధాత్వవయవసంయోగపూర్వో న భవతి య ఇవర్ణ స్తదంతో యో ధాతు స్తదంత స్యానేకాచోఽఙ్గస్య య ణజాదౌ ప్రత్యయే. ప్రధ్యౌ(౨), ప్ర

1 ఈః చ ఊః చ యూ, ఇతివిగ్రహః. 2 గౌణత్వేఽపి. 3 'సమ్బుద్ధౌ' చేత్యతః సంబుద్ధా విత్యనువర్తతే. అంబార్థానాం నద్యన్తానాం చహ్రస్వస్స్యాత్ సంబుద్ధౌ పరే. 4 ఆమ్ ఆదేశః. 5 నుటఃపరత్వాత్ ఆట్.

ధ్యమ్, ప్రధ్యః. 1 ప్రధ్యి. శేషం పపీవత్. ఏవం సున్నీః. ధాతునా సంయోగస్య విశేషణా దిహ స్యాదేవ యణ్. ఉన్న్యౌ, ఉన్న్యః. గ్రామణీః. ఙౌతు-గ్రామణ్యాం. అనేకాచః కిమ్? నీః, నియౌ, నియః. అమి శసి చ పరత్వాదియఙ్. నియమ్, నియః. ఙేరామ్. నియామ్. అసంయోగపూర్వస్య కిమ్? సుశ్రియౌ, యవక్రియౌ.

—॥ గతిశ్చ. ౧-౪-౬౦. ॥—

ప్రాదయః క్రియాయోగే 2 గతిసంజ్ఞాః స్యుః.

—॥ * గతికారకేతరపూర్వపదస్య యణ్ నేష్యతే (వా...) ॥—

శుద్ధధియౌ.

—॥ న భూసుధియోః. ౬-౪-౮౫. ॥—

ఏతయో 3రచి సుపి యణ్ న. సుధియౌ, సుధియః ఇత్యాది. సుఖమిచ్ఛతీతి సుఖీః-4సుతీః. సుఖ్యౌ (౨)-సుత్యౌ (౨)-సుఖ్యుః (౨), సుత్యుః (౨) శేషం ప్రధీవత్.

ఇతి ఈదన్తశబ్దాః.

అథ ఉదన్తశబ్దాః.

శమ్భుర్హరివత్. ఏవం విష్ణువాయుభాన్వాదయః.

—॥ తృజ్వత్ క్రోష్టుః. ౭-౧-౯౫. ॥—

5 అసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే. క్రోష్టుశబ్దస్య స్థానే క్రోష్టృశబ్దః ప్రయోక్తవ్య ఇత్యర్థః.

—॥ ఋతో ఙి సర్వనామస్థానయోః. ౭-౩-౧౧౦. ॥—

ఋతోఽఙ్గస్య గుణో ఙౌ సర్వనామస్థానే చ. ఇతి ప్రాప్తే—

—॥ ఋదుశనస్పురుదంసోఽనేహసాం చ. ౭-౧-౯౪. ॥—

ఋదంతానా ముశనసాదీనాం 6 చానఙ్ స్యా దసమ్బుద్ధౌ సౌ.

---

1 ప్రకృష్టం ధ్యాయతీతి విగ్రహే నిత్యస్త్రీత్వవిరహాత్ ఙేరామ్ నభవతి. 2 సూత్రే చకారాత్ ప్రాదయః గతిసంజ్ఞా ఉపసర్గసంజ్ఞాశ్చస్యురిత్యర్థః. 3 అజాదౌ సుపి పరే. 4 సుతమిచ్ఛతీతి సుతీః. 5 'సర్వనామస్థానే చాసంబుద్ధౌ,' ఇత్యనువర్తతే. 6 'అనఙ్ సౌ' ఇత్యనువర్తతే.

— అప్తృన్తృచ్ స్వసృనప్తృనేష్టృత్వష్టృక్షత్తృహోతృపోతృప్రశాస్తౄణామ్. ౬-౪-౧౧. —

అబాదీనా ముపధాయా దీర్ఘో ఽసంబుద్ధౌ సర్వనామస్థానే. క్రోష్టా, క్రోష్టారౌ (౨), క్రోష్టారః. క్రోష్టూన్.

— విభాషా తృతీయాదిష్వచి. ౭-౧-౯౭. —

అజాదిషు క్రోష్టుర్వా తృజ్వత్. క్రోష్ట్రా. క్రోష్ట్రే.

— ఋత ఉత్. ౬-౧-౧౧౧. —

ఋతో ఙసిఙసో రత[1] ఉ దేకాదేశః. రపరః.

— రాత్సస్య. ౮-౨-౨౪. —

రేఫాత్సంయోగాంతస్య సస్యైవ లోపో నాన్యస్య. రస్య విసర్గః. క్రోష్టుః (౨) క్రోష్ట్రోః (౨).

— * నుమచిరతృజ్వద్భావేభ్యో నుట్ పూర్వవిప్రతిషేధేన. (వా. ౪౩౨౪.) —

క్రోష్టూనామ్. క్రోష్టరి. పక్షే హలాదౌ చ శమ్భువత్.

ఇతి ఉదన్తశబ్దాః.

అథ ఊదన్తశబ్దాః.

హూహూః, హూహ్వౌ (౨). హూహూమ్, హూహూన్. ఇత్యాది.. అతిచమూశబ్దే తు నదీకార్యం విశేషః. హే అతిచము. అతిచమ్వై. అతిచమ్వాః (౨), అతిచమూనామ్. ఖలపూః.

— ఓః సుపి. ౬-౪-౮౩. —

ధాత్వవయవసంయోగపూర్వో న భవతి య ఉవర్ణస్తదంతో యో ధాతుస్తదంతస్యానేకాచోఽఙ్గస్య యణ్ స్యాదచి సుపి. ఖలప్వౌ, ఖలప్వః. ఏవం సుల్వాదయః. స్వభూః, స్వభువౌ, స్వభువః. వర్షాభూః.

— వర్షాభ్వశ్చ. ౬-౪-౮౪. —

అస్య యణ్ స్యాదచి సుపి. వర్షాభ్వౌ ఇత్యాది. దృన్భూః.

1 ఉకారః.

* దృన్కరపునఃపూర్వస్య భువో యణ్ వక్తవ్యః. (వా. ౪౧౧౭.)

దృన్భ్వౌ. ఏవం కరభూః.

ఇతి ఊదన్తశబ్దాః.

అథ ఋదన్తశబ్దాః.

ధాతా, హే ధాతః, ధాతారౌ, ధాతారః.

* ఋవర్ణాన్నస్య ణత్వం వాచ్యమ్. (వా. ౪౯౩౯.)

ధాతౄణాం. ఏవం నప్త్రాదయః. [1]నప్త్రాదిగ్రహణం వ్యుత్పత్తిపక్షే నియమార్థమ్. ఉణాదివ్యుత్పన్నానాం తృన్తృజన్తానాం చేన్నప్త్రాదీనామేవ. తేనేహ న. పితా, పితరౌ, పితరః. పితరమ్. శేషం ధాతృవత్. ఏవం జామాత్రాదయః. నా, నరౌ.

నృ చ ౬-౪-౬.

అస్య నామి వా దీర్ఘః. నృణామ్ - నౄణామ్.

ఇతి ఋదన్తశబ్దాః.

అథ ఓదన్తశబ్దాః.

గోతో ణిత్. ౭-౧-౯౦.

* ఓతో ణిదితి వాచ్యమ్. (వా. ౫౦౩౫.)

ఓకారాన్తాద్విహితం సర్వనామస్థానం[2] ణిద్వత్. గౌః, గావౌ, గావః.

ఔతోఽమ్శసోః. ౬-౧-౯౩.

ఆ ఓత ఇతిచ్ఛేదః. ఓతోఽమ్శసోరచ్యాకార ఏకాదేశః. గామ్, గావౌ, గాః. గవా. గవే. గోః ఇత్యాది.

ఇతి ఓదన్తశబ్దాః.

---

1 నప్త్రాదీనామేవేతి నియమేఽపి ఉద్గాతృశబ్దస్య భవత్యేవ; 'సమర్థః పదవిధిః' ఇతిసూత్రే 'ఉద్గాతారః' ఇతిభాష్యప్రయోగాత్. 2 వస్తుతస్తు భాష్యమతే ఉణాదిఘటకతృప్రత్యయే సానుబన్ధకత్వాభావాత్ నియమవర్ణనమిదమసఙ్గతమేవ. 3 తేన 'అచో ఞ్ణితి' ఇతి అఙ్గస్య వృద్ధిర్భవతి.

అథ ఐదన్తశబ్దాః.

[1]రాయో హలి. ౭-౨-౮౫.

అస్యాకారాదేశో హలి విభక్తౌ. రాః, రాయౌ. రాయః. రాభ్యామిత్యాది.

ఇతి ఐదన్తశబ్దాః.

అథ ఔదన్తశబ్దాః.

గ్లౌః, గ్లావౌ, గ్లావః. గ్లౌభ్యామిత్యాది.

ఇతి ఔదన్తశబ్దాః.

ఇత్యజన్తపుల్లిఙ్గప్రకరణమ్.

---

1 రైశబ్దస్య.

అజన్త స్త్రీలిఙ్గ ప్రకరణమ్.

రమా.

-:- ఔఙ ఆపః. ౭-౧-౧౮. -:-

ఆబన్తా దఙ్గాత్ పర స్యౌఙ శ్శీ స్యాత్. ఔ ఙిత్యౌకారవిభక్తే స్సంజ్ఞా. రమే, రమాః.

-:- సమ్బుద్ధౌ చ. ౭-౩-౧౦౬. -:-

ఆప ఏకార స్స్యా త్సమ్బుద్ధౌ. 'ఏఙ్ హ్రస్వా'దితి సంబుద్ధిలోపః. హేరమే, హేరమే, హేరమాః. రమామ్, రమే, రమాః.

-:- ఆఙి చాపః. ౭-౩-౧౦౫. -:-

ఆ ఙ్యోసి చాప ఏకారః. రమయా, రమాభ్యామ్, రమాభిః.

-:- యాడాపః. ౭-౩-౧౧౩. -:-

ఆపో 1 ఙితో యాట్. వృద్ధిః. రమాయై, రమాభ్యః. రమాయాః, రమయోః, రమాణామ్. రమాయామ్, రమాసు. ఏవం దుర్గామ్బికాదయః.

-:- సర్వనామ్న స్స్యాడ్ఢ్రస్వ శ్చ. ౭-౩-౧౧౪. -:-

ఆబన్తాత్సర్వనామ్నో 2 ఙిత స్స్యాడాప శ్చ హ్రస్వః. సర్వస్యై, సర్వస్యాః (౨), సర్వాసామ్. సర్వస్యామ్. శేషం రమావత్. ఏవం విశ్వాదయ ఆబన్తాః.

-:- విభాషా దిక్సమాసే బహువ్రీహౌ. ౧-౧-౨౮. -:-

సర్వనామతా వా. ఉత్తరపూర్వస్యై - ఉత్తరపూర్వాయై. '2తీయ'

---

1 ఙకారేత్కానాం ఙే, ఙస్, ఙస్, ఙి, ఏతేషామిత్యర్థః. 2 విభాషా ప్రకరణే 'తీయస్య ఙిత్సూపసంఖ్యానమ్.' ఇతివార్తికాత్.

•

స్యేతి వా సంజ్ఞా. ద్వితీయస్యై-ద్వితీయాయై. ఏవం తృతీయా. 'అంబా' ర్థేతి హ్రస్వః. హే అమ్బ. హే అక్క. హే అల్ల. జరా, జరసౌ - జరే ఇత్యాది. పక్షే రమావత్. గోపా విశ్వపావత్. మతిః. మతీః. మత్యా.

-- ఙితి హ్రస్వశ్చ. ౧-౪-౬. --

ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్రీశబ్దభిన్నౌ నిత్యస్త్రీలింగౌ ఈదూతౌ హ్రస్వౌ చేవర్ణోవర్ణౌ స్త్రియాం వా నదీసంజ్ఞౌ స్తో ఙితి. మత్యై-మతయే. మత్యాః(౨)-మతేః (౨). నదీత్వే ఙే రాత్వే ప్రాప్తే—

-- ఇదుద్భ్యామ్. ౭-౩-౧౧౭. --

నదీసంజ్ఞకాభ్యాం పరస్య ఙే రామ్. మత్యామ్. పక్షే 'అచ్చ ఘేః' మతౌ. శేషం హరివత్. ఏవం బుద్ధ్యాదయః.

-- త్రిచతురోః స్త్రియాం తిసృచతసృ. ౭-౨-౯౯. --

స్త్రీలింగయో రేతౌ స్తో [1] విభక్తౌ.

-- అచి ర ఋతః. ౭-౨-౧౦౦. --

తిసృచతసృ ఏతయోః ఋకారస్య రేఫాదేశః స్యాదచి. గుణదీర్ఘోత్వానామపవాదః. తిస్రః (౨). తిసృభిః. తిసృభ్యః (౨). ఆమి నుట్.

-- న [2]తిసృచతసృ. ౬-౪-౪. --

ఏతయోర్నామి దీర్ఘో న. తిసృణామ్. తిసృషు. త్యదాద్యత్వే టాప్. ద్వే (౨). ద్వాభ్యామ్ (౩). ద్వయోః (౨). గౌరీ, గౌర్యౌ, గౌర్యః. హే గౌరి. గౌర్యై. ఇత్యాది. ఏవం నద్యాదయః. లక్ష్మీః. శేషం గౌరీవత్. ఏవం తరీతన్త్ర్యాదయః. స్త్రీ. హే స్త్రి.

-- స్త్రియాః. ౬-౪-౭౯. --

అస్యేయఙజాదౌ ప్రత్యయే పరే. స్త్రియౌ (౨), స్త్రియః.

---

1 'అష్టనఆవిభక్తౌ' వితిసూత్రాత్ విభక్తౌ ఇత్యనువర్తతే. 2 తిసృ చతసృ ఇతి లుప్తషష్ఠీకేపదే.

-:- వాఽమ్శసోః. ౬-౪-౮౦. -:-

స్త్రియా ఇయఙ్. స్త్రియమ్-స్త్రీమ్. స్త్రియః-స్త్రీః. స్త్రియా. స్త్రియై. స్త్రియాః (౨). పరత్వాన్నుట్. స్త్రీణామ్. స్త్రీషు. శ్రీః, శ్రియౌ, శ్రియః.

-:- నేయఙువఙ్స్థానావస్త్రీ. ౧-౪-౪. -:-

ఇయఙువఙోః స్థితిర్యయోస్తౌ [1]ఈదూతౌ నదీసంజ్ఞౌ న స్తో న తు స్త్రీ. హే శ్రీః. శ్రియై-శ్రియే. శ్రియాః (౨)-శ్రియః (౨).

-:- వాఽఽమి. ౧-౪-౫. -:-

ఇయఙువఙ్స్థానౌ స్త్ర్యాఖ్యౌ యూ ఆమి వా నదీసంజ్ఞౌ స్తః, న తు స్త్రీ. శ్రీణామ్-శ్రియామ్. శ్రియి-శ్రియామ్. ధేనుర్మతివత్.

-:- స్త్రియాం చ. ౭-౧-౯౬. -:-

స్త్రీవాచీ క్రోష్టుస్తృజన్తవద్రూపం లభతే.

-:- ఋన్నేభ్యో ఙీప్. ౪-౧-౫. -:-

ఋదన్తేభ్యో నాన్తేభ్యశ్చ స్త్రియాం ఙీప్. క్రోష్ట్రీ గౌరీవత్. భూః శ్రీవత్. స్వయంభూః పుంవత్.

-:- న [2]షట్స్వస్రాదిభ్యః. ౪-౧-౧౦. -:-

ఙీప్టాపౌ న.

శ్లో. స్వసా తిస్రశ్చతస్రశ్చ ననాందా దుహితా తథా,
యాతా మాతేతి సప్తైతే స్వస్రాదయ ఉదాహృతాః.

'అప్తృన్'నితి దీర్ఘః. స్వసా, స్వసారౌ. మాతా పితృవత్. శసి మాతౄః. ద్యౌర్గోవత్. రాః పుంవత్. నౌర్గ్లౌవత్.

ఇతి అజన్తస్త్రీలిఙ్గప్రకరణమ్.

---

1 ఈదూదన్తౌ. 2 షట్సంజ్ఞకేభ్యః స్వస్రాదిభ్యశ్చ.

అథ అజన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్.

అతోఽమ్. ౭-౧-౨౪.

అతోఽఙ్గాత్ క్లీబాత్ 1 స్వమో రమ్. జ్ఞానమ్. 'ఏఙ్ హ్రస్వా'దితి హల్లోపః. హేజ్ఞాన.

నపుంసకాచ్చ. ౭-౧-౧౯.

క్లీబా దౌఙ శ్శీ. భసంజ్ఞాయామ్.—

యస్యేతి చ. ౬-౪-౧౪౮.

ఈకారే తద్ధితే చ భ స్యేవర్ణావర్ణయో ర్లోపః. ఇ త్యలోపే ప్రాప్తే—

* ఔఙ శ్శ్యాం ప్రతిషేధో వాచ్యః. (వా. ౪౧౮౯.)

జ్ఞానే.

జశ్శసో శ్శిః. ౭-౧-౨౦.

క్లీబాత్.

శి సర్వనామస్థానమ్. ౧-౧-౪౨.

నపుంసకస్య ఝలచః. ౭-౧-౭౨.

ఝలన్త స్యాజన్తస్య చ క్లీబస్య నుమ్ స్యా త్సర్వనామస్థానే.

మిదచోఽన్త్యా త్పరః. ౧-౧-౪౭.

అచాం మధ్యే యోఽన్త్య స్తస్మాత్ పర స్తస్యైవ 2వాన్తావయవో మిత్ స్యాత్. ఉపధాదీర్ఘః. జ్ఞానాని. పున స్తద్వత్. శేషం రామవత్. ఏవం ధన వన ఫలాదయః.

---

1 సు ప్రత్యయస్య అమ్ ప్రత్యయస్యచ. అమః అమ్విధానమ్ 'స్వమో ర్నపుంసకా' దితి ప్రాప్తస్య లుకో బాధనార్థం. 2 మిత్ సంజ్ఞిక ఆగమ ఇత్యర్థః.

— అద్డ్డతరాదిభ్యః పఞ్చభ్యః. ౭-౧-౨౫. —

ఏభ్యః క్లీబేభ్యః స్వమో రద్డాదేశః స్యాత్.

— టేః. ౬-౪-౧౪౩. —

1 డితి భస్య టే ర్లోపః. 'వాఽవసానే'. కతరత్-కతరద్, కతరే, కతరాణి. హేకతరత్. శేషంపుంవత్. ఏవం కతమత్, ఇతరత్, అన్యత్, అన్యతరత్. అన్యతమస్య త్వన్యతమ మి త్యేవ.

— *ఏకతరా త్ప్రతిషేధో వక్తవ్యః. (వా. ౪-౨౫౭) —

ఏకతరమ్.

— హ్రస్వో నపుంసకే ప్రాతిపదికస్య. ౧-౨-౪౭. —

2 అజంతస్యే త్యేవ. శ్రీపం. జ్ఞానవత్.

— స్వమో ర్నపుంసకాత్. ౭-౧ ౨౩. —

3 లుక్ స్యాత్. వారి.

— ఇకోఽచి విభక్తౌ. ౭-౧-౭౩. —

ఇగన్తస్య క్లీబస్య ను మచి విభక్తౌ. వారిణీ, వారీణి. 'నలుమతే'త్యస్యానిత్యత్వా త్పక్షే సమ్బుద్ధినిమిత్తో గుణః. హే వారే-హే వారి, 'ఆఙోనా...' వారిణా. 'ఘేర్ఙితి' ఇతి గుణే ప్రాప్తే.

— * వృద్ధ్యౌత్వతృజ్వద్భావగుణేభ్యో నుమ్ పూర్వవిప్రతిషేధేన. (వా. ౪౩౭౩) —

వారిణే, వారిణః (౨). వారిణోః (౨). 'నుమచిర...' ఇతి నుట్. వారీణాం. వారిణి. హలాదౌ హరివత్.

— అస్థిదధిసక్థ్యక్ష్ణా [5]మనఙుదాత్తః. ౭-౧-౭౫. —

టాదా వచి.

1 డిత్పరే. 2 క్లీబేఽజన్తస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వస్స్యాత్ ఇత్యర్థః. 3 'షడ్భ్యోలుక్' ఇత్యతః లుగిత్యనువర్తతే. 4 నమాగమస్స్యాత్. 5 అనఙాదేశః సచఉదాత్తః.

భస్య. ౬-౪-౧౨౯.

ఇత్యధికృత్య.

అల్లోపోఽనః. ౬-౪-౧౩౪.

అఙ్గావయవోఽసర్వనామస్థానయజాదిస్వాదిపరో యోఽన్ తస్యాకారస్య లోపః. దధ్నా. దధ్నే. దధ్నః (౨), దధ్నోః (౨), దధ్నామ్.

విభాషా ఙిశ్యోః. ౬-౪-౧౩౬.

అఙ్గావయవోఽసర్వనామస్థానపరో యోఽన్ తస్యాకారస్య లోపో వాస్యా[1]ఙ్ఙిశ్యోః పరయోః.

దధ్ని-దధని. శేషం వారివత్. ఏవ మస్థి, సక్థి, అక్షి. సుధి, సుధినీ, సుధీని. హే సుధే-హే సుధి. సుధియా-సుధినేత్యాది. మధు, మధునీ, మధూని. హే మధో-హే మధు. సులునీ, సులూని. సుల్వా-సులునేత్యాది. ధాతృ, ధాతృణీ, ధాతౄణి. హే ధాతృ-హే ధాతః. ఏవం జ్ఞాత్రాదయః.

ఏచ ఇగ్ఘ్రస్వాదేశే. ౧-౧-౪౮.

ఆదిశ్యమానేషు హ్రస్వేషు మధ్యే ఏచః ఇగేవ స్యాత్.

ప్రద్యు, ప్రద్యునీ, ప్రద్యూని. ప్రద్యు నేత్యాది. ప్రరి, ప్రరిణీ, ప్రరీణి. ప్రరిణా,

(ప.) ఏకదేశ వికృత మనన్యవత్.

ప్రరాభ్యామ్. ప్రరీణామ్. సును, సునునీ, సునూని. సునునేత్యాది.

ఇత్యజన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్.

---

1 ఙిప్రత్యయే శిప్రత్యయేచ.

అథ హలన్తపుల్లిఙ్గ ప్రకరణమ్.

హో ఢః. ౮-౨-౩౧.

ఝలి పదాన్తే చ. లిట్-లిడ్, లిహౌ, లిహః. లిడ్భ్యాం. లిట్సు-లిట్త్సు.

దాదేర్ధాతోర్ఘః. ౮-౨-౩౨.

ఝలి పదాన్తే చోపదేశే దాదేర్ధాతోర్హస్య ఘః.

ఏకాచో బశో భష్ ఝషన్తస్య స్ధ్వోః. ౮-౨-౩౭.

ధాత్వవయవస్యైకాచో 1 ఝషన్తస్య బశో భష్ సే ధ్వే పదాన్తే చ. ధుక్-ధుగ్, దుహౌ, దుహః. ధుగ్భ్యామ్. ధుక్షు.

వా ద్రుహముహష్ణుహష్ణిహామ్. ౮-౨-౩౩.

ఏషాం హస్య వా ఘో ఝలి పదాన్తే చ. ధ్రుక్-ధ్రుగ్-ధ్రుట్-ధ్రుడ్, ద్రుహౌ, ద్రుహః. ధ్రుగ్భ్యామ్-ధ్రుడ్భ్యామ్. ధ్రుక్షు-ధ్రుట్సు-ధ్రుట్త్సు. ఏవం ముహాదయః.

ధాత్వాదేః షః సః. ౬-౧-౬౪.

స్నుట్-స్నుడ్-స్నుక్-స్నుగ్. ఏవం స్నిహ్.

ఇగ్యణః సంప్రసారణమ్. ౧-౧-౪౫.

వాహ ఊఠ్. ౬-౪-౧౩౨.

భస్య వాహః సంప్రసారణమూఠ్.

సంప్రసారణాచ్చ. ౬-౧-౧౦౮.

---

1 ఝషన్తావయవస్య బశః స్థానే భష్ స్యాత్సకారే ధ్వశబ్దే పదాన్తే చ.

2 యణః స్థానే ప్రయుజ్యమానః ఇక్ సంప్రసారణసంజ్ఞస్స్యాత్.

సంప్రసారణా దచి పూర్వరూప మేకాదేశః. వృద్ధిః. విశ్వౌహః, ఇత్యాది.

→ చతురనడుహో రా ముదాత్తః, ७-१-९८. ←

సర్వనామస్థానే స చోదాత్తః.

→ సా వనడుహః. ७-१-८२. ←

సా వస్య నుమ్. ఆమో ఽపవాదః. అనడ్వాన్.

→ [1] అమ్ సమ్బుద్ధౌ. ७-१-९९. ←

ఆ దితి వర్తతే. తేన నుమామో రమ్నుమో శ్చ పరస్పరం సమావేశః. హే అనడ్వన్, అనడ్వాహౌ (२), అనడుహః.

→ వసుస్రంసుధ్వంస్వనడుహాం దః. ८-२-७२. ←

సాన్తస్య వస్వన్తస్య స్రంసాదే శ్చ ద స్స్యా త్పదాన్తే. అనడుద్భ్యామిత్యాది. సాన్తేతి కిమ్? విద్వాన్. పదాన్తేతి కిమ్? స్రస్తమ్. ధ్వస్తమ్.

→ సహేః సాడః సః. ८-३-५६. ←

సాడ్రూపస్య సహే స్సస్య మూర్ధన్యాదేశః. తురాషాట్ - తురాషాడ్, తురాసాహౌ, తురాసాహః, తురాషాడ్భ్య మిత్యాది.

→ దివ ఔత్, ७-१-८४. ←

ది వితి ప్రాతిపదిక స్యౌ త్స్యా త్సౌ. సుద్యౌః, సుదివౌ.

→ దివ ఉత్. ६-१-१३१. ←

పదాన్తే. సుద్యుభ్యా మిత్యాది. చత్వారః. చతురః. చతుర్భిః. చతుర్భ్యః.

→ [2] షట్చతుర్భ్యశ్చ. ७-१-५५. ←

ఏభ్య ఆమో నుడాగమః.

---

1 చతురనడుహో రమ్ స్యాత్సంబుద్ధౌ. 2 షట్సంజ్ఞకేభ్యః చతుర్భ్యశ్చ.

[1]రషాభ్యాం నో ణ స్సమానపదే. ౮-౪-౧.

అచో రహాభ్యాం ద్వే. ౮-౪-౪౬.

అచః పరాభ్యాం రేఫహకారాభ్యాం పరస్య యరో ద్వే వా స్తః. చతుర్ణామ్.

రో స్సుపి ౮-౩-౧౬.

రో రేవ విసర్గ [2]స్సుపి. షత్వమ్. షస్య ద్విత్వే ప్రాప్తే—

శరో ఽచి. ౮-౪-౪౯.

అచి పరే [3]శరో న ద్వే స్తః. చతుర్షు.

మో నో ధాతోః. ౮-౨-౬౪.

[4]పదాన్తే. ప్రశాన్. ప్రశాన్భ్యా మిత్యాది.

కిమః కః. ౭-౨-౧౦౩.

[5]విభక్తౌ. కః, కౌ, కే. ఇత్యాది. సర్వవత్.

ఇదమో మః. ౭-౨-౧౦౮.

[6]సౌ. త్యదాద్యత్వాపవాదః.

ఇదో ఽయ్ పుంసి. ౭-౨-౧౧౧.

ఇదమ [7]ఇదో ఽయ్ సౌ పుంసి. అయమ్. త్యదాద్యత్వే.

అతో గుణే. ౬-౧-౯౭.

అపదాన్తా దతో గుణే పరరూప మేకాదేశః.

---

1 రేఫషకారాభ్యాంపరస్య నకారస్యణకారస్స్యాత్ ఏకపదే. 2 సప్తమీబహువచనే. 3 ప్రత్యాహారః. 4 ధాతోర్మస్యనః స్యాత్ పదాన్తే. 5 'అష్టనఆవిభక్తౌ' ఇతిసూత్రాత్ విభక్తావిత్యనువర్తతే, కిం శబ్దస్యకశబ్ద ఆదేశః విభక్తౌపరే ఇత్యర్థః. 6 'తదోస్సస్సా' ఇత్యతః సా విత్యనువర్తతే, ఇదమో మస్స్యాత్సౌపరే. 7 ఇదః స్థానే.

—— దశ్చ. ౭-౨-౧౦౯. ——

ఇదమో దస్య మ స్స్యా ద్విభక్తౌ. ఇమౌ, ఇమే. త్యదాదే స్సంబో ధనం నా స్తీ 1త్యుత్సర్గః.

—— అనా ప్యకః. ౭-౨-౧౧౨. ——

అకకార స్యేదమ ఇదో ఽనాపి విభక్తౌ. 2ఆ బితి ప్రత్యాహారః. అనేన.

—— హలి లోపః. ౭-౨-౧౧౩. ——

అకకార స్యేదమ ఇదో లోప ఆపి హలాదౌ.

—— (ప.) నా నర్థ కేఽలోఽన్త్యవిధి రనభ్యాసవికారే. ——

—— ఆద్యన్తవ దేకస్మిన్. ౧-౧-౨౧. ——

ఏకస్మిన్ క్రియమాణం కార్య మాదా వి వాన్త ఇవ స్యాత్. 'సుపి చే'తి దీర్ఘః. ఆభ్యామ్.

—— నేదమదసో రకోః. ౭-౧-౧౧. ——

అకకారయో రిదమదసో ర్భిస ఐస్ న. ఏత్వమ్. ఏభిః. అస్మై, ఏభ్యః (౨) అస్మాత్, అస్య, అనయోః (౨), ఏషామ్. అస్మిన్. ఏషు.

—— ద్వితీయాటౌ స్స్వేనః. ౨-౪-౩౪. ——

ఇద మేతదో రన్వాదేశే. కించిత్కార్యం విధాతు ముపాత్తస్య కార్యాన్తరం విధాతుం పున రుపాదాన మన్వాదేశః. యథా—అనేన వ్యాకరణ మధీత మేనం ఛందో ఽధ్యాపయేతి, అనయోః పవిత్రం కుల, మేనయోః ప్రభూతం ధన మితి. ఏనం, ఏనౌ, ఏనాన్. ఏనేన. ఏనయోః (౨), దీర్ఘసులోపనలోపేషు. రాజా.

---

1 ఉత్సర్గోనామ ప్రాయో వాదః; 'హే సః!' ఇతిభాష్యకార వచనాత్. 2 ఆబితి టాప్రత్యయాకారా దారభ్య సుపః పకారేణ ప్రత్యాహారః.

న ఙిసంబుద్ధ్యోః. ౮-౨-౮.

నస్య లోపో న ఙౌ సమ్బుద్ధౌ చ. హేరాజన్,

*[1]ఙావుత్తరపదే ప్రతిషేధో వక్తవ్యః. (వా-౪౭౮౫.)

బ్రహ్మనిష్ఠః. రాజానౌ (౨), రాజానః. అల్లోపే శ్చుత్వమ్. రాజ్ఞః.

నలోపస్సుప్స్వరసంజ్ఞాతుగ్విధిషు కృతి. ౮-౨-౨.

సువ్విధౌ స్వరవిధౌ సంజ్ఞావిధౌ కృతి తుగ్విధౌ చ నలోపో ఽసిద్ధో నాన్యత్ర. రాజాశ్వః. ఇత్యసిద్ధత్వా దాత్వ మేత్వ మైస్త్వం చ న. రాజభ్యామ్. రాజ్ఞి- రాజనీత్యాది. యజ్వా, యజ్వానౌ, యజ్వానః.

న సంయోగా ద్వమన్తాత్. ౬-౪-౧౩౭.

వకారమకారాన్తసంయోగా దనో ఽకారస్య లోపో న. యజ్వనః. యజ్వనా, యజ్వభ్యామ్. బ్రహ్మణః, బ్రహ్మణా, బ్రహ్మభ్యా మిత్యాది.

ఇన్హన్పూషార్యమ్ణాం [2]శౌ. ౬-౪-౧౨.

ఏషాం శౌ వే వోపధాయా దీర్ఘో నాన్యత్ర. ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే—

సౌ చ. ౬-౪-౧౩

ఇన్హాదీనా ముపధాయా దీర్ఘోఽసమ్బుద్ధౌ సౌ. వృత్రహా, హేవృత్రహన్.

[3] ఏకాజుత్తరపదే ణః. ౮-౪-౧౨.

---

1 ఙౌ విషయే ఉత్తరపదే పరే 'న ఙిసమ్బుధ్యోః' ఇ త్యస్య నిషేధో వాచ్య ఇత్యర్థః. 2 'సర్వనామస్థానే చాసంబుద్ధౌ' ఇత్యనేనైవ సిద్ధే శిగ్రహణం దీర్ఘ శావే వేతి నియమార్థమ్. 3 సమాసచరమావయవే రూఢేన ఉత్తరపదశబ్దేన సమాస ఇతి లభ్యతే, ఏకః అచ్ యస్మిన్ తత్ ఏకాచ్, తత్ ఉత్తరపదం యస్య సః ఏకాజుత్తరపదః, తస్మిన్ సమాసే ఇతి బహువ్రీహిగర్భో బహువ్రీహిః, రషాభ్యాం నోణః ఇతి 'పూర్వపదా త్సంజ్ఞాయా మగః' ఇత్యతః పూర్వపదా దితి చ అనువర్తతే, పూర్వం పదం యస్య తత్ పూర్వపదమ్. ఏకత్వ మవివక్షితమ్. పూర్వపదస్థాభ్యా మితి లభ్యతే. 'ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిషుచ' ఇత్యనువర్తతే. విద్యమాన స్యేతి శేషః. తదాహ—ఏకాజిత్యాది.

ఏకాజుత్తరపదం యస్య తస్మిన్ సమాసే పూర్వపదస్థా[1] న్నిమిత్తాత్పరస్య ప్రాతిపదికాన్తనుమ్విభక్తిస్థస్య నస్య ణః. వృత్రహణౌ (౨). వృత్రహణః. వృత్రహణమ్.

⊰ హో హన్తేర్ఞ్ణిన్నేషు. ౭-౩-౫౪. ⊱

ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే నకారే చ పరే హన్తేర్హకారస్య కుత్వమ్. వృత్రఘ్నః ఇత్యాది. ఏవం శార్ఙ్గిన్, యశస్విన్, అర్యమన్, పూషన్.

⊰ మఘవా బహులమ్. ౬-౪-౧౨౮. ⊱

మఘవన్శబ్దస్య వా తృ ఇత్యన్తాదేశః. ఋ ఇత్.

⊰ ఉగిదచాం సర్వనామస్థానే ఽధాతోః. ౭-౧-౭౦. ⊱

అధాతో రుగితో నలోపినో ఽఞ్చతేశ్చ నుమ్ స్యాత్ సర్వనామస్థానే పరే. బహులగ్రహణాద్దీర్ఘే సంయోగాన్తలోపో నాసిద్ధః. మఘవాన్, మఘవన్తౌ, మఘవన్తః-హేమఘవన్. మఘవద్భ్యామ్, తృత్వాభావే - మఘవా. సుటి రాజవత్.

⊰ శ్వయువమఘోనా మతద్ధితే. ౬-౪-౧౩౩. ⊱

అన్నన్తానాం భసంజ్ఞానా మేషా మతద్ధితే సంప్రసారణమ్. మఘోనః, మఘవభ్యామ్. ఏవం శ్వన్, యువన్.

⊰ న సంప్రసారణే సంప్రసారణమ్. ౬-౧-౩౭. ⊱

పూర్వస్య యణః. యూనః, యూనా, యువభ్యా మిత్యాది. అర్వా. హేఅర్వన్.

⊰ అర్వణ స్త్రసా వనఞః. ౬-౪-౧౨౭. ⊱

నఞా రహిత స్యార్వన్నన్త స్యాంగస్య తృ ఇత్యన్తాదేశో న తు సౌ. నుమ్. అర్వన్తౌ, అర్వన్తః. అర్వద్భ్య మిత్యాది.

⊰ పథిమథ్యృభుక్షా మాత్. ౭-౧-౮౫. ⊱

సౌ.

---

1 రేఫాత్ షకారాచ్చేత్యర్థః.

⊰ ఇతో౽త్సర్వనామస్థానే. ౭-౧-౮౬. ⊱

[1] పథ్యాదేః.

⊰ థో న్థః, ౭-౧-౮౭. ⊱

పథిమథో స్థస్య న్థాదేశ స్సర్వనామస్థానే. పన్థాః, పన్థానౌ (౨), పన్థానః. పన్థానమ్.

⊰ భస్య టే ర్లోపః. ౭-౧-౮౮. ⊱

భస్య పథ్యాదే ష్టిలోపః. పథః. పథా, పథిభ్యామ్. ఏవం మథిన్, ఋభుక్షిన్.

⊰ ష్ణాన్తా షట్. ౧-౧-౨౪. ⊱

షాన్తా నాన్తా చ సంఖ్యా షట్సంజ్ఞా స్యాత్. పఞ్చన్ శబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః. పఞ్చ, పఞ్చ. పఞ్చభిః, పఞ్చభ్యః (౨). షట్త్వా న్నుట్.

⊰ నోపధాయాః. ౬-౪-౭. ⊱

నాన్త స్యోపధాయా దీర్ఘో నామి. పఞ్చానామ్. పఞ్చసు.

⊰ అష్టన ఆ విభక్తౌ. ౭-౨-౮౪ ⊱

హలాదౌ వా స్యాత్. అత ఏవ 'వాష్టనో దీర్ఘా'దితి దీర్ఘగ్రహణం సార్థకమ్.

⊰ అష్టాభ్య ఔశ్. ౭-౧-౨౧. ⊱

కృతాకారా దష్టనో జశ్శసో రౌశ్. అష్టభ్య ఇతి వక్తవ్యే కృతాత్వ నిర్దేశో జశ్శసో ర్విషయే ఆత్వం జ్ఞాపయతి. అష్టౌ (౨). అష్టాభ్యః (౨). అష్టానామ్. అష్టాసు. ఆత్వాభావే అష్ట (౨). పఞ్చవత్.

ఋత్విగ్దధృక్స్రగ్దిగుష్ణిగఞ్చుయుజిక్రుఞ్చాం చ. ౩-౨-౫౯.

ఏభ్యః క్విన్ అఞ్చే స్సు ప్యుపపదే. యుజిక్రుఞ్చ్యోః కేవలయోః క్రుఞ్చే ర్నలోపాభావ శ్చ నిపాత్యతే. కనా వితౌ.

---

1 పథిమథ్యృభుక్షామ్ ఇకారస్య అకారస్స్యాత్ సర్వనామస్థానేపరే.

2 అనుపసర్జనత్వే ఏవ. గౌణత్వేతు ప్రియపఞ్చా, ప్రియపఞ్చానౌ ఇత్యా ద్యేకవచన ద్వివచనే స్త ఏవ.

కృదతిఙ్. ౩-౧-౯౩.

అత్ర 1 ధాత్వధికారే తిఙ్భిన్నః ప్రత్యయః కృత్సంజ్ఞః స్యాత్.

వేరపృక్తస్య. ౬-౧-౬౭.

2 లోపః.

క్విన్ప్రత్యయస్య కుః. ౮-౨-౬౨.

క్విన్ప్రత్యయో యస్మాత్ తస్య కవర్గోఽన్తాదేశః పదాన్తే. అస్యాసిద్ధత్వాత్ 'చోః కు'రితి కుత్వమ్. ఋత్విక్ - ఋత్విగ్, ఋత్విజౌ. ఋత్విగ్భ్యామ్.

యుజేరసమాసే. ౭-౧-౭౧.

యుజే 3 స్సర్వనామస్థానే నుమ్ స్యాదసమాసే. సులోపః. సంయోగాన్తలోపః. కుత్వేన నస్య ఙః. యుఙ్, యుఞ్జౌ (౨). యుఞ్జః, యుజః. యుగ్భ్యామ్.

చోః కుః. ౮-౨-౩౦.

చవర్గస్య కవర్గస్స్యాజ్ఝలి పదాన్తే చ. సుయుక్ - సుయుగ్. సుయుజౌ, సుయుగ్భ్యామ్. ఖన్, ఖఞ్జౌ. ఖన్భ్యామ్.

వ్రశ్చభ్రస్జసృజమృజయజరాజభ్రాజచ్ఛశాం షః. ౮-౨-౩౬

4 ఝలి పదాన్తే చ. జశ్త్వచర్త్వే. రాట్ - రాడ్, రాజౌ (౨), రాజః. రాడ్భ్యామ్ (౩). ఏవం విభ్రాట్, దేవేట్, విశ్వసృట్.

పరౌ వ్రజేః షః పదాన్తే (ఉణా. ౨౧౭)

---

1 'ధాతోః' ఇతిసూత్రమనువర్తతే. 2 'లోపో వ్యోర్వలి' ఇత్యతః లోప ఇత్యనువర్తతే. అపృక్తస్య వకారస్యలోపః. 3 ఉగిదచాం సర్వనామస్థానే' ఇత్యతః సర్వనామస్థానేఇతి, 'ఇదితో నుమ్ ధాతోః' ఇత్యతః నుమ్ ఇతిచానువర్తతే. 4 వ్రశ్చాదీనాం సప్తానాం ఛశాన్తయోశ్చ షకారోఽన్తాదేశః స్యాత్.

పరావుపపదే వ్రజేః క్విప్ స్యాద్దీర్ఘశ్చ పదాన్తే షత్వమపి. పరివ్రాట్, పరివ్రాజౌ.

విశ్వస్య వసురాటోః. ౬-౩-౧౨౮.

[1]దీర్ఘః. విశ్వారాట్ - విశ్వారాడ్, 2 విశ్వరాజౌ. విశ్వారాడ్భ్యామ్.

స్కోః సంయోగాద్యో రన్తే చ. ౮-౨-౨౯.

పదాన్తే ఝలి చ యః సంయోగ స్తదాద్యోః 3 స్కోః లోపః. భృట్. సస్య శ్చుత్వేన శః. 'ఝలాం జశ్ ఝశీ'తి శస్య జః. భృజ్జౌ. భృడ్భ్యామ్. త్యదాద్యత్వం. పరరూపత్వమ్.

తదోః సః సావనన్త్యయోః. ౭-౨-౧౦౬.

త్యదాదీనాం తకారదకారయో రనన్త్యయో స్సకారః స్యాత్సౌ. స్యః, త్యౌ, త్యే. సః, తౌ, తే. యః, యౌ, యే. ఏషః, ఏతౌ, ఏతే.

4ఙే ప్రథమయో రమ్. ౭-౧-౨౮.

యుష్మదస్మద్భ్యాం పరస్య ఙే ఇత్యేతస్య ప్రథమాద్వితీయయో శ్చామాదేశః.

మపర్యన్తస్య. ౭-౨-౯౧.

ఇత్యధికృత్య.

త్వాహౌ సౌ. ౭-౨-౯౪.

అనయో ర్మపర్యన్తస్య త్వాహ వాదేశౌ స్తః.

5శేషే లోపః. ౭-౨-౯౦.

ఏతయో ష్టిలోపః. త్వమ్, అహమ్.

యువావౌ ద్వివచనే. ౭-౨-౯౨.

---

1 'ఢ్రలోపే...' ఇత్యతః దీర్ఘ ఇత్యనువర్తతే, విశ్వశబ్దస్య దీర్ఘః అన్తాదేశస్స్యాత్ వసుశబ్దే రాట్ శబ్దే చ పరతః. అపదాన్తత్వాన్న దీర్ఘ ఇతి భావః. 3 సకారకకారయోః. 4 ఙే ఇతి లుప్తషష్ఠీకమ్ పదమ్, ప్రథమాశబ్దశ్చ 'ప్రథమయోరితి ప్రథమాద్వితీయావిభక్త్యోర్లాక్షణిక' మితి భాష్యాత్ ప్రథమాద్వితీయాసముదాయపరః. 5 'శేషే' ఇతి షష్ఠ్యర్థే సప్తమీ.

ద్వయో రుక్తా వనయో ర్మపర్యంతస్య యువావౌ స్తో విభక్తౌ.

⊰ ప్రథమాయా శ్చ ద్వివచనే భాషాయామ్. ౭-౨-౮౮. ⊱

ఔ జ్యేతయో రాత్వం లోకే. యువామ్, ఆవామ్.

⊰ యూయవయౌ జసి. ౭-౨-౯౩. ⊱

అనయో ర్మపర్యంతస్య. యూయమ్, వయమ్.

⊰ త్వమా వేకవచనే. ౭-౨-౯౭. ⊱

ఏక స్యోక్తా వనయో ర్మపర్యంతస్య త్వ మా స్తో విభక్తౌ.

⊰ ద్వితీయాయాం చ. ౭-౨-౮౭. ⊱

అనయో రా త్స్యాత్. త్వామ్, మామ్.

⊰ శసో [1]న. ౭౧-౨-౯. ⊱

ఆభ్యాం శసో న స్స్యాత్. అమో ఽపవాదః. 'ఆదేః పరస్య', సంయోగాన్తలోపః. యుష్మాన్, అస్మాన్.

⊰ యో ఽచి. ౭-౧-౮౯. ⊱

అనయో ర్యకారా దేశ స్స్యా దనాదేశే ఽజాదౌ పరతః. త్వయా, మయా.

⊰ యుష్మదస్మదో రనాదేశే. ౭-౨-౮౬. ⊱

అనయో రా త్స్యా దనాదేశే హలాదౌ. యువాభ్యామ్ (3), ఆవాభ్యామ్ (3), యుష్మాభిః, అస్మాభిః.

⊰ తుభ్యమహ్యౌ జయి. ౭-౨-౯౫. ⊱

అనయో ర్మపర్యన్తస్య తుభ్యమహ్యౌ స్తః జయి. 2 అమాదేశః. టిలోపః. తుభ్యమ్, మహ్యమ్.

⊰ భ్యసో [2]భ్యమ్, ౭-౧-౩౦. ⊱

ఆభ్యాం పరస్య. యుష్మభ్యమ్, అస్మభ్యమ్.

⊰ ఏకవచనస్య చ. ౭-౧-౩౨. ⊱

---

1 న ఇతి లుప్తప్రథమాకంపదమ్. 2 భ్యసః భ్యమ్ అభ్యమ్ వా ఆదేశ స్స్యాత్.

ఆభ్యాం జసే రత్. త్వత్, మత్.

పఞ్చమ్యా అత్. ౭-౧-౩౧.

ఆభ్యాం పంచమ్యా భ్యసో [1] అత్ స్యాత్. యుష్మత్, అస్మత్.

తవమమౌ ఙసి. ౭-౨-౯౬.

అనయో ర్మపర్యన్తస్య తవమమౌ స్తః ఙసి.

యుష్మదస్మద్భ్యాం ఙసో ఽశ్. ౭-౧-౨౭.

తవ, మమ. యువయోః, ఆవయోః.

సామ ఆకమ్. ౭-౧-౩౩.

ఆభ్యాం సామ ఆకమ్. యుష్మాకమ్, అస్మాకమ్. త్వయి, మయి. యువయోః, ఆవయోః. యుష్మాసు, అస్మాసు.

యుష్మదస్మదోః షష్ఠీచతుర్థీద్వితీయాస్థయో ర్వాన్నావౌ. ౮-౧-౨౦.

[2]పదా త్పరయో రపాదాదౌ స్థితయో ష్షష్ఠ్యాదివిశిష్టయో ర్వాన్నావా విత్యాదేశౌ స్తః.

బహువచనస్య వస్నసౌ. ౮-౧-౨౧.

ఉక్తవిధయో రనయో ష్షష్ఠ్యాదిబహువచనాన్తయో ర్వస్నసౌ స్తః.

తేమయా వేకవచనస్య. ౮-౧-౨౨.

ఉక్తవిధయో రనయో ష్షష్ఠీచతుర్థ్యేకవచనాన్తయో స్తే మే ఏతౌ స్తః.

త్వామౌ ద్వితీయాయాః. ౮-౧-౨౩.

ద్వితీయైకవచనాన్తయో స్త్వా మా ఇత్యాదేశౌ స్తః.

శ్లో. శ్రీశస్త్వాఽవతు మాపీహ దత్తాత్తే మేఽపి శర్మ సః,
స్వామీ తే మేఽపి స హరిః పాతు వామపి నౌ విభుః.

---

1 అకారాదేశః. 2 పదస్య, పదాత్, అనుదాత్తం సర్వ మపదాదౌ ఇత్యధికారత్రయ మనువర్తతే.

సుఖం వాం నౌ దదా త్వీశః పతి ర్వా మపి నౌ హరిః,
సోఽవ్యా ద్వో న శ్శివం వో నో దద్యాత్సేవ్యోఽత్ర వ స్స నః.

-:- *సమాన (ఏక) వాక్యే నిఘాతయుష్మదస్మదాదేశా వక్తవ్యాః (వా-४२०४.) -:-

-:- *అన్వాదేశే వా వక్తవ్యాః (వా. ४२-०२.) -:-

1అన్వాదేశే తు నిత్యంస్యుః. 'ధాతా తే తవ వాఽపత్యం తస్మై తే హరయే నమ' ఇత్యాది. సుపాత్-సుపాద్. సుపాదమ్. సుపాదౌ (౨.)

-:- పాదః పత్. ౬-४-౧౩౦. -:-

పాచ్ఛబ్దాంతం యత్ దఙ్గం భం తదవయవస్య పాచ్ఛబ్దస్య పదాదేశః. సుపదః. సుపదా, సుపాద్భ్యామ్. అగ్నిమత్-అగ్నిమద్, అగ్నిమథౌ. అగ్నిమథమ్.

-:- అనిదితాం హల ఉపధాయాః క్ఙితి. ౬-४-౨४. -:-

హలన్తానా మనిదితా మఙ్గానా ముపధాయా నస్య లోపః కితి ఙితి. నుమ్. సంయోగాన్తస్యలోపః. నస్య కుత్వేన ఙః. ప్రాఙ్, ప్రాఞ్చౌ (౨). ప్రాఞ్చః.

-:- అచః. ౬-४-౧౩౮. -:-

లుప్తనకారస్యాఽఞ్చతే 2ర్భ స్యాకారస్య లోపః.

-:- చౌ. ౬-౩-౧౩౮. -:-

లుప్తాకారనకారేఽఞ్చతౌ పరే పూర్వస్యాణో దీర్ఘః. ప్రాచః. ప్రాగ్భ్యామ్. ప్రత్యఙ్, ప్రత్యఞ్చౌ (౨), ప్రతీచః. ప్రత్యగ్భ్యామ్. ఉదఙ్, ఉదఞ్చౌ (౨).

-:- ఉద ఈత్. ౬-४-౧౩౯. -:-

ఉచ్ఛబ్దాత్ పరస్య లుప్తనకారాఞ్చతే ర్భ స్యాకారస్య ఈత్. ఉదీచః. ఉదీచా, ఉదగ్భ్యామ్.

---

1 ఏకదోక్తస్యపునరుక్తౌ. 2'భస్య' ఇత్యధికారే 'అల్లోపోనః' ఇత్యతః అల్లోప ఇత్యనువర్తతే.

-:- సమ స్సమి. ౬-౩-౯౩. -:-

అప్రత్యయా న్తే ఉఇ్చతౌ.సమ్యఙ్, సమ్యఞ్చౌ (౨) సమీచః. సమ్యగ్భ్యామ్.

-:- సహస్య సధ్రిః. ౬-౩-౯౫. -:-

1తథా. సధ్ర్యఙ్.

-:- తిరస స్తిర్యలోపే. ౬-౩-౯౪. -:-

అలుప్తాకారే ఉఇ్చతా వప్రత్యయా న్తే తిరస స్తిర్యాదేశః. తిర్యఙ్, తిర్యఞ్చౌ (౨), తిరశ్చః. తిర్యగ్భ్యామ్.

-:- నాఞ్చేః పూజాయామ్. ౬-౪-౩౦. -:-

పూజార్థ స్యాఇ్చతే రుపధాయా నస్య లోపో న. తేన 'ఉగిదచామ్' ఇతి నుమ్. ప్రాఙ్, ప్రాఞ్చౌ. నలోపాభావా దకారలోపో న. ప్రాఇ్చః. ప్రాఙ్భ్యామ్. ప్రాఙ్క్షు. ఏవం పూజార్థే ప్రత్యఙ్ఙాదయః. క్రుఙ్, క్రుఞ్చౌ. క్రుఙ్భ్యామ్. పయోముక్-పయోముగ్, పయోముచౌ. పయోముగ్భ్యాం. ఉగిత్వా న్నుమ్.

-:- సా న్తమహత స్సంయోగస్య. ౬-౪-౧౦. -:-

సా న్తసంయోగస్య మహతశ్చ యో నకార స్త స్యోపధాయా దీర్ఘో ఉసమ్బుద్ధౌ సర్వనామస్థానే. మహాన్, మహాన్తౌ, మహాన్తః. హేమహన్. మహతః. మహద్భ్యామ్.

-:- అత్వస న్తస్య చాధాతోః. ౬-౪-౧౪. -:-

అత్వ న్త స్యోపధాయా దీర్ఘో ధాతుభిన్నాస న్తస్య చాసమ్బుద్ధౌ సౌ పరే. ఇతి దీర్ఘే నుమ్. ధీమాన్,ధీమన్తౌ, ధీమన్తః. హేధీమన్. శసాదౌ మహద్వత్.

-:- భాతే ర్డవతుః (ఉ. ౬౩.) -:-

డిత్త్వసామర్థ్యా దభ స్యాపి టే ర్లోపః. భవాన్. భవన్తౌ. శత్ర న్తస్య తు న దీర్ఘః. 2భవన్.

---

1 ఏ ప్రత్యయా న్తేఉ ఇ్చతౌపరే సహశబ్దస్యసధ్రి ఆదేశ ఇత్యర్థః.
2 శత్ర న్తస్య త్వ న్తత్వాభావా న్నదీర్ఘః.

→ ఉభే అభ్యస్తమ్. ౬-౧-౫. ←

షాష్ఠద్విత్వప్రకరణే యే ద్వే విహితే తే ఉభే సముదితే అభ్యస్త సంజ్ఞే స్తః.

→ నాభ్యస్తాచ్ఛతుః. ౭-౧-౭౮. ←

అభ్యస్తాచ్ఛతుర్నుమ్ న. దదత్, దదతౌ.

→ జక్షిత్యాదయష్షట్. ౬-౧-౬. ←

షడ్ ధాతవోఽన్యే జక్షితిశ్చ సప్తమ ఏతే అభ్యస్తసంజ్ఞాస్స్యుః. జక్షత్, జక్షతౌ, జక్షతః. ఏవంజాగ్రత్, దరిద్రత్, శాసత్, చకాసత్. గుప్ గుపౌ, గుపః. గుబ్భ్యామ్.

→ త్యదాదిషు దృశోఽనాలోచనే కఞ్ చ. ౩-౨-౬౦. ←

త్యదాది షూపపదే ష్వజ్ఞానార్థదృశేః కఞ్, చాత్ క్విన్.

→ ఆ సర్వనామ్నః. ౬-౩-౯౧. ←

1 దృగ్దృశవతుషు. షడగకాః. తాదృక్-తాదృగ్, తాదృశౌ, తాదృశః తాదృగ్భ్యామ్. 'వ్రశ్చే'తి షః. జస్త్వచర్త్వే. విట్-విడ్, విశౌ, విశః. విడ్భ్యామ్.

→ నశేర్వా. ౮-౨-౬౩. ←

నశేః కవర్గోఽన్తాదేశో వా పదాన్తే. నక్ - నగ్-నట్ - నడ్, నశౌ, నశః. నగ్భ్యాం-నడ్భ్యామ్.

→ స్పృశోఽనుదకే క్విన్. ౩-౨-౫౮. ←

అనుదకే సు ప్యుపపదే స్పృశేః క్విన్. ఘృతస్పృక్-ఘృతస్పృగ్, ఘృతస్పృశౌ, ఘృతస్పృశః. షడగకాః. దధృక్-దధృగ్, దధృషౌ. దధృ

---

1 'దృగ్దృశవతుషు' ఇతిసూత్రమనువర్తతే. 'ఝలాంజశోఽన్తే' ఇత్యతః అంతే ఇత్యనువర్తతే. సర్వనామ్న అకారోఽన్తాదేశస్స్యాత్ దృగ్దృశ

రత్నముషా, రత్నముడ్భ్యాం. షట్ (2) షడ్భిః, షడ్భ్యః (2), షణ్ణాం, షట్సు. రుత్వంప్రతి షత్వస్యాసిద్ధత్వాద్ 'ససజుషో' రితి రుత్వం.

→ ర్వో రుపధాయా దీర్ఘ ఇకః. 8-2-76. ←

రేఫవాన్తయో రుపధాయా ఇకో దీర్ఘః పదాన్తే. పిపఠీః, పిపఠిషా. పిపఠీర్భ్యామ్.

→ నుమ్విసర్జనీయశర్వ్యవాయే ఽపి. 8-3-58. ←

ఏతైః ప్రత్యేకం వ్యవధానేఽపి ఇణ్కుభ్యాం పరస్య మూర్ధన్యాదేశః. 1 ష్టుత్వేన పూర్వస్య షః. పిపఠీష్షు. పక్షే విసర్జనీయః, పిపఠీఃషు. చికీః, చికీర్షా. చికీర్భ్యామ్. చికీర్షు. విద్వాన్, విద్వాంసౌ. హే విద్వన్.

→ వసో స్సమ్ప్రసారణమ్. 6-4-131. ←

వస్వన్తస్య భస్య సమ్ప్రసారణం స్యాత్. విదుషః. 'వసుస్రంస్వి' తి దః. విద్వద్భ్యామ్.

→ పుంసో ఽసుఙ్. 7-1-89. ←

2 సర్వనామస్థానే. పుమాన్, హే పుమన్, పుమాంసౌ, పుంసః. పుమ్భ్యామ్. పుంసు. 'ఋదుశ'నే త్యనఙ్. ఉశనా, ఉశనసౌ.

*'అస్య సమ్బుద్ధౌ వానఙ్ నలోపశ్చ వా వాచ్యః.(వా. 4032.)

హే ఉశన, హే ఉశనన్, హే ఉశనః, హే ఉశనసౌ. ఉశనోభ్యామ్. ఉశనస్సు. అనేహా, అనేహసౌ. హే అనేహః. వేధాః, వేధసౌ. హే వేధః. వేధోభ్యామ్.

→ అదస ఔ సులోపశ్చ. 7-2-107. ←

అదస ఔ స్యాత్ 3 త్సౌ సులోపశ్చ. 'తదో'రితి సః. అసౌ. త్యదాద్యత్వమ్, పరరూపత్వం, వృద్ధిః.

---

1 'ష్టునాష్టుః' ఇత్యనేన. 2 'ఇతోఽత్సర్వనామస్థానే' ఇత్యతః సర్వనామస్థానే ఇత్యనువర్తతే, సర్వనామస్థానే వివక్షితే పుంసోఽసుఙ్ స్యాత్ ఇత్యర్థః. 3 'తదోస్సస్సా' విత్యనుసూత్రాత్ సౌ ఇత్యనువర్తతే.

అదసో ఽసే ర్దాదు దో మః. ౮-౨-౮౦.

అదసో ఽసాంతస్య దాత్పరస్య ఉదూతౌ, దస్య మశ్చ. ఆంతరతమ్యా ద్ధ్రస్వస్య ఉః, దీర్ఘస్య ఊః. అమూ. జసశ్శీ, గుణః.

ఏత ఈ ద్బహువచనే. ౮-౨-౮౧.

అదసో దాత్పర స్యైత ఈ ద్దస్య మో బహ్వర్థోక్తౌ. అమీ. 'పూర్వత్రాసిద్ధ' మితి విభక్తికార్యం ప్రాక్, పశ్చా దుత్వమత్వే. అముమ్, అమూ, అమూన్. ముత్వే కృతే ఘిసంజ్ఞాయాం నాభావః.

న ము నే. ౮-౨-3.

నాభావే కర్తవ్యే కృతే చ ముభావో నాసిద్ధః. అమునా, అమూభ్యామ్ (3), అమీభిః. అముష్మై, అమీభ్యః (౨). అముష్మాత్. అముష్య, అముయోః (౨), అమీషాం. అముష్మిన్, అమీషు.

ఇతి హలన్త పుల్లిఙ్గ ప్రకరణమ్.

అథ హలన్త స్త్రీలిఙ్గ ప్రకరణమ్.

—∘∘◆∘∘—

నహో ధః. ౮-౨-౩౪.

నహో హస్య ధః స్యాత్ [1] ఝలి పదాన్తే చ.

నహివృతివృషివ్యధిరుచిసహితనిషు క్వౌ. ౬-౩-౧౧౬.

క్విబన్తేషు పూర్వపదస్య దీర్ఘః. ఉపానత్ - ఉపానద్, ఉపానహౌ. ఉపానత్సు. క్విన్నన్తత్వాత్ కుత్వేన ఘః. ఉష్ణిక్, ఉష్ణిహౌ. ఉష్ణిగ్భ్యామ్. ఉష్ణిక్షు. ద్యౌః, దివౌ, దివః. ద్యుభ్యామ్. గీః, గిరౌ, గిరః. ఏవం పూః. చతస్రః చతసృణామ్. కా, కే, కాః. సర్వావత్.

యః సౌ. ౭-౨-౧౧౦.

ఇదమో దస్య యః. ఇయమ్. త్యదాద్యత్వమ్, పరరూపత్వమ్, టాప్, 'దశ్చే'తి మః, ఇమే (౨), ఇమాః (౨). ఇమామ్. అనయా. హలి లోపః, ఆభ్యామ్ (౩), ఆభిః. అస్యై. అస్యాః (౨), అనయోః, ఆసామ్. అస్యామ్, ఆసు. స్రక్, స్రజౌ. స్రగ్భ్యామ్. త్యదాద్యత్వమ్, టాప్, స్యా, త్యే, త్యాః. ఏవమ్ తద్, ఏతద్. వాక్, వాచౌ. వాగ్భ్యామ్. వాక్షు. అప్శబ్దో నిత్యం బహువచనాన్తః 'అప్తృ'న్నితి దీర్ఘః, ఆపః, అపః.

అపో భి. ౭-౪-౪౮.

అప స్తకారో భాదౌ ప్రత్యయే. అద్భిః, అద్భ్యః (౨), అపాం, అప్సు. దిక్-దిగ్, దిశౌ. దిగ్భ్యామ్. 'త్యదాది'ష్వితి దృశేః క్విన్విధానాదన్యత్రాపి కుత్వమ్, దృక్-దృగ్, దృశౌ. దృగ్భ్యామ్. త్విట్ - త్విడ్, త్విషౌ. త్విడ్భ్యామ్. 'ససజుషో' రితి రుత్వమ్, సజూః. సజుషౌ, సజూర్భ్యామ్. ఆశీః, ఆశిషౌ. ఆశీర్భ్యామ్. అసౌ. ఉత్వమత్వే, అమూ, అమూః. అముయా, అమూభ్యామ్(౩), అమూభిః. అముష్యై, అమూభ్యః (౨). అముష్యాః (౨), అముయోః (౨), అమూషామ్. అముష్యామ్, అమూషు.

ఇతి హలన్త స్త్రీలిఙ్గ ప్రకరణమ్.

---

[1] 'ఝలో ఝలి...' ఇత్యతః ఝలీత్యనువర్తతే.

అథ హలన్త నపుంసకలిఙ్గ ప్రకరణమ్.

స్వమో ర్లుక్, దత్వమ్, స్వనడుత్-స్వనడుద్, స్వనడుహీ (౨), 'చతురనడుహో' రిత్యామ్, స్వనడ్వాంహి. పున స్తద్వత్. శేషం పుంవత్. వాః, వారీ, వారి. వారా, వార్భ్యామ్. చత్వారి. కిమ్, కే, కాని. ఇదం, ఇమే, ఇమాని.

***అన్వాదేశే నపుంసకే ఏన ద్వక్తవ్యః. (వా. ౧౫౬౬.)**

ఏనత్-ఏనద్, ఏనే, ఏనాని. ఏనేన. ఏనయోః (౨), బ్రహ్మ,

***సమ్బుద్ధౌ నపుంసకానాం నలోపో వా. (వా. ౪౭౯౬.).**

హే బ్రహ్మన్-హే బ్రహ్మ. విభాషా ఙిశ్యోః. అహ్నీ-అహనీ, అహాని.

అహన్. ౮-౨-౬౮.

అహ న్నిత్యస్య రుః పదాన్తే. అహోభ్యామ్. దండి, దండినీ, దండీని. దండినా, దండిభ్యాం. సుపథి. టిలోపః, సుపథీ, సుపంథాని. ఊర్క్, ఊర్జీ, ఊన్ర్జి. నరజానాం సంయోగః. తత్, తే. తాని. యత్, యే, యాని. ఏతత్, ఏతే, ఏతాని. గవాక్, గోచీ, గవాఞ్చి. పున స్తద్వత్. గోచా, గవాగ్భ్యామ్. శకృత్, శకృతీ, శకృన్తి-శకాని. శక్నాశకృతేత్యాది. దదత్, దదతీ.

వా నపుంసకస్య. ౭-౧-౭౯.

1 అభ్యస్తా త్పరస్య వా నుమ్ సర్వనామస్థానే. దదంతి-దదతి. తుదత్.

ఆ చ్ఛీనద్యో ర్నుమ్. ౭-౧-౮౦.

అవర్ణాంతా త్పరో య శ్శతురవయవ స్తదంతస్య ను మ్వా శీనద్యోః. తుదంతీ-తుదతీ, తుదంతి. భాత్, భాంతీ-భాతీ, భాంతి. పచత్.

---

1 'నాభ్యస్తాచ్ఛతుః' ఇత్యతః అభ్యస్తా దిత్యనువర్తతే.

శప్శ్యనోర్నిత్యమ్. ౭.౧-౮౧.

శప్ శ్యనో రాత్పరో య శ్శతురవయవ స్తదన్తస్య నుమ్ శీనద్యోః. పచన్తీ, పచన్తి. దీవ్యత్, దీవ్యన్తీ, దీవ్యన్తి. ధనుః, ధనుషీ. 'సాం'తేతి దీర్ఘః, 'నుమ్విసర్జనీ'యేతి షః, ధనూంషి. ధనుషా, ధనుర్భ్యాం. ఏవం చక్షుర్హవిరాదయః. పయః, పయసీ, పయాంసి. పయసా, పయోభ్యాం. సుపుమ్, సుపుంసీ, సుపుమాంసి. అదః. విభక్తికార్యం, తతః ఉత్వమత్వే, అమూ, అమూని. శేషం పుంవత్.

ఇతి హలన్తనపుంసకలిఙ్గప్రకరణమ్.

అథ అవ్యయ ప్రకరణమ్.

స్వరాదినిపాత మవ్యయమ్. ౧.౧.౩౭.

స్వర్, అన్తర్, ప్రాతర్, పునర్, సనుతర్, ఉచ్చైస్, నీచైస్, శనైస్, ఋధక్, ఋతే, యుగపత్, ఆరాత్, పృథక్, హ్యస్, శ్వస్, దివా, రాత్రౌ, సాయం, చిరమ్, మనాక్, ఈషత్, జోషం, తూష్ణీం, బహిస్, అవస్, సమయా, నికషా, స్వయం, వృథా, నక్తం, నఞ్, హేతౌ, ఇద్ధా, అద్ధా, సామి. 'వత్' (గణ.౪) బ్రాహ్మణవత్, క్షత్రియవత్, సనా, సనత్, సనాత్, ఉపధా, తిరస్, అన్తరా, అన్తరేణ, జ్యోక్, కమ్, శమ్, సహసా, వినా, నానా, స్వస్తి, స్వధా, అలం, వషట్, శ్రౌషట్, వౌషట్, అన్యత్, అస్తి, ఉపాంశు, క్షమా, విహాయసా, దోషా, మృషా, మిథ్యా, ముధా, పురా, మిథో, మిథస్, ప్రాయస్, ముహుస్, ప్రబాహుకమ్, (ప్రవాహికా) ఆర్యహలమ్, అభీక్ష్ణమ్, సాకమ్, సార్ధమ్, నమస్, హిరుక్, ధిక్, అథ, అమ్, ఆమ్, ప్రతామ్, ప్రశాన్, ప్రతాన్, మా, మాఙ్. ఆకృతిగణోఽయమ్. చ, వా, హ, అహ, ఏవ, ఏవమ్, నూనమ్, శశ్వత్, యుగపత్, భూయస్, కూపత్, సూపత్, కువిత్, నేత్, చేత్, చణ్, యత్ర, తత్ర, కచ్చిత్, నహ, హన్త, మాకిః, మాకిమ్, నకిః, నకిమ్, ఆకిమ్, మాఙ్, నఞ్, యావత్, తావత్, త్వై, ద్వై, న్వై, రై, శ్రౌషట్, వౌషట్, స్వాహా, స్వధా, వషట్, ఓమ్, తుమ్, తథాహి, ఖలు, కిల, అథ, సుష్ఠు, స్మ, అదహ "ఉపసర్గవిభక్తిస్వరప్రతిరూపకాశ్చ" (గణ.౧౭) అవదత్తం, అహంయుః, అస్తిక్షీరా, అ, ఆ, ఇ, ఈ, ఉ, ఊ, ఏ, ఐ, ఓ, ఔ, పశు, శుకమ్, యథా, కథాచ, పాట్, ప్యాట్, అఙ్గ, హై, హే, భోః, అయే, ద్య, విషు, ఏకపదే, యుత్,

అతః. చాది రప్యాకృతిగణః. తసిలాదయః ప్రాక్ పాశపః. శస్ ప్రభృతయః ప్రాక్ సమాసాన్తేభ్యః. అమ్, ఆమ్, కృత్వోర్థాః, తసివతీ, నానాఞౌ, ఏతదన్త మవ్యయమ్. అతః, ఇత్యాది.

-⊱ కృన్మేజన్తః. ౧-౧-౩౯. ⊰-

కృద్యో మాన్త ఏజన్తశ్చ తదన్త మవ్యయమ్. స్మారంస్మారం, జీవసే, పిబధ్యై.

-⊱ క్త్వా తోసున్ కసునః. ౧-౧-౪౦. ⊰-

ఏతదన్త మవ్యయమ్. కృత్వా, ఉదేతోః, విసృపః.

-⊱ అవ్యయీభావ శ్చ. ౧-౧-౪౧. ⊰-

అధిహరి.

-⊱ అవ్యయా దాప్సుపః. ౨-౪-౮౨. ⊰-

అవ్యయా దాప స్సుప శ్చ [1]లుక్. తత్ర శాలాయాం.

శ్లో. 'సదృశం త్రిషు లిఙ్గేషు సర్వాసు చ విభక్తిషు,
వచనేషు చ సర్వేషు యన్న వ్యేతి తదవ్యయమ్.
వష్టి భాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసర్గయోః,
ఆపంచైవ హలన్తానాం యథా వాచా నిశా దిశా'.

అవగాహః - వగాహః, అపిధానం - పిధానం.

ఇత్యవ్యయ ప్రకరణమ్.

---

[1] 'ణ్యక్షత్రియార్షఞితో యూని లుక్...' ఇత్యతః లుగిత్యనువర్తతే.

అథ తిజన్తభ్వాది ప్రకరణమ్.

లట్, లిట్, లుట్, ల్భట్, లేట్, లోట్, లఙ్, లిఙ్, లుఙ్, ల్భఙ్.
ఏషు పంచమో లకార శ్ఛందోమాత్రగోచరః.

→ లః కర్మణి చ భావే చాకర్మకేభ్యః. ౩.౪-౬౯. ←

లకారాః [1]సకర్మకేభ్యః కర్మణి కర్తరి చ స్యు [2]రకర్మకేభ్యో భావే కర్తరి చ.

→ [3]వర్తమానే లట్. ౩-౨-౧౨౩. ←

వర్తమాన క్రియావృత్తే ర్ధాతోర్లట్స్యాత్. అటా వితౌ. ఉచ్చారణసామర్థ్యా ల్లస్య నేత్వం. భూ సత్తాయామ్. (౧)కర్తృవివక్షాయాం భూ + ల్ ఇతిస్థితే.

→ తిప్తస్ఝి సిప్థస్థ మిబ్వస్మస్ తాతాఞ్ఝ థాసాథాన్ధ్వ మి ద్వహి మహిఙ్. ౩-౪-౭౮. ←

ఏతే ఽష్టాదశ [4]లాదేశా స్స్యుః.

→ లః పరస్మైపదమ్. ౧-౪-౯౯. ←

[5]లాదేశాః పరస్మైపదసంజ్ఞా స్స్యుః.

→ తఙానా [6]వాత్మనేపదమ్. ౧-౪-౧౦౦. ←

తఙ్ ప్రత్యాహార శ్శానచ్ కానచౌ చైతత్సంజ్ఞా స్స్యుః. పూర్వసంజ్ఞాపవాదః.

→ అనుదాత్తఙిత ఆత్మనేపదమ్. ౧-౩-౧౨. ←

అనుదాత్తేతో [7]ఙిత శ్చ [8]ధాతో రాత్మనేపదం స్యాత్.

---

1 ఫలవ్యధికరణవ్యాపారవాచకత్వమ్సకర్మకత్వమ్. 2 ఫలసమానాధికరణవ్యాపారవాచకత్వం అకర్మకత్వమ్. 3 వర్తమాన కాలక్రియావృత్తేః ఇత్యర్థః. వర్తమానత్వంచ కాలగతప్రారబ్ధాపరిసమాప్తక్రియాశ్రయత్వమ్. 4 లస్య ఇత్యధికారో విద్యతే. 5 లాదేశాః, లమాత్రోద్దేశేన విహితా ఆదేశా ఇత్యర్థః. తేనసిజాదీనాం పరస్మైపద సంజ్ఞానభవతి; తేషాం 'చ్లేః' ఇత్యాది విశిష్టానువాదేన విహితత్వాత్. 6 అనయా సంజ్ఞయా పూర్వవిహితపరస్మైపద సంజ్ఞాయా బాధః. 7 ఙితశ్చేత్యత్ర విశేష్యవిశేషణభావేన తదన్తలాభాత్ యఙన్తాదప్యాత్మనేపదం భవతి. 8 'భూవాదయో ధాతవః' ఇత్యతః మండూకప్లుత్యాఽనువృత్తస్య ధాతవ ఇత్యస్య షష్ఠ్యన్తతయా విపరిణామః.

→ స్వరితఞితః కర్త్రభిప్రాయే క్రియాఫలే. ౧-౩-౭౨. ←

స్వరితేతో ఞితశ్చ ధాతో రాత్మనేపదం స్యాత్ కర్తృగామిని [1] క్రియాఫలే.

→ శేషాత్కర్తరి పరస్మైపదమ్. ౧-౩-౭౮. ←

ఆత్మనేపదనిమిత్తహీనా ద్ధాతోః కర్తరి పరస్మైపదం స్యాత్.

→ తిఙస్త్రీణి త్రీణి ప్రథమమధ్యమోత్తమాః. ౧-౪-౧౦౧. ←

తిఙ ఉభయోః పదయో స్త్రయ స్త్రయ స్త్రికాః క్రమా దేతత్సంజ్ఞా స్స్యుః.

→ తాన్యేకవచనద్వివచనబహువచనాన్యేకశః. ౧-౪-౧౦౨. ←

లబ్ధప్రథమాదిసంజ్ఞాని తిఙ స్త్రీణి త్రీణి ప్రత్యేక మేకవచనాదిసంజ్ఞాని స్యుః.

→ యుష్మ[2]ద్యుపపదే సమానాధికరణే స్థానిన్యపి మధ్యమః. ౧-౪-౧౦౫. ←

తిఙ్వాచ్యకారకవాచిని యుష్మద్యప్రయుజ్యమానే ప్రయుజ్యమానే చ మధ్యమః.

→ అస్మద్యుత్తమః. ౧-౪-౧౦౭. ←

[3]తథాభూతేఽస్మద్యుత్తమః.

→ శేషే ప్రథమః. ౧-౪-౧౦౮. ←

మధ్యమోత్తమయో రవిషయే ప్రథమః స్యాత్.

భూ+తి, ఇతిజాతే.

→ తిఙ్శిత్సార్వధాతుకమ్. ౩-౪-౧౧౩. ←

తిఙః శితశ్చ ధాత్వధికారోక్తా ఏతత్సంజ్ఞా స్స్యుః.

---

1 క్రియాఫలంచయదుద్దేశేన క్రియాప్రవృత్తి రవగతా తదేవ,నతు దక్షిణాదిరూపమ్. 2 ఉప=సమీపే ఉచ్చారితం పదముపపదమ్, నతుకృత్రిమమ్. తస్య ఇహానుపయోగాదప్రాప్తేశ్చ. 3 అత్ర ఆద్యన్తపదరహితమ్ 'యుష్మద్యుపపదే...' ఇతి సూత్ర మనువర్తతే. తదాహ తథేత్యాది.

కర్తరి శప్. ౩-౧-౬౮.

కర్త్రర్థే సార్వధాతుకే పరే ధాతో శ్శప్.

సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః. ౭-౩-౮౪.

అనయోః పరయో రిగంత స్యాంగస్య గుణః. అవాదేశః, భవతి, భవతః.

ఝోఽన్తః. ౭-౧-౩.

1 ప్రత్యయావయవస్య ఝ స్యా న్తాదేశః. 'అతో గుణే,' భవంతి. భవసి, భవథః, భవథ.

అతో దీర్ఘో యఞి. ౭-౩-౧౦౧.

అతో ఽంగస్య దీర్ఘో యఞాదౌ సార్వధాతుకే. భవామి, భవావః, భవామః. స భవతి, తౌ భవతః, తే భవంతి. త్వం భవసి, యువాం భవథః, యూయం భవథ. అహం భవామి, ఆవాం భవావః, వయం భవామః.

[2]పరోక్షే లిట్. ౩-౨-౧౧౫.

[3]భూతానద్యతనపరోక్షార్థవృత్తే ర్ధాతో ర్లిట్స్యాత్. లస్య తిబాదయః.

పరస్మైపదానాంణలతుసుస్థలథుసణల్వమాః. ౩-౪-౮౨.

లిట స్తిబాదీనాం ణలాదయః క్రమా త్స్యుః. భూ + అ, ఇతి స్థితే—

భువో వుగ్లుఙ్లిటోః. ౬-౪-౮౮.

[4]అచి.

లిటి ధాతో రనభ్యాసస్య. ౬-౧-౮.

---

1 ప్రత్యయావయవస్యేత్యుక్తత్వాత్ ఉజ్ఝితేత్యాదౌ న ప్రసంగః. 2 పారోక్ష్యంచ సాక్షాత్కృత మిత్యేతాదృశవిషయతాశాలిజ్ఞానావిషయత్వమ్. 3 భూతత్వంచ వర్తమానధ్వంసప్రతియోగికాలవృత్తిత్వమ్. 4 'అచి శ్నుధాతు' ఇత్యతః అచీత్యనువర్తతే. భువః లుఙ్లిటోరచిపరేవుగాగమస్స్యాత్.

లిటి పరే ఽనభ్యాసధాత్వవయవ[1] స్యైకాచః ప్రథమస్య ద్వే స్త ఆదిభూతా దచః పరస్య తు ద్వితీయస్య. భూవ్ + భూవ్ + అ, ఇతి స్థితే.

—— పూర్వో ఽభ్యాసః. ౬-౧-౪. ——

అత్ర యే ద్వే తయోః.

—— హలాదిశ్శేషః. ౭-౪-౬౦. ——

[2] అభ్యాస స్యాది ర్హల్ శిష్యతే. అన్యే హలో లుప్యంతే.

—— హ్రస్వః. ౭-౪-౫౯. ——

అభ్యాస స్యాచః.

—— భవతే రః. ౭-౪-౭౩. ——

భవతే రభ్యాస స్యోకారస్య అ స్స్యా ల్లిటి.

—— అభ్యాసే చర్ చ. ౮-౪-౫౪ ——

అభ్యాసే ఝలాం చర స్స్యు ర్జశ శ్చ. ఝశాం జశః, ఖయాం చర ఇతి వివేకః. బభూవ, బభూవతుః, బభూవుః.

—— లిట్ చ. ౩-౪-౧౧౫. ——

లిడాదేశ స్తిఙార్ధధాతుకసంజ్ఞః.

—— ఆర్ధధాతుక స్యేడ్వలాదేః. ౭-౨-౩౫. ——

బభూవిథ, బభూవథుః, బభూవ. బభూవ, బభూవివ, బభూవిమ.

—— [3] అనద్యతనే లుట్. ౩-౩-౧౫ ——

భవిష్య త్యనద్యతనే ఽర్థే ధాతో ర్లుట్.

—— స్యతాసీ లృలుటోః. ౩-౧-౩౩. ——

ధాతో స్స్యతాసీ స్తో లృలుటోః పరతః. శబాద్యపవాదః. లృ ఇతి లృఙ్లృటో ర్గ్రహణమ్.

---

1 'ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య' 'అజాదే ర్ద్వితీయస్య' ఇతిసూత్రే అనువర్తేతే. 2 'లోపో ఽభ్యాసస్య' ఇత్యతః అభ్యాసస్యేత్యనువర్తతే. 3 అతీతరాత్రే రన్త్యయామేన ఆగామిన్యా రాత్రేః పూర్వయామేన చ సహితః కాలః అద్యతనః, తద్భిన్నః అనద్యతనః.

—— ఆర్ధధాతుకం శేషః. 3-4-114. ——

తిఙ్శిద్భ్యో ఽన్యో 'ధాతో'రితి విహితః ప్రత్యయ ఏతత్సంజ్ఞః స్యాత్. ఇట్.

—— లుటః ప్రథమస్య డా రౌ రసః. 2-4-85. ——

డిత్త్వసామర్థ్యా దభ స్యాపి టే ర్లోపః. భవితా.

—— [1] తాసస్త్యో ర్లోపః. 7-4-50. ——

సాదౌ ప్రత్యయే.

—— రి చ. 7-4-51. ——

రాదౌ ప్రత్యయే తథా. భవితారౌ, భవితారః. భవితాసి, భవితాస్థః, భవితాస్థ. భవితాస్మి, భవితాస్వః, భవితాస్మః.

—— ల్రుట్ శేషే చ. 3-3-13. ——

భవిష్యదర్థా ద్ధాతో ర్ల్రుట్ క్రియార్థాయాం క్రియాయాం సత్యామసత్యాం వా. స్యః. ఇట్, భవిష్యతి, భవిష్యతః, భవిష్యంతి. భవిష్యసి, భవిష్యథః, భవిష్యథ. భవిష్యామి, భవిష్యావః, భవిష్యామః.

—— లోట్ చ. 3-3-162. ——

విధ్యాద్యర్థేషు ధాతో ర్లోట్.

—— ఆశిషి లిఙ్లోటౌ. 3-3-173. ——

—— ఏ రుః. 3-4-86. ——

లోట ఇకారస్య ఉః. భవతు.

—— తుహ్యో స్తాత ఙ్ఙాశి ష్యన్యతరస్యామ్. 7-1-35. ——

1 తాసేర స్తేశ్చలోపః.

ఆశిషి తుహ్యో స్తాతఙ్వా. ఙకారో గుణవృద్ధినిషేధార్థ స్సంప్రసారణార్థ శ్చ. తేన పరత్వా త్సర్వాదేశః. భవతాత్.

→ లోటో లఙ్వత్. ౩-౪-౮౫. ←

లోట స్తామాదయ స్సలోప శ్చ.

→ తస్థస్థమిపాం తాం తం తామః. ౩-౪-౧౦౧. ←

ఙిత శ్చతుర్ణాం తామాదయః క్రమాత్. భవతామ్, భవంతు.

→ సే ర్హ్యపి చ్చ. ౩-౪-౮౭. ←

లోట స్సే ర్హిః సో ఽపి చ్చ.

→ అతో హేః. ౬-౪-౧౦౫. ←

1 లుక్. భవ-భవతాత్, భవతమ్, భవత.

→ మే ర్నిః. ౩-౪-౮౯. ←

లోటః.

→ ఆ డుత్తమస్య పి చ్చ. ౩-౪-౯౨. ←

లోడుత్తమ స్యాట్ పి చ్చ. హినో్ రుత్వం న; ఇకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్. భవాని.

→ తే ప్రాగ్ధాతోః. ౧-౪-౮౦. ←

తే గత్యుపసర్గసంజ్ఞకా ధాతోః ప్రాగేవ ప్రయోక్తవ్యాః.

→ ఆని లోట్. ౮-౪-౧౬. ←

ఉపసర్గస్థా న్నిమిత్తా త్పరస్య లోడాదేశ స్యానీత్యస్య నస్య ణ స్స్యాత్. ప్రభవాణి.

→ దురః షత్వణత్వయో రుపసర్గత్వ ప్రతిషేధో వక్తవ్యః. (వా. ౧౧౩౫) ←

దుఃస్థితిః, దుర్భవాని.

→ అన్తశ్శబ్ద స్యాఙ్కి విధి ణత్వే షూపసర్గత్వం వాచ్యమ్. (వా. ౧౧౪౧) ←

అన్తర్ధా, అన్తర్ధిః, అన్తర్భవాణి.

1 'చి ణో లుక్' ఇత్యతః లు గిత్యనువర్తతే. అతఃపరస్య హేర్లుక్.

॥ నిత్యం ఙితః, 3-౪-౯౯. ॥

సకారాన్తస్య ఙిదుత్తమస్య నిత్యం [1]లోపః. 'అలోఽన్త్యస్యే'తి సలోపః. భవావ, భవామ.

॥ అనద్యతనే లఙ్. 3-౨-౧౧౧. ॥

అనద్యతనభూతార్థవృత్తేర్ధాతోర్లఙ్.

॥ లుఙ్ లఙ్ లృఙ్క్ష్వడుదాత్తః. ౬-౪-౭౧ ॥

ఏష్వఙ్గ[2]స్యాట్.

॥ ఇతశ్చ. 3-౪-౧౦౦ ॥

ఙితో లస్య పరస్మైపదమికారాన్తం యత్ తస్య లోపః. అభవత్, అభవతామ్, అభవన్. అభవః, అభవతమ్, అభవత. అభవమ్, అభవావ, అభవామ.

॥ [3]విధినిమన్త్రణామన్త్రణాధీష్టసంప్రశ్నప్రార్థనేషు లిఙ్. 3-3-౧౬౧ ॥

ఏష్వర్థేషు ధాతోర్లిఙ్.

॥ యాసుట్పరస్మైపదేషూదాత్తో ఙిచ్చ. 3-౪-౧౦౩. ॥

లిఙః పరస్మైపదానాం యాసుడాగమో ఙిచ్చ.

॥ లిఙః సలోపోఽనన్త్యస్య. ౭-౨-౭౯. ॥

సార్వధాతుకలిఙోఽనన్త్యస్య సస్య లోపః. ఇతి ప్రాప్తే—

॥ అతో యేయః. ౭-౨-౮౦. ॥

---

1 ఇతశ్చలోపః' ఇత్యతః లోప ఇత్యనువర్తతే. 2 అడాగమః స చోదాత్తః. 3 విధిః ప్రేరణం-భృత్యాదేః నికృష్టస్య ప్రవర్తనం, నిమన్త్రణం నియోగకరణమ్-ఆవశ్యకే శ్రాద్ధభోజనాదౌ దౌహిత్రాదేః ప్రవర్తనమ్, ఆమన్త్రణం కామచారానుజ్ఞా, అధీష్టః సత్కారపూర్వకో వ్యాపారః, సంప్రశ్నః కిం మయా కర్తవ్య మేతద్వా? ఇత్యాదిరూపః విచారః.

అతః పరస్య సార్వధాతుకావయవస్య యాస్ ఇత్యస్యేయ్. సన్ధిః. రార్ధః. గుణః.

→ [1]లోపో వ్యోర్వలి. ౬-౧-౬౬. ←

భవేత్, భవేతామ్.

→ ఝేర్జుస్. ౩-౪-౧౦౮. ←

లిఙః. భవేయుః. భవేః, భవేతమ్, భవేత. భవేయమ్, భవేవ, భవేమ.

→ లిఙాశిషి. ౩-౪-౧౧౬. ←

ఆశిషి లిఙ స్తి ఙార్ధధాతుకసంజ్ఞ స్స్యాత్.

→ కిదాశిషి. ౩-౪-౧౦౪. ←

ఆశిషి లిఙో యాసు ట్కిత్. 'స్కో స్సంయోగాద్యో' రితి సలోపః.

→ క్ఙితి చ. ౧-౧-౫. ←

గిత్కిఙ్నిమిత్తే ఇగ్లక్షణే గుణవృద్ధీ న స్తః. భూయాత్, భూయాస్తామ్, భూయాసుః. భూయాః, భూయాస్తమ్, భూయాస్త. భూయాసమ్, భూయాస్వ, భూయాస్మ.

→ లుఙ్. ౩-౨-౧౧౦. ←

భూతార్థే ధాతోర్లుఙ్స్యాత్.

→ మాఙి లుఙ్. ౩-౩-౧౭౫. ←

సర్వలకారాపవాదః.

→ స్మోత్తరే లఙ్ చ. ౩-౩-౧౭౬. ←

స్మోత్తరే మాఙి లఙ్స్యాత్, చాల్లుఙ్.

→ [2]చ్లి లుఙి. ౩-౧-౪౩. ←

శబాద్యపవాదః.

---

1 వకారయకారయోర్లోపస్స్యాద్వలిపరే. 2 ధాతోః చ్లి ప్రత్యయస్స్యాత్ లుఙిపరే.

చ్లేః సిచ్. ౩-౧-౪౪.

ఇచావితౌ.

గాతిస్థాఘుపాభూభ్యస్సిచః పరస్మైపదేషు. ౨-౪-౭౭.

లుక్. గాపావిహేణాదేశపిబతీ గృహ్యేతే.

భూసువోస్తిఙి. ౭-౩-౮౮.

భూ సూ ఏతయోః సార్వధాతుకే తిఙి గుణో న. అభూత్, అభూతామ్, అభూవన్. అభూః, అభూతమ్, అభూత. అభూవమ్, అభూవ, అభూమ.

న మాఙ్యోగే. ౬-౪-౭౪.

1 అడాటౌ న స్తః. మా భవాన్ భూత్, మా స్మ భవత్, మా స్మభూద్వా.

లిఙ్నిమిత్తే లృఙ్ క్రియాతిపత్తౌ. ౩-౩-౧౩౯.

హేతుహేతుమద్భావాదిలిఙ్నిమిత్తం తత్ర భవిష్యత్యర్థే లృఙ్ క్రియాయా అనిష్పత్తౌ గమ్యమానాయామ్. అభవిష్యత్, అభవిష్యతామ్, అభవిష్యన్. అభవిష్యః, అభవిష్యతం, అభవిష్యత. అభవిష్యమ్, అభవిష్యావ, అభవిష్యామ. సువృష్టిశ్చేదభవిష్యత్, తదా సుభిక్షమభవిష్యత్. ఇత్యాది జ్ఞేయమ్. అత సాతత్యగమనే (౨) అతతి.

అత ఆదేః. ౭-౪-౭౦.

2 అభ్యాసస్యాదేరతో దీర్ఘస్స్యాత్. ఆత, ఆతతుః, ఆతుః. ఆతిథ, ఆతథుః, ఆత. ఆత, ఆతివ, ఆతిమ. అతితా. అతిష్యతి. అతతు.

ఆడజాదీనామ్. ౬-౪-౭౨.

అజాదేరఙ్గస్యాట్ 3 లుఙ్లఙ్లృఙ్క్షు. ఆతత్. అతేత్, అతేతామ్. అత్యాత్, అత్యాస్తాం. లుఙి సిచి ఇడాగమే కృతే—

---

1 'లుఙ్లఙ్...' ఇత్యతః అట్ ఇతి 'ఆడజాదీనా'మిత్యతః ఆట్ ఇతిచ అనువర్తతే. 2 'లోపోఽభ్యాసస్య' ఇత్యతః అభ్యాసస్యేతి 'దీర్ఘ ఇణః కితి' ఇత్యతః దీర్ఘ ఇతిచ అనువర్తతే. 3 'లుఙ్లఙ్...' ఇతి పూర్వసూత్రమనువర్తతే.

అస్తిసిచో ఽపృక్తే. ౭-౩-౯౬.

విద్యమానా త్సిచో ఽస్తేశ్చ పరస్యాపృక్తస్య హల ఈడాగమః.

ఇట ఈటి. ౮-౨-౨౮.

ఇటః పరస్య 1 సస్య లోపస్స్యా దీటి.

* సిజ్లోప ఏకాదేశే సిద్ధో వాచ్యః. (వా. ౪౭౭౧)

ఆతీత్, ఆతిష్టామ్.

సిజభ్యస్తవిదిభ్యశ్చ. ౩-౪-౧౦౯.

సిచో ఽభ్యస్తా ద్విదేశ్చ పరస్య 2 ఙిత్సమ్బన్ధినో ర్ఝే ర్జుస్. ఆతిషుః. ఆతీః, ఆతిష్టం, ఆతిష్ట. ఆతిషం, ఆతిష్వ, ఆతిష్మ. ఆతిష్యత్. షిధు గత్యాం (3)

పుగన్తలఘూపధస్య చ. ౭-౩-౮౬.

పుగన్తస్య లఘూపధస్య చాఙ్గస్య ఇకో గుణ స్సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః. 'ధాత్వాదే' రితి సః. సేధతి. షత్వం. సిషేధ.

అసంయోగా ల్లిట్ కిత్. ౧-౨-౫.

అసంయోగా త్పరో ఽపి లిట్ కిత్స్యాత్. సిషిధతుః, సిషిధుః. సిషేదిథ, సిషిధథుః, సిషిధ. సిషేధ, సిషిధివ, సిషిధిమ. సేధితా. సేధిష్యతి. సేధతు. అసేధత్. సేధేత్, సిధ్యాత్. అసేధీత్. అసేధిష్యత్. ఏవం చితీ సంజ్ఞానే (౪) శుచ శోకే (౫) గద వ్యక్తాయాం వాచి (౬) గదతి.

నేర్గద నద పత పద ఘుమాస్యతి హన్తి యాతి వాతి ద్రాతి ప్సాతి వపతి వహతి శామ్యతి చినోతి దేగ్ధిషు చ. ౮-౪-౧౭.

ఉపసర్గస్థా న్నిమిత్తాత్ పరస్య నేర్ణో గదాదిషు పరేషు. ప్రణిగదతి

---

1 'సంయోగాన్తస్యలోపః' 'రాత్యస్య' ఏతాభ్యాం క్రమాత్ లోప ఇతి సస్యేతిచ అనువర్తతే. 2 'యాసుట్ పరస్మై...' ఇత్యతః ఙిచ్చేతి 'ఝేర్జుస్' ఇతి సూత్రంచానువర్తతే.

→ కుహో శ్చుః. ౭-౪-౬౨. ←

అభ్యాసకవర్గహకారయో శ్చవర్గాదేశః.

→ అత ఉపధాయాః. ౭-౨-౧౧౬. ←

1 వృద్ధి స్స్యా ఞ్ఞితి ణితి చ ప్రత్యయే. జగాద, జగదతుః, జగదుః. జగదిథ, జగదథుః, జగద.

→ ణ లుత్తమో వా. ౭-౧-౯౧. ←

ణిత్స్యాత్. జగాద - జగద, జగదివ, జగదిమ. గదితా. గదిష్యతి. గదతు. అగదత్. గదేత్, గద్యాత్.

→ అతో హలాదే ర్లఘోః. ౭-౨-౭. ←

హలాదే ర్లఘో 2 రతో వృద్ధి ర్వా ఇడాదౌ పరస్మైపదే సిచి. అగాదీత్ - అగదీత్. అగదిష్యత్. ఏవం ఖద స్థైర్యహింసాభక్షణేషు. ణద అవ్యక్తే శబ్దే. (౭)

→ ణో నః. ౬-౧-౬౫. ←

ధాత్వాదే ర్ణస్య నః. ణోపదేశా స్త్వనర్ద్నాటినాథ్నాధ్నన్దనక్కనౄ నృతః.

→ ఉపసర్గా దసమాసేఽపి ణోపదేశస్య. ౮-౪-౧౪. ←

ఉపసర్గస్థా న్నిమిత్తా త్పరస్య ణోపదేశస్య ధాతో ర్నస్య ణః, ప్రణదతి. ప్రణినదతి. నదతి. ననాద.

→ అత ఏకహల్మధ్యే ఽనాదేశాదే ర్లిటి. ౬-౪-౧౨౦. ←

లిణ్ణిమిత్తాదేశాదికం న భవతి యదంగం తదవయవ స్యాసంయుక్త హల్మధ్యస్థ స్యాత ఏత్వ 4 మభ్యాసలోప శ్చ కితి లిటి.

---

1 'మృజే ర్వృద్ధిః' 'అచో ఞ్ణితి' ఏతాభ్యాం క్రమాత్ వృద్ధిరితి ఞ్ణితీతి చ అనువర్తేతే. 2 'సిచివృద్ధిః...' ఇత్యాదిసూత్రేభ్యో వృద్ధ్యాదీనా మనువృత్తిః. 3 'ఏకాజుత్తర...' ఇత్యస్మాత్ ణః ఇత్యనువర్తతే. 4 'ఘ్వసో రేద్ధా వభ్యాసలోపశ్చ' ఇత్యనువర్తతే.

—॥ థలి చ సేటి. ౬-౪-౧౨౧. ॥—

ప్రాగుక్తం స్యాత్. నేదిథ, నేదథుః, నేద. ననాద - ననద, నేదివ, నేదిమ. నదితా. నదిష్యతి. నదతు. అనదత్. నదేత్, నద్యాత్. అనాదీత్ - అనదీత్. అనదిష్యత్. టునది సమృద్ధౌ (౮).

—॥ ఆది ర్ఞిటుడవః. ౧-౩-౫. ॥—

[1] ఉపదేశే ధాతో రాద్యా ఏతే ఇత స్స్యుః.

—॥ ఇదితో నుమ్ ధాతోః. ౭-౧-౫౮. ॥—

అంత్యేదితో ధాతో ర్నుమ్. నందతి. ననంద. నందితా. నందిష్యతి. నందతు. అనందత్. నందేత్, నంద్యాత్. అనందీత్. అనందిష్యత్. ఏవమ్ ణిది కుత్సాయామ్, గడి వదనైకదేశే, చది ఆహ్లాదే, క్రది ఆహ్వానే రోదనే చ. అర్చ పూజాయామ్. (౯) అర్చతి. ‘అత ఆదేః.’

—॥ తస్మాన్నుడ్ ద్విహలః. ౭-౪-౭౧. ॥—

ద్విహలో ధాతో ర్దీర్ఘీభూతా త్పరస్య నుట్ స్యాత్. ఆనర్చ, ఆనర్చతుః. అర్చితా. అర్చిష్యతి. అర్చతు. అర్చత్. అర్చేత్, అర్చ్యాత్. ఆర్చీత్. అర్చిష్యత్. వ్రజ గతౌ. (౧౦) వ్రజతి. వవ్రాజ. వ్రజితా. వ్రజిష్యతి. వ్రజతు. అవ్రజత్. వ్రజేత్, వ్రజ్యాత్.

—॥ వద వ్రజ హలన్తస్యాచః. ౭-౨-౩. ॥—

ఏషామచో [2]వృద్ధి స్సిచి పరస్మైపదేషు. అవ్రాజీత్. అవ్రజిష్యత్. కటే వర్షావరణయోః. (౧౧) కటతి. చకాట. కటితా. కటిష్యతి. కటతు. అకటత్. కటేత్, కట్యాత్.

—॥ హ్మ్యన్తక్షణశ్వసజాగృణిశ్వ్యేదితామ్. ౭-౨-౫. ॥—

హమయాన్తస్య క్షణాదే ర్ణ్యన్తస్య శ్వయతే రేదిత శ్చ వృద్ధి ర్నేడాది సిచి. అకటీత్. అకటిష్యత్. గుపూ రక్షణే. (౧౨)

---

1 ‘ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్’ ఇత్యనువర్తతే. 2 ‘సిచివృద్ధిః...’ ‘నేటి’ చ అనువర్తతే.

గుపూధూపవిచ్ఛిపణిపనిభ్య ఆయః. ౩-౧-౨౮.
స్వార్థే.

సనాద్యన్తా ధాతవః. ౩-౧-౩౨.

[1]సనాదయః కమే ర్ణిజన్తాః ప్రత్యయా అంతే యేషాం, తే ధాతుసంజ్ఞకాః. ధాతుత్వా ల్లడాదయః. గోపాయతి.

ఆయాదయ ఆర్ధధాతుకే వా. ౩-౧-౩౧.

ఆర్ధధాతుకవివక్షాయా [2]మాయాదయో వా స్యుః,

* కాస్యనేకాచ ఆమ్ వక్తవ్యః. (వా.)

లిటి. ఆస్కాసో రామ్విధానా న్మస్య నేత్వమ్.

అతో లోపః. ౬-౪-౪౮.

[3]ఆర్ధధాతుకోపదేశే య దదంతం త స్యాతో లోప ఆర్ధధాతుకే.

ఆమః. ౨-౪-౮౧.

ఆమః పరస్య [4]లుక్.

కృఞ్చానుప్రయుజ్యతే లిటి. ౩-౧-౪౦.

ఆమన్తా ల్లిట్పరాః కృభ్వస్తయో ఽనుప్రయుజ్యంతే. పరత్వా ద్వృద్ధౌ ప్రాప్తాయాం.—

ద్వివచనే ఽచి. ౧-౧-౫౯.

ద్విత్వనిమిత్తే ఽచి అచ ఆదేశో న ద్విత్వే కర్తవ్యే. తేషాం ద్విత్వాది.

ఉరత్. ౭-౪-౬౬.

అభ్యాసఋవర్ణస్య అత్ ప్రత్యయే. తత ఉత్తరఖండే వృద్ధిః, గోపాయాంచకార. పరత్వా ద్యణ్, గోపాయాంచక్రతుః.

---

1 శ్లో. 'సన్క్యచ్ కామ్యచ్ క్యఙ్ క్యషో ఽథాచారక్విప్ణిజ్యఙౌ తథా, యగాయ ఈయఙ్ ణిఙ్ చేతి ద్వాదశామీసనాదయః.' 2 ఆయే యఙ్ ణిఙ ఇత్యర్థః. 3 ఆర్ధధాతుకే త్యనువర్తతే. 4 'ణ్యక్షత్రియా...' ఇత్యతః లుగి త్యనువర్తతే.

→ ఏకాచ ఉపదేశే ఽనుదాత్తాత్. ౭-౨-౧౦. ←

ఉపదేశే యో ధాతు రేకా జనుదాత్త శ్చ తత ఆర్ధధాతుక[1]స్యే ణ్న.

శ్లో. ఊదృదన్తై ర్యౌతిరుక్ష్ణుశీఙ్స్నునుక్షుశ్విడీఙ్శ్రిభిః,
వృఙ్వృఞ్భ్యాం చ వినై కాచో ఽజన్తేషు నిహతాః స్మృతాః.

కాన్తేషు శ క్లేకః. చాన్తేషు పచ్ ముచ్ రిచ్ వచ్ విచ్ సిచః షట్. ఛాన్తేషు ప్రచ్ఛ ఏకః. జాన్తేషు త్యజ్ నిజ్ భజ్ భఞ్జ్ భుజ్ భ్రస్జ్ మస్జ్ యజ్ యుజ్ రుజ్ రఞ్జ్ విజిర్ స్వఞ్జ్ సఞ్జ్ సృజః పఞ్చదశ. దాన్తేషు అద్ క్షుద్ ఖిద్ ఛిద్ తుద్ నుద్ పద్య భిద్ విద్య వినద్ విన్ద్ శద్ సద్ స్విద్య స్కన్ది హద షోడశ. ధాన్తేషు క్రుధ్ క్షుధ్ బుధ్య బంధ్ యుధ్ రుధ్ రాధ్ వ్యధ్ శుధ్ సాధ్ సిధ్య ఏకాదశ. నాన్తేషు మన్య హనౌ ద్వౌ. పాన్తేషు ఆప్ క్షిప్ ఛుప్ తప్ తిప్ తృప్య దృప్య లిప్ లుప్ వప్ శప్ స్వప్ సృప త్రయోదశ. భాన్తేషు యభ్ రభ్ లభ స్త్రయః. మాన్తేషు గమ్ నమ్ యమ్ రమ శ్చత్వారః. శాన్తేషు క్రుశ్ దంశ్ దిశ్ దృశ్ మృశ్ రిశ్ రుశ్ లిశ్ విశ్ స్పృశో దశ. షాన్తేషు కృష్ త్విష్ తుష్ ద్విష్ దుష్ పుష్య పిష్ విష్ శిష్ శుష్ శ్లిష ఏకాదశ. సాన్తేషు ఘస్ వసతీ ద్వౌ. హాన్తేషు దహ్ దిహ్ దుహ్ నహ్ మిహ్ రుహ్ లిహ్ వహో ఽష్టౌ. అనుదాత్తా హలన్తేషు ధాతవ స్త్ర్యధికం శతం విందతినాసహ. గోపాయాంచకర్థ, గోపాయాంచక్రథుః, గోపాయాంచక్ర. గోపాయాంచకార, గోపాయాంచకృవ, గోపాయాంచకృమ. గోపాయామ్బభూవ, గోపాయామాస. జుగోప, జుగుపతుః, జుగుపుః.

→ స్వరతి సూతి సూయతి ధూఞ్ ఊదితో వా. ౭-౨-౪౪. ←

స్వరత్యాదే రూదితశ్చ పరస్య[2]వలాదే రార్ధధాతుక స్యే డ్వా స్యాత్. జుగోపిథ-జుగోప్థ. గోపాయితా-గోపితా-గోప్తా. గోపాయిష్యతి-గోపిష్యతి-గోప్స్యతి. గోపాయతు. అగోపాయత్. గోపాయేత్, గోపాయ్యాత్-గుప్యాత్. అగోపాయీత్.

---

1 'నేడ్వశికృతి' ఇత్యతః నేట్ ఇత్యనువర్తతే. 2 'ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేః' ఇతిసూత్రమనువర్తతే.

— నేటి. ౭-౨-౪. —

ఇడాదౌ సిచి హలన్తస్య 1వృద్ధి ర్న. అగోపీత్. అగోప్సీత్.

— ఝలో ఝలి. ౮-౨-౨౬. —

ఝలః పరస్య 2సస్య లోపో ఝలి. అగోప్తాం, అగోప్సుః. అగోప్సీః, అగోప్తం, అగోప్త. అగోప్సం, అగోప్స్వ, అగోప్స్మ. అగోపాయిష్యత్-అగోపిష్యత్-అగోప్స్యత్. క్షి క్షయే (౧3) క్షయతి. చిక్షాయ, చిక్షియతుః, చిక్షియుః. 'ఏకాచ' ఇతి నిషేధే ప్రాప్తే.—

— కృ సృ భృ వృ స్తు ద్రు స్రు శ్రువో లిటి. ౭-౨-౧3. —

క్రాదిభ్య ఏవ లిట ఇ ణ్న స్యా దన్యస్మా దనిటో ఽపీ ట్స్యాత్.

— అచ స్తాస్వత్ థ ల్యనిటో నిత్యమ్. ౭-౨-౬౧. —

ఉపదేశే ఽజన్తో యో ధాతు స్తాసౌ నిత్యానిట్ తత స్థల ఇ ణ్న.

— ఉపదేశే ఽత్వతః. ౭-౨-౬౨. —

ఉపదేశే ఽకారవాన్ య స్తాసౌ నిత్యానిట్, తతః పరస్య థల ఇ ణ్న స్యాత్.

— ఋతో భారద్వాజస్య. ౭-౨-౬౩. —

తాసౌ నిత్యానిట ఋదన్తా దేవ థలో నేట్ భారద్వాజస్య మతే. తే నాన్యస్య స్యా దేవ. అయ మత్ర సంగ్రహః.—

శ్లో. అజన్తో ఽకారవాన్ వా య స్తా స్యనిట్ థలి వే డయం,
ఋదన్త ఈదృ జ్నిత్యానిట్ క్రాద్యన్యో లిటి సే డ్భవేత్.

చిక్షయిథ-చిక్షేథ, చిక్షియథుః, చిక్షియ.

---

1 'సిచిర్వృద్ధిః' ఇత్యతః వృద్ధేరనువృత్తిః. 2 'రాత్సస్య' ఇత్యతః సస్యేతి 'సంయోగాన్తస్యలోపః' ఇత్యతః లోపఇతి చానువర్తతే. 3 'నవృద్భ్యః...' ఇత్యతః నేత్యనువర్తతే.

చిక్షాయ - చిక్షయ, చిక్షియివ, చిక్షియిమ. క్షేతా. క్షేష్యతి. క్షయతు. అక్షయత్. క్షయేత్.

అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః. ౭-౪-౨౫.

అజన్తాఙ్గస్య దీర్ఘో[1] యాదౌ ప్రత్యయే న తు కృత్సార్వధాతుకయోః. క్షీయాత్.

సిచి వృద్ధిః పరస్మైపదేషు. ౭-౨-౧.

ఇగన్తాఙ్గస్య వృద్ధిస్స్యాత్పరస్మైపదే సిచి. అక్షైషీత్. అక్షేష్యత్. తప సంతాపే (౧౪) తపతి. తతాప, తేపతుః, తేపుః. తేపిథ - తతప్థ. తప్తా. తప్స్యతి. తపతు. అతపత్. తపేత్, తప్యాత్. అతాప్సీత్, అతాప్తాం. అతప్స్యత్. క్రము పాదవిక్షేపే (౧౫.)

వా భ్రాశ భ్లాశ భ్రము క్రము క్లము త్రసి త్రుటి లషః. ౩-౧-౭౦.

[2]ఏభ్యః శ్యన్వా [3]కర్త్రర్థే సార్వధాతుకే పరే. పక్షే శప్.

క్రమః పరస్మైపదేషు. ౭-౩-౭౬.

క్రమేర్దీర్ఘః పరస్మైపదే [4] శితి. క్రామ్యతి-క్రామతి. చక్రామ. క్రమితా. క్రమిష్యతి. క్రామ్యతు-క్రామతు. అక్రామ్యత్ - అక్రామత్. క్రామ్యేత్-క్రామేత్, క్రమ్యాత్. అక్రమీత్. అక్రమిష్యత్. పా పానే(౧౬).

పా ఘ్రా ధ్మా స్థా మ్నా దాణ్ దృశ్యర్తి సర్తి శద సదాం పిబ జిఘ్ర ధమ తిష్ఠ మన యచ్ఛ పశ్యర్ఛ ధౌ శీయ సీదాః. ౭-౩-౭౮.

పాదీనాం పిబాదయస్స్యురిత్సంజ్ఞకశాదౌ ప్రత్యయే. పిబాదేశోఽదన్తస్తేన న గుణః. పిబతి.

1 'అయఙ్ యి' ఇత్యతః యి ఇత్యనువర్తతే. 2 ధాతుభ్యః. 3 'కర్తరి శప్' ఇత్యతః కర్తరీత్యనువర్తతే. 4 'ష్ఠివుక్లము...' ఇత్యతః శితీత్యనువర్తతే.

— [1] ఆత ఔ ణలః. ౭-౧-౩౪. —

పపౌ.

— ఆతో లోప ఇటి చ. ౬-౪-౬౪. —

అజాద్యో రార్ధధాతుకయోః క్ఙిదిటోః పరయో రాతో లోపః. పపతుః, పపుః. పపిథ-పపాథ, పపథుః, పప. పపౌ, పపివ, పపిమ. పాతా. పాస్యతి. పిబతు. అపిబత్. పిబేత్.

— ఏ ర్లిఙి. ౬-౪-౬౭. —

2ఘుసంజ్ఞకానాం మాస్థాదీనాం చ ఏత్వం స్యా దార్ధధాతుకే కితి లిఙి. పేయాత్. 'గాతి'స్థేతి సిచో లుక్, అపాత్, అపాతామ్.

— ఆతః. ౩-౪-౧౧౦. —

3 సిజ్లుకి ఆదన్తా దేవ ఝే ర్జుస్.

— ఉ స్యపదాన్తాత్. ౬-౧-౯౬. —

అపదాన్తా దకారా దుసి పరరూప మేకాదేశః. అపుః. అపాస్యత్. గ్లై మ్లై హర్షక్షయే (౧౭). హర్షక్షయో ధాతుక్షయః. గ్లాయతి.

— ఆ దేచ ఉపదేశే ఽ శితి. ౬-౧-౪౫. —

ఉపదేశే ఏజన్తస్య ధాతో రాత్వం న తు శితి. జగ్లౌ. గ్లాతా. గ్లాస్యతి. గ్లాయతు. అగ్లాయత్. గ్లాయేత్.

— వాఽన్యస్య సంయోగాదేః. ౬-౪-౬౮. —

ఘుమాస్థాదే రన్యస్య సంయోగాదే ర్ధాతో రాత ఏత్వం వాఽఽర్ధధాతుకేకితి లిఙి. గ్లేయాత్, గ్లాయాత్.

---

1 ఆదన్తా ద్ధాతో ర్ణల ఔకారాదేశ స్స్యాత్. 2 'ఘుమాస్థా...' ఇతిపూర్వసూత్రస్యానువృత్తిః. 3 'సిజభ్యస్త...' ఇత్యతః సి జితి, 'ఝేర్జుస్' అనువర్తతే.

→ యమరమనమాతాం సక్ చ. ౭-౨-౭౩. ←

ఏషాం సక్ స్యా దేభ్య స్సిచ [1]ఇట్ స్యాత్ పరస్మైపదేషు. అగ్లాసీత్. అగ్లాస్యత్. ఏవం మ్లాయతీత్యాద. హ్వృ కౌటిల్యే (౧౭). హ్వరతి.

→ ఋత శ్చ సంయోగాదే ర్గుణః. ౭-౪-౧౦. ←

ఋద న్తస్య సంయోగాదే రఙ్గస్య గుణో లిటి. ఉపధాయా వృద్ధిః. జహ్వార, జహ్వరతుః, జహ్వరుః. జహ్వర్థ, జహ్వరథుః, జహ్వర. జహ్వార-జహ్వర, జహ్వరివ, జహ్వరిమ. హ్వర్తా.

→ ఋద్ధనో స్స్యే. ౭-౨-౭౦. ←

ఋతో హ న్తే శ్చ స్య స్యేట్. హ్వరిష్యతి. హ్వరతు. అహ్వరత్. హ్వరేత్.

→ గుణో ఽ ర్తిసంయోగా ద్యోః. ౭-౪-౨౯. ←

అ ర్తే స్సంయోగాదేః ఋద న్తస్య చ గుణో యకి [2]యాదా వార్ధధాతుకే లిఙి చ. హ్వర్యాత్. అహ్వార్షీత్. అహ్వరిష్యత్. శ్రు శ్రవణే. (౧౯)

→ శ్రువః శ్రృ చ. ౩-౧-౭౪. ←

శ్రువః శృ ఇత్యాదేశ స్స్యాత్, శ్నుప్రత్యయ శ్చ. శపో ఽ పవాదః.

→ సార్వధాతుక మపిత్. ౧-౨-౪. ←

అపి త్సార్వధాతుకం ఙిద్వత్. శృణోతి, శృణుతః.

→ హుశ్నువో స్సార్వధాతుకే. ౬-౪-౮౭. ←

హుశ్నువో [3]ర నేకాచో ఽ సంయోగపూర్వ స్యోవర్ణస్య యణ్ స్యా దచి సార్వధాతుకే. శృణ్వ న్తి. శృణోషి, శృణుథః, శృణుథ. శృణోమి.

→ లోప శ్చా స్యాన్యతరస్యాం మ్వోః. ౬-౪-౧౦౭. ←

---

1 'ఇడత్య ర్తి...' 'స్తుసుధూఞ్భ్యః...' ఆభ్యాం ఇట్ పరస్మైపదేషు ఇత్యేతయో రనువృ త్తిః. 2 'అయఙ్ యి...' ఇత్యాదేరనువృ త్తిః. 3 'ఏర నేకాచః...' ఇత్యస్మాదనువృ త్తిః.

అసంయోగపూర్వస్య ప్రత్యయోకారస్య లోపో వా మ్వోః పరయోః. శృణ్వః - శృణువః, శృణ్మః - శృణుమః. శుశ్రావ, శుశ్రువతుః, శుశ్రువుః. శుశ్రోథ, శుశ్రువథుః, శుశ్రువ. శుశ్రావ-శుశ్రవ, శుశ్రువ, శుశ్రుమ. శ్రోతా, శ్రోష్యతి. శృణోతు-శృణుతాత్, శృణుతాం, శృణ్వన్తు.

ఉతశ్చ ప్రత్యయాదసంయోగపూర్వాత్. ౬-౪-౧౦౬.

అసంయోగపూర్వాత్ ప్రత్యయోతో [1] హేర్లుక్. శృణు - శృణుతాత్, శృణుతమ్, శృణుత. గుణావాదేశౌ, శృణవాని, శృణవావ, శృణవామ, అశృణోత్, అశృణుతామ్, అశృణ్వన్. అశృణోః, అశృణుతమ్, అశృణుత. అశృణవమ్, అశృణ్వ - అశృణువ, అశృణ్మ - అశృణుమ. శృణుయాత్, శృణుయాతామ్, శృణుయుః. శృణుయాః, శృణుయాతమ్, శృణుయాత. శృణుయామ్, శృణుయావ, శృణుయామ. శ్రూయాత్. అశ్రౌషీత్. అశ్రోష్యత్. గమ్లృ గతౌ. (౨౦)

ఇషుగమియమాం ఛః. ౭-౩-౭౭.

ఏషాం ఛ శ్శితి. గచ్ఛతి. జగామ.

గమహనజనఖనఘసాం లోపః క్ఙిత్యనఙి. ౬-౪-౯౮.

ఏషాముపధాయా లోపోఽజాదౌ క్ఙితి, నత్వఙి. జగ్మతుః, జగ్ముః. జగమిథ - జగన్థ, జగ్మథుః, జగ్మ. జగామ - జగమ, జగ్మివ, జగ్మిమ. గన్తా.

గమేరిట్ పరస్మైపదేషు. ౭-౨-౫౮.

గమే స్సాదే రార్ధధాతుకస్యేట్ పరస్మైపదేషు. గమిష్యతి, గచ్ఛతు. అగచ్ఛత్. గచ్ఛేత్, గమ్యాత్.

పుషాదిద్యుతాద్య్లృదితః పరస్మైపదేషు. ౩-౧-౫౫.

శ్యన్వికరణపుషాదేర్ద్యుతాదేర్లృదితశ్చ పరస్య [2] చ్లేరఙ్ పరస్మైపదేషు. 'అనఙి' ఇత్యుక్తే ర్నోపధాలోపః. అగమత్. అగమిష్యత్.

ఇతి పరస్మైపదినః.

---

1 'చిణో లుక్' 'అతో హేః' ఆభ్యాం అనువృత్తిః. 2 'చ్లేస్సిచ్' ఇత్యతః చ్లేరిత్యస్య, 'అస్యతివక్తి...' ఇత్యతః అఙ్ ఇత్యస్య చ అనువృత్తిః.

అథ ఆత్మనేపదినః.

ఏధ వృద్ధౌ (౧) అనుదాత్తేత్.

టిత ఆత్మనేపదానాం టే రే. ౩-౪-౭౯.

టితో లస్యాత్మనేపదానాం టే రేత్వమ్. ఏధతే.

ఆతో ఙితః. ౭-౨-౮౧.

అతః పరస్య ఙితామాకారస్య ఇయ్ స్యాత్. ఏధేతే, ఏధన్తే.

థాసస్సే. ౩-౪-౮౦.

టితో లస్య థాసస్సే స్యాత్. ఏధసే, ఏధేథే, ఏధధ్వే. 'అతో గుణే' ఏధే, ఏధావహే, ఏధామహే.

ఇజాదేశ్చ గురుమతోఽనృచ్ఛః. ౩-౧-౩౬.

ఇజాదిర్యో ధాతుర్గురుమానృచ్ఛత్యన్యస్తత ఆమ్ స్యాల్లిటి.

ఆమ్ప్రత్యయవత్కృఞోఽనుప్రయోగస్య. ౧-౩-౬౩.

ఆమ్ప్రత్యయో యస్మాదిత్యతద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. ఆమ్ప్రకృత్యా తుల్యమనుప్రయుజ్యమానాత్కృఞోఽప్యాత్మనేపదమ్.

లిటస్తఝయోరేశిరేచ్ ౩-౪-౮౧.

లిడాదేశయోస్తఝయోరేశిరేచౌ స్తః. ఏధాంచక్రే, ఏధాంచక్రాతే, ఏధాంచక్రిరే. ఏధాంచకృషే, ఏధాంచక్రాథే.

ఇణః షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధోఽఙ్గాత్. ౮-౩-౭౮.

ఇణ్ణన్తాదఙ్గాత్పరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధస్య ఢః. ఏధాంచకృఢ్వే. ఏధాంచక్రే, ఏధాంచకృవహే, ఏధాంచకృమహే. ఏధాంబభూవ, ఏధామాస. ఏధితా, ఏధితారౌ, ఏధితారః. తఙాదేశానాం టే రేత్వం తు న;

'ఏశిరే'జి త్యేకారోచ్చారణాత్. అతఏవ'ధాస స్సే' ఇతి సంగచ్ఛతే. ఏధితాసే, ఏధితాసాథే.

ధి చ. ౮-౨-౨౫.

ధాదౌ ప్రత్యయే 1 సస్య లోపః. ఏధితాధ్వే.

హ ఏతి. ౭-౪-౫౨.

తాసస్త్యో స్సస్య హ స్స్యా దేతి పరే. ఏధితాహే, ఏధితాస్వహే, ఏధితాస్మహే. ఏధిష్యతే, ఏధిష్యేతే, ఏధిష్యన్తే. ఏధిష్యసే, ఏధిష్యేథే, ఏధిష్యధ్వే. ఏధిష్యే, ఏధిష్యావహే, ఏధిష్యామహే.

ఆమేతః. ౩-౪-౯౦.

లోట ఏత ఆమ్. ఏధతామ్, ఏధేతామ్, ఏధన్తామ్.

సవాభ్యాం వామౌ. ౩-౪-౯౧.

సవాభ్యాం పరస్య లోడేతః క్రమా ద్వామౌ స్తః. ఏధస్వ, ఏధేథామ్, ఏధధ్వమ్.

ఏత ఐ. ౩-౪-౯౩.

2 లోడుత్తమస్య. ఏధై, ఏధావహై, ఏధామహై. 'ఆటశ్చ', ఐధత, ఐధేతామ్, ఐధన్త. ఐధథాః, ఐధేథామ్, ఐధధ్వమ్. ఐధే, ఐధావహి, ఐధామహి.

లిఙ 3 స్సీయుట్. ౩-౪-౧౦౨.

లిఙ ఆత్మనేపదస్య. సయో ర్లోపః. ఏధేత, ఏధేయాతామ్.

ఝస్య రన్. ౩-౪-౧౦౫.

లిఙః. ఏధేరన్. ఏధేథాః, ఏధేయాథామ్, ఏధేధ్వమ్.

ఇటోఽత్. ౩-౪-౧౦౬.

1 'సంయోగాన్తస్య' త్యతః లోపఇతి 'రాత్సస్య' త్యతః సస్యేతిచ అనువర్తతే. 2 లోడుత్తమస్య ఏకారస్య ఐస్యాత్. 3 సీయుట్ ఆగమః.

లిఙాదేశస్య. ఏధేయ, ఏధేవహి, ఏధేమహి.

→ సుట్ తి థోః. 3-౪-౧౦౭. ←

సిజ స్తథో స్సుట్. యలోపః. ఆర్ధధాతుకత్వా త్సయో ర్లోపో న. ఏధిషీష్ట, ఏధిషీయాస్తామ్, ఏధిషీరన్. ఏధిషీష్ఠాః, ఏధిషీయాస్థాం, ఏధిషీధ్వం. ఏధిషీయ, ఏధిషీవహి, ఏధిషీమహి. ఐధిష్ట, ఐధిషాతామ్.

→ ఆత్మనేపదే ష్వనతః. ౭-౧-౫. ←

అకారా త్పర స్యాత్మనేపదస్య [1]ఝస్య అత్ ఇత్యాదేశ స్స్యాత్. ఐధిషత. ఐధిష్ఠాః, ఐధిషాథామ్, ఐధిఢ్వమ్. ఐధిషి, ఐధిష్వహి, ఐధిష్మహి. ఐధిష్యత, ఐధిష్యేతామ్, ఐధిష్యంత. ఐధిష్యథాః, ఐధిష్యేథామ్, ఐధిష్యధ్వమ్. ఐధిష్యే, ఐధిష్యావహి, ఐధిష్యామహి. కము కాంతౌ (౨)

→ కమే ర్ణిఙ్. 3-౧-30. ←

స్వార్థే. ఙిత్వా త్తఙ్. అనిగ్లక్షణత్వా న్న వృద్ధినిషేధః. కామయతే.

→ అయామన్తాల్వాయ్యేత్విష్ణుషు. ౬-౪-౫౫. ←

[2]ఏషు ణే రయ్ కామయాంచక్రే, 'ఆయాదయ' ఇతి ణిఙ్ వా. చకమే, చకమాతే, చకమిరే. చకమిషే, చకమాథే, చకమిధ్వే. చకమే, చకమివహే, చకమిమహే. కామయితా - కమితా. కామయితాసే. కామయిష్యతే- కమిష్యతే. కామయతామ్. అకామయత. కామయేత, కామయిషీష్ట-కమిషీష్ట

→ ణిశ్రిద్రుస్రుభ్యః కర్తరి చఙ్. 3-౧-౪౮. ←

ణ్యన్తాత్ శ్ర్యాదిభ్య శ్చ చ్లే శ్చఙ్ కర్త్రర్థే లుఙి. కామి + అ + త, ఇతి స్థితే.

→ ణే రనిటి. ౬-౪-౫౧. ←

అనిడాదా వార్ధధాతుకే ణే ర్లోపః. తేన న యణ్.

---

1 'ఝోఽన్తః' ఇత్యతః ఝ ఇతి 'అదభ్యస్తాత్' ఇత్యతః అత్ ఇతిచ అను వర్తతే. 2 ఆమ్, అన్త, ఆలు, ఆయ్య, ఇత్ను, ఇష్ణు, ఇత్యేతేషు. 3 'అతో లోపః' ఇత్యతః లోపఇత్యనువర్తతే.

⟶ ణౌ చ ఙ్యుపధాయా హ్రస్వః. ౭-౪-౧. ⟵

చఙ్పరే ణౌ య దంగం త స్యోపధాయా హ్రిస్వః.

⟶ చఙి. ౬-౧-౧౧. ⟵

1అనభ్యాసధాత్వవయవ స్యైకాచః ప్రథమస్య ద్వే స్తో ఽజాదే ర్ద్వితీయస్య.

⟶ సన్వ ల్లఘుని చఙ్పరే ఽనగ్లోపే. ౭-౪-౯౩. ⟵

చఙ్పరే ణౌ యదఙ్గం తస్య యో ఽభ్యాసో లఘుపర స్తస్య సనీవ కార్యం స్యా ణ్ణా వగ్లోపే ఽసతి

⟶ సన్యతః. ౭-౪-౭౯. ⟵

అభ్యాస స్యాత ఇత్ సని.

⟶ దీర్ఘో లఘోః. ౭-౪-౯౪. ⟵

లఘో రభ్యాసస్య దీర్ఘ స్సన్వద్భావవిషయే. అచీకమత. ణిఙభావపక్షే.

⟶ కమేః చ్లే శ్చ్ఙ్ వాచ్యః [వా. ౧౮౩౯.] ⟵

తథా చ న సన్వద్భావేత్వదీర్ఘౌ, అచకమత. అకామయిష్యత-అకమిష్యత. అయ గతౌ. (3) అనుదాత్తేత్. అయతే.

⟶ ఉపసర్గ స్యాయతౌ. ౮-౨-౧౯ ⟵

అయతిపరస్య ఉపసర్గస్య యో 2రేఫః,తస్య లత్వం స్యాత్. ప్లాయతే-పలాయతే.

⟶ దయాయాస శ్చ. ౩-౧-౩౭. ⟵

దయ్, అయ్, ఆస్, ఏభ్య ఆమ్ లిటి. అయాంచక్రే. అయితా.అయిష్యతే. అయతామ్. ఆయత, అయేత, అయిషీష్ట.

⟶ విభాషేటః. ౮-౩-౭౯. ⟵

ఇణః పరో య ఇట్ తతః పరేషాం షీధ్వంలుఙ్లిటాం ధస్య వా ఢః. అయిషీధ్వమ్ - అయిషీఢ్వమ్. ఆయిష్ట, ఆయిధ్వమ్-ఆయిఢ్వమ్. ఆయిష్యత. ద్యుత దీప్తౌ (౪) ద్యోతతే.

---

1 'ఏకాచో ద్వే ప్రథమస్య' ఇత్యాదిపూర్వసూత్రేభ్యో ఽనువృత్తిః.
3, 'కృపో రో లః' ఇత్యతః రః ఇతి లః ఇతి చ అనువర్తతే.

ద్యుతిస్వాప్యోస్సంప్రసారణమ్. ౭-౪-౬౭.

అనయో రభ్యాసస్య సంప్రసారణం స్యాత్. దిద్యుతే.

ద్యుద్భ్యో లుఙి. ౧-౩-౯౧.

ద్యుతాదిభ్యః [1]పరస్మైపదం వా లుఙి. 'పుషాదీ...' త్యఙ్ పరస్మైపదే. అద్యుతత్-అద్యోతిష్ట. అద్యోతిష్యత. ఏవం శ్వితా వర్ణే. (౫.) ఞిమిదా స్నేహనే. (౬.) ఞిష్విదా స్నేహనమోచనయోః. (౭.) మోహనయో రిత్యేకే. ఞిక్ష్విదా చేత్యన్యే. రుచ దీప్తా వభిప్రీతౌ చ. (౮.) ఘుట పరివర్తనే. (౯.) శుభ దీప్తౌ. (౧౦.) క్షుభసంచలనే. (౧౧.) ణభ తుభహింసాయామ్. (౧౨. ౧౩.) స్రంసు ధ్వంసు భ్రంసు అవస్రంసనే. (౧౪. ౧౫. ౧౬.) ధ్వంసు గతౌ చ. (౧౭.) లుఙి అఙి నలోపః, అస్రసత్-అస్రంసిష్ట. స్రంభు విశ్వాసే. (౧౮.) వృతు వర్తనే (౧౯.) వర్తతే. వవృతే. వర్తితా.

వృద్భ్యస్స్యసనోః. ౧-౩-౯౨.

వృతాదిభ్యః పంచభ్యో వా పరస్మైపదం [2]స్యే సని చ.

న వృద్భ్యశ్చతుర్భ్యః. ౭-౨-౫౯.

వృతు వృధు శృధు స్యందూభ్య స్సాదే రార్ధధాతుక స్యేణ్ నస్యాత్ తఙానయో రభావే. వర్త్స్యతి-వర్తిష్యతే. వర్తితామ్. అవర్తత. వర్తేత-వర్తిషీష్ట.అవర్తిష్ట-అవృతత్.అవర్త్స్యత్-అవర్తిష్యత. దద దానే. (౨౦.)దదతే.

న శసదదవాదిగుణానామ్. ౬-౪-౧౨౬.

శసే ర్దదే ర్వకారాదీనాం గుణశబ్దేన విహితో యో౽కార స్తస్య [3]చైత్వాభ్యాసలోపౌ న. దదదే, దదదాతే, దదదిరే. దదితా. దదిష్యతే. దదతామ్. అదదత. దదేత, దదిషీష్ట. అదదిష్ట. అదదిష్యత. త్రపూష్ లజ్జాయామ్. (౨౧.) త్రపతే.

---

1 'శేషాత్కర్తరిపరస్మైపదం' ఇత్యతఃపరస్మైపదమితి 'వాక్యషః' ఇత్యతః వాఇతిచఅనువర్తతే. 2 'స్యేసని' 'గమేరిట్' ఇత్యేతాభ్యామనువృత్తిః 3 'ఘ్వసోరేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ' ఇత్యతః అనువృత్తిః.

→ తౄ ఫల భజ త్రపశ్చ. ౬-౪-౧౨౨. ←

ఏషా మత ఏత్వ మభ్యాసలోప శ్చ కితి లిటి సేటి థలి చ. త్రేపే, త్రపితా-త్రప్తా. త్రపిష్యతే. త్రప్స్యతే - త్రపతామ్. అత్రపత. త్రపేత, త్రపిషీష్ట - త్రప్సీష్ట. అత్రపిష్ట - అత్రప్త. అత్రపిష్యత-అత్రప్స్యత.

ఇత్యాత్మనేపదినః.

→ అథాజన్తా ఉభయపదినః. ←

శ్రిఞ్ సేవాయామ్. ౧. శ్రయతి-శ్రయతే. శిశ్రాయ, శిశ్రియతుః. శిశ్రియే. శ్రయితా. శ్రయిష్యతి-శ్రయిష్యతే. శ్రయతు - శ్రయతామ్. అశ్రయత్-అశ్రయత. శ్రయేత్ - శ్రయేత. శ్రీయాత్-శ్రయిషీష్ట. చఙి గుణా త్పూర్వ మియఙ్, అశిశ్రియత్-అశిశ్రియత. అశ్రయిష్యత్-అశ్రయిష్యత. భృఞ్ భరణే. (౨.) భరతి-భరతే. బభార, బభ్రతుః, బభ్రుః. బభర్థ. బభృవ, బభృమ. బభ్రే. బభృషే. భర్తా. భర్తాసి - భర్తాసే, భరిష్యతి - భరిష్యతే. భరతు - భరతాం, అభరత్-అభరత. భరేత్ - భరేత.

→ రిఙ్ శయగ్లిఙ్క్షు. ౭-౪-౨౮. ←

శే యకి యాదా వార్ధధాతుకే లిఙి ఋతో రిఙ్. రీఙి ప్రకృతే రిఙ్ విధానసామర్థ్యా ద్దీర్ఘో న. భ్రియాత్.

→ ఉశ్చ. ౧-౨-౧౨. ←

ఋవర్ణాంతా త్పరౌ ఝలాదీ లిఙ్సిచౌ తఙ్పరౌ కితౌ స్తః. భృషీష్ట, భృషీయాస్తాం. అభార్షీత్.

→ హ్రస్వా దఙ్గాత్. ౮-౨-౨౭. ←

సిచో లోపో ఝలి. అభృత. అభరిష్యత్-అభరిష్యత. హృఞ్ హరణే. (౩.) హరతి-హరతే. జహార-జహ్రే. జహర్థ. జహ్రివ, జహ్రిమ. జహ్రిషే.

హర్తా. హరిష్యతి, హరిష్యతే. హరతు,హరతాం.అహరత్, అహరత. హరేత్, హరేత. హ్రియాత్, హృషీష్ట, హృషీయాస్తాం. అహార్షీత్, అహృత. అహరిష్యత్, అహరిష్యత. ధృఞ్ ధారణే - (౪) ధరతి, ధరతే. ణీఞ్ ప్రాపణే. (౫) నయతి, నయతే. డుపచష్ పాకే (౬) పచతి,పచతే. పపాచ. పేచిథ-పపక్థ. పేచే. పక్తా. భజ సేవాయాం (౭) భజతి,భజతే. బభాజ, భేజే. భక్తా. భక్ష్యతి,భక్ష్యతే. అభాక్షీత్, అభక్త,అభక్షాతాం. యజ దేవపూజాసంగతికరణదానేషు. (౮) స్వరితేత్ యజతి, యజతే.

లిట్యభ్యాసస్యోభయేషామ్. ౬-౧-౧౭.

పచ్యాదీనాం గ్రహ్యాదీనాం చాభ్యాసస్య 1 సంప్రసారణం లిటి.ఇయాజ.

వచి స్వపి యజాదీనాం కితి. ౬-౧-౧౫.

వచి స్వప్యో ర్యజాదీనాం చ సంప్రసారణం కితి. ఈజతుః, ఈజుః. ఇయజిథ-ఇయష్ఠ. ఈజే. యష్టా.

షఢోః కస్సి. ౮-౨-౪౧.

షస్య ఢస్య చ కస్స్యా త్సకారే పరే. యక్ష్యతి,యక్ష్యతే. ఇజ్యాత్, యక్షీష్ట. అయాక్షీత్, అయష్ట. వహ ప్రాపణే (౯) వహతి, వహతే. ఉవాహ, ఊహతుః, ఊహుః. ఉవహిథ. వఢ్ఢే ధత్వే—

ఝషస్తథో ర్ధోఽధః. ౮-౨-౪౦.

ఝషః పరయో స్తథో ర్ధస్స్యా న్న తు దధాతేః.

ఢో ఢే లోపః. ౮-౩-౧౩.

సహివహో రోదవర్ణస్య. ౬-౩-౧౧౨.

అనయో రవర్ణస్య ఓత్ స్యాత్. ఢలోపేసతి— ఉవోఢ, ఊహే. వోఢా. వక్ష్యతి. అవాక్షీత్, అవోఢాం, అవాక్షుః. అవాక్షీః, అవోఢం,

1 'ష్యఙస్సంప్రసారణమ్' ఇత్యతః సంప్రసారణ మిత్యనువర్తతే.

అవోఢ. అవాక్షం, అవాక్ష్వ, అవాక్ష్మ. అవోఢ. అవక్షాతామ్, అవక్షత.
అవోఢాః, అవక్షాథామ్, అవోఢ్వమ్. అవక్షి, అవక్ష్వహి, అవక్ష్మహి.

ఇతి భ్వాదిప్రకరణమ్.

అథ అదాదిప్రకరణమ్.

అద భక్షణే (౧).

⟶ అదిప్రభృతిభ్యశ్శపః. ౨-౪-౭౨. ⟵

లుక్ స్యాత్. అత్తి, అత్తః, అదన్తి. అత్సి, అత్థః, అత్థ. అద్మి, అద్వః, అద్మః.

⟶ లిట్యన్యతరస్యామ్. ౨-౪-౪౦. ⟵

1అదో ఘస్ల్ వా స్యాత్. జఘాస. ఉపధాలోపః. ఘస్య చర్త్వమ్.

⟶ శాసి వసి ఘసీనాం చ. ౮-౩-౬౦. ⟵

ఇణ్కుభ్యా మేషాం సస్య షః. జక్షతుః, జక్షుః. జఘసిథ, జక్షథుః, జక్ష. జఘాస-జఘస, జక్షివ, జక్షిమ. ఆద, ఆదతుః, ఆదుః.

⟶ ఇడత్త్యర్తి వ్యయతీనామ్. ౭-౨-౬౬. ⟵

అద్ ఋ వ్యేఞ్ ఏభ్య స్థలో నిత్య మిట్ స్యాత్. ఆదిథ. ఆదివ. అత్తా. అత్స్యతి. అత్తు - అత్తాత్, అత్తామ్, అదన్తు.

⟶ హుఝల్భ్యో హేర్ధిః. ౬-౪-౧౦౧. ⟵

అద్ధి - అత్తాత్, అత్తం, అత్త. అదాని, అదావ, అదామ.

⟶ అదస్సర్వేషామ్. ౭-౩-౧౦౦. ⟵

అదో ౽పృక్తసార్వధాతుక స్యాట్ స్యాత్. ఆదత్, ఆత్తామ్, ఆదన్. ఆదః, ఆత్తమ్, ఆత్త. ఆదమ్, ఆద్వ, ఆద్మ. అద్యాత్, అద్యాతామ్, అద్యుః. అద్యాత్, అద్యాస్తామ్, అద్యాసుః.

⟶ లుఙ్సనోర్ఘస్ల్. ౨-౪-౩౭. ⟵

అదః ఘస్ల్ స్యాత్ లుఙి సని చ. లుదిత్త్వాత్ అఙ్. అఘసత్. ఆత్స్యత్.

హన హింసాగత్యోః. (౨) హన్తి.

---

1 'అదో జగ్ధి...' ఇత్యతః అద ఇతి 'లుఙ్సనోర్ఘస్ల్' ఇతి చానువర్తతే.

అనుదాత్తోపదేశవనతితనోత్యాదీనామనునాసికలోపో ఝలి క్ఙితి. ౬-౪-౩౭.

అనునాసికాన్తానామేషాం లోపః క్ఙితి ఝలి. యమి రమి నమి గమి హని మన్యతయో ఽనుదాత్తోపదేశాః. తను క్షణు క్షిణు ఋణు తృణు ఘృణు వను మను తనోత్యాదయః. హతః, ఘ్నన్తి. హంసి, హథః, హథ. హన్మి, హన్వః, హన్మః. జఘాన, జఘ్నతుః, జఘ్నుః.

అభ్యాసాచ్చ. ౭-౩-౫౫.

అభ్యాసాత్పరస్య హన్తేర్హస్య [1] కుత్వమ్. జఘనిథ-జఘన్థ, జఘ్నథుః, జఘ్న. జఘాన-జఘన, జఘ్నివ, జఘ్నిమ. హన్తా. హనిష్యతి. హన్తు-హతాత్, హతాం, ఘ్నన్తు.

హన్తేర్జః. ౬-౪-౩౬.

హౌ.

అసిద్ధవదత్రాభాత్. ౬-౪-౨౨.

ఇత ఊర్ధ్వమాపాదసమాప్తేరాభీయమ్. సమానాశ్రయే తస్మిన్కర్తవ్యే తదసిద్ధమ్. ఇతి జస్యాసిద్ధత్వాన్న హేర్లుక్. జహి-హతాత్, హతం, హత. హనాని, హనావ, హనామ. అహన్, అహతామ్, అఘ్నన్. అహన్, అహతం, అహత. అహనమ్, అహన్వ, అహన్మ. హన్యాత్.

ఆర్ధధాతుకే. ౨-౪-౩౫.

ఇత్యధికృత్య.

హనో వధ లిఙి. ౨-౪-౪౨.

లుఙి చ. ౨-౪-౪౩.

1 'చజోః కు...' ఇత్యతః కుః ఇతి 'హో హన్తేః...' ఇత్యతః హః హన్తేః ఇతి చ అనువర్తతే.

వధాదేశో ఽదంతః. ఆర్ధధాతుకే ఇతి విషయసప్తమీ; తేన ఆర్ధధాతుకోపదేశే అకారాన్తత్వాత్ అతో లోపః. వధ్యాత్, వధ్యాస్తామ్. అవధీత్. అహనిష్యత్. యు మిశ్రణామిశ్రణయోః (౩).

ఉతో వృద్ధి ర్లుకి హలి. ౭-౩-౮౯.

లుగ్విషయే ఉతో వృద్ధిః 1 పితి హలాదౌ సార్వధాతుకే న త్వభ్యస్తస్య. యౌతి, యుతః, యువన్తి. యౌషి, యుథః, యుథ. యౌమి, యువః, యుమః. యుయావ-యుయవిథ. యుయావ - యుయవ, యుయువిమ. యవితా. యవిష్యతి. యౌతు - యుతాత్. యుహి. అయౌత్, అయుతామ్, అయువన్. యుయాత్. ఇహ ఉతో వృద్ధి ర్న; భాష్యే—'పిచ్చ జిన్న, జిచ్చ పిన్నే'తి వ్యాఖ్యానాత్. యుయాతామ్, యుయుః. యూయాత్, యూయాస్తామ్, యూయాసుః. అయావీత్. అయవిష్యత్. ఏవం ణు స్తుతౌ, టుక్షు శబ్దే, క్ష్ణు తేజనే, ష్ణు ప్రస్రవణే. యా ప్రాపణే. (౪) యాతి, యాతః, యాన్తి. ప్రణియాతి. యయౌ. యయిథ - యయాథ. యయివ. యాతా. యాస్యతి. యాతు. అయాత్, అయాతామ్.

లఙః శాకటాయనస్యైవ. ౩-౪-౧౧౧.

అదన్తా ల్లఙో ఝే ర్జుస్స్యాత్. అయుః-అయాన్. యాయాత్, యాయాతామ్, యాయుః. యాయాత్, యాయాస్తామ్, యాయాసుః. అయాసీత్. అయాస్యత్. ఏవం వా గతి 2 గంధనయోః (౫) భా దీప్తౌ (౬) ష్ణా శౌచే (౭) శ్రా పాకే (౮) ద్రా కుత్సాయాం గతౌ (౯) ప్సా భక్షణే (౧౦) రా దానే (౧౧) లా ఆదానే (౧౨) దాప్ లవనే (౧౩) పా రక్షణే (౧౪) ఖ్యా ప్రకథనే (౧౫) అయం సార్వధాతుక ఏవ ప్రయోక్తవ్యః. విద జ్ఞానే (౧౬).

విదో లటో వా. ౩-౪-౮౩.

వేత్తే ర్లటః పరస్మైపదానాం ణలాదయో వా. వేద, విదతుః, విదుః. వేత్థ, విదథుః, విద. వేద, విద్వ, విద్మ. పక్షే-వేత్తి, విత్తః, విదన్తి.

---

1 'నాభ్యస్తస్యాచిపితిసార్వధాతుకే' ఇతి సూత్రమనువర్తతే.

2 గంధనం నామ సూచనమ్. 3 'అతః' ఇతి పూర్వసూత్ర మనువర్తతే.

ఉషవిదజాగృభ్యోఽన్యతరస్యామ్. ౩-౧-౩౮.

ఏభ్యో లిట్యామ్వా. విదే రదన్తత్వప్రతిజ్ఞానా దామి న గుణః. విదాంచకార- వివేద. వివేదిథ. వివిదివ. వేదితా. వేదిష్యతి.

విదాంకుర్వన్త్విత్యన్యతరస్యామ్. ౩-౧-౪౧.

వేత్తే ర్లోటి ఆమ్ గుణాభావో లోటో లుక్ లోడన్తకరోత్యనుప్రయోగ శ్చ నిపాత్యతే. పురుషవచనే న వివక్షితే.

తనాదికృఞ్భ్య ఉః. ౩-౧-౭౯.

శపో ఽపవాదః. విదాంకరోతు - వేత్తు.

అత ఉ త్సార్వధాతుకే. ౬-౪-౧౧౦.

ఉప్రత్యయాన్తస్య కృఞో ఽత ఉ త్సార్వధాతుకే క్ఙితి. విదాంకురుతాత్, విదాంకురుతామ్, విదాంకుర్వన్తు. విదాంకురు. విదాంకరవాణి. అవేత్, అవిత్తామ్, అవిదుః.

దశ్చ. ౮-౨-౭౫.

ధాతో ర్దస్య పదాన్తస్య సిపి రు ర్వా. అవేః - అవేత్, విద్యాత్, విద్యాతామ్, విద్యాసుః. అవేదీత్. అవేదిష్యత్. అస భువి (౧౭) అస్తి.

శ్నసో రల్లోపః. ౬-౪-౧౧౧.

శ్నస్యాస్తే శ్చాతో లోపః సార్వధాతుకే క్ఙితి. స్తః, సన్తి. అసి, స్థః, స్థ. అస్మి, స్వః, స్మః.

ఉపసర్గప్రాదుర్భ్యా మస్తి ర్యచ్పరః. ౮-౩-౮౭.

ఉపసర్గేణః ప్రాదుస శ్చాస్తే స్సస్య [1] షో యకారేఽచి చ పరే. నిష్యాత్. ప్రాదుష్యాత్. నిషన్తి, ప్రాదుషన్తి. యచ్పరః కిమ్?. అభిస్తః.

అస్తే ర్భూః. ౨-౪-౫౨.

ఆర్ధధాతుకే. బభూవ. భవితా. భవిష్యతి. అస్తు-స్తాత్, స్తాం, సన్తు. 'హి' ర్ధిః'

---

1 'అపదాన్తస్యమూర్ధన్యః' ఇత్యతః మూర్ధన్య ఇత్యనువర్తతే.

—॥ ఘ్వసో రేద్ధావభ్యాసలోపశ్చ. ౬-౪-౧౧౯. ॥—

ఘోః రస్తేశ్చ ఏత్వం స్యాత్ హౌ పరే అభ్యాసలోపశ్చ. 1ఏధి-స్తాత్, స్తం, స్త. అసాని, అసావ, అసామ. ఆట్, ఆసీత్, ఆస్తామ్, ఆసన్. స్యాత్-స్యాతామ్, స్యుః. భూయాత్. అభూత్. అభవిష్యత్. ఇణ్ గతౌ (౧౪) ఏతి, ఇతః.

—॥ ఇణో యణ్. ౬-౪-౮౧. ॥—

అజాదౌ ప్రత్యయే పరే. యన్తి.

—॥ అభ్యాసస్యాసవర్ణే. ౬-౪-౭౮. ॥—

2 ఇఉవర్ణయో రియఙువఙౌ స్తోఽసవర్ణే ఽచి. ఇయాయ.

—॥ దీర్ఘ ఇణః కితి. ౭-౪-౬౯. ॥—

ఇణోఽభ్యాసస్య దీర్ఘః కితి లిటి. ఈయతుః, ఈయుః. ఇయయిథ-ఇయేథ. ఏతా. ఏష్యతి. ఏతు-ఇతాత్. ఇహి. ఐత్, ఐతామ్, ఆయన్. ఇయాత్, ఈయాత్.

—॥ ఏతేర్లిఙి. ౭-౪-౨౪. ॥—

3 ఉపసర్గాత్పరస్యేణోఽణో హ్రస్వ ఆర్ధధాతుకే కితి లిఙి. నిరియాత్.

—॥ (ప.) ఉభయత ఆశ్రయణే 4నాన్తాదివత్. ॥—

అభీయాత్. అణః కిమ్? సమేయాత్.

—॥ ఇణో గా లుఙి. ౨-౪-౪౫. ॥—

'గాతి'స్థేతి సిచో లుక్. అగాత్. ఐష్యత్. శీఙ్ స్వప్నే. (౧౫)

—॥ శీఙః సార్వధాతుకే గుణః. ౭-౪-౨౧. ॥—

శేతే-శయాతే.

---

1 ఏత్వస్య అసిద్ధత్వాత్ 'హేర్ధిః'. 'శ్నసో' రిత్యల్లోపః. తాతఙ్పక్షే ఏత్వం న; పరేణ తాతఙా బాధాత్. 2'అచిశ్ను...'ఇత్యతః 'య్వోరియఙువఙౌ' ఇత్యనువర్తతే. 3 'ఉపసర్గాద్ధ్రస్వ' ఇతి పూర్వసూత్రమనువర్తతే. 4 తేన 'ఏతేర్లిఙి' ఇత్యస్యాప్రాప్తిః.

→ శీఙో రుట్. ౭-౧-౬. ←

శీఙగపరస్య 1ఝాదేశ స్యాతో రుట్. శేరతే. శేషే శయే, శేవహే, శేమహే. శిశ్యే, శిశ్యాతే, శిశ్యిరే. శే శేతామ్, శయాతామ్, శేరతామ్. అశేత, అశయాతామ్, శయీయాతామ్, శయీరన్. శయిషీష్ట. శయిషీఢ్వమ్-శ ష్ట. అశయిఢ్వమ్-అశయిధ్వమ్. అశయిష్యత. ఇఙ్ అధ్య అధ్యుపసర్గతో న వ్యభిచరతః. అధీతే, అధీయాతే, అధీయ

→ గాఙ్ లిటి. ౨-౪-౪౯. ←

2ఇఙః. అధిజగే. అధ్యేతా. అధ్యేష్యతే. అధీతామ్, అ తామ్. అధీష్వ, అధీయాథామ్, అధీధ్వమ్. అధ్యయై, అధ్య యామహై. అధ్యైత, అధ్యైయాతామ్, అధ్యైయత. అ యాథామ్, అధ్యైధ్వమ్. అధ్యైయి, అధ్యైవహి, అధ్యై అధీయీయాతామ్, అధీయీరన్. అధ్యేషీష్ట.

→ విభాషా లుఙ్లృఙోః. ౨-౪-౫౦.

ఇఙో గాఙ్ వా స్యాత్.

→ గాఙ్కుటాదిభ్యోఞ్ణిన్ఙిత్. ౧-౨-

గాఙాదేశా త్కుటాదిభ్య శ్చాఞ్ణితః ప్రత్యయా ఙిత

→ ఘుమాస్థాగాపాజహాతిసాం హలి. ౬-

ఏషా మాత ఈ త్స్యా ద్ధలాదౌ క్ఙి త్యార్ధధాతుకే. అధ్య అధ్యగీష్యత-అధ్యైష్యత. దుహ ప్రపూరణే (౨౦) స్వరితేత్ దుహన్తి. ధోక్షి. దుగ్ధే, దుహాతే, దుహతే. ధుక్షే, దుహాథే, ధ దుహ్వహే, దుహ్మహే. దుదోహ, దుదుహే. దోగ్ధా. ధోక్ష్య

1 'ఝోన్తః' ఇత్యతః ఝ ఇతి 'అదభ్యస్తాత్' ఇత్యతః నువర్తతే. తస్య షష్ఠ్యన్తత్వేనవిపరిణామః. 2'ఇఙశ్చ' ఇతిసూత్ర

దోగ్ధు-దుగ్ధాత్, దుగ్ధామ్, దుహన్తు. దుగ్ధి-దుగ్ధాత్, దుగ్ధం, దుగ్ధ. దోహాని. దుగ్ధామ్, దుహాతామ్, దుహతామ్. ధుక్ష్వ, దుహాథామ్, ధుగ్ధ్వమ్. దోహై, దోహావహై, దోహామహై. అధోక్-అధోగ్, అదుగ్ధామ్, అదుహన్. అదోహమ్. అదుగ్ధ, అదుహాతామ్, అదుహత. అధుగ్ధ్వమ్. దుహ్యాత్, దుహీత.

⊸ లిఙ్సిచా వాత్మనేపదేషు. ౧-౨-౧౧. ⊷

ఇక్సమీపా ద్ధలః పరౌ లిఙ్సిచౌ కితౌ స్త స్తఙి. ధుక్షీష్ట. ధుక్షీధ్వమ్.

⊸ శల ఇగుపధా దనిటః క్సః. ౩-౧-౪౫. ⊷

ఇగుపధో య శ్శలన్త స్తస్మా దనిటః చ్లేః క్సాదేశః. అధుక్షత్.

⊸ లుగ్వా దుహదిహలిహగుహా మాత్మనేపదే దన్త్యే. ౭-౩-౭౩. ⊷

ఏషాం క్సస్య లుగ్వా దన్త్యే తఙి. అదుగ్ధ-అధుక్షత.

⊸ క్స స్యాచి. ౭-౩-౭౨. ⊷

అజాదౌ తఙి క్సస్య లోపః. అధుక్షాతామ్, అధుక్షన్త. అదుగ్ధాః-అధుక్షథాః, అధుక్షాథామ్, అధుగ్ధ్వం-అధుక్షధ్వమ్. అధుక్షి, అదుహ్వహి-అధుక్షావహి, అదుహ్మహి-అధుక్షామహి. అధోక్ష్యత. ఏవం దిహ ఉపచయే (౨౧) ప్రణిదేగ్ధి. లిహ ఆస్వాదనే. (౨౨) లేఢి, లీఢః, లిహన్తి. లేక్షి. లీఢే, లిహాతే, లిహతే. లిక్షే, లిహాథే. లిలేహ, లిలిహే. లీఢాసి, లీఢాసే. లేక్ష్యతి, లేక్ష్యతే. లేఢు-లీఢాత్, లీఢామ్, లిహన్తు. లీఢి. లేహాని. లీఢాం. లిక్ష్వ, లీఢ్వం. అలేట్-అలేడ్. అలిక్షత్-అలిక్షత. అలీఢ. అలేక్ష్యత్, అలేక్ష్యత. బ్రూఞ్ వ్యక్తాయాం వాచి, (౨౩) అనుదాత్తః, ఉభయతోభాషః.

⊸ బ్రువః పంచానా మాదిత ఆహో బ్రువః. ౩-౪-౮౪. ⊷

బ్రువో[2] లటః[1] స్తిబాదీనాం పంచానాం ణలాదయః పంచ వా స్యు ర్బ్రువ శ్చాహాదేశః. ఆహ, ఆహతుః, ఆహుః.

1 'అసంయోగా ల్లిట్ కిత్' ఇత్యతః. కి దిత్యనువర్తతే. 2 'విదో లటో వా' ఇత్యతః లటో వా ఇత్యనువర్తతే.

ఆహ స్థః. ౮-౨-౩౫.

ఝలి. చర్త్వమ్. ఆత్థ, ఆహథుః.

బ్రువ ఈట్. ౭-౩-౯౩.

బ్రువః పరస్య హలాదేః పిత ఈట్. బ్రవీతి, బ్రూతః, బ్రువన్తి. బ్రవీషి, బ్రూథ. బ్రూవః. బ్రూతే, బ్రువాతే, బ్రువతే. బ్రూషే. బ్రువే, బ్రూవహే.

బ్రువో వచిః. ౨-౪-౫౩.

ఆర్ధధాతుకే. ఉవాచ, ఊచతుః, ఊచుః. ఉవచిథ-ఉవక్థ. ఊచివ. ఊచే. వక్తా. వక్ష్యతి, వక్ష్యతే. బ్రవీతు-బ్రూతాత్, బ్రూతామ్, బ్రువన్తు. బ్రూహి. బ్రవాణి. బ్రూతామ్. బ్రవై. అబ్రవీత్, అబ్రూత. అబ్రవమ్. బ్రూయాత్, బ్రువీత. ఉచ్యాత్, వక్షీష్ట.

అస్యతివక్తిఖ్యాతిభ్యోఽఙ్. ౩-౧-౫౨.

ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్ స్యాత్.

వచ ఉమ్. ౭-౪-౨౦.

అఙి పరే. అవోచత్, అవోచత. అవక్ష్యత్, అవక్ష్యత. 'చర్కరీతం చ' చర్కరీతమితి యఙ్లుగన్తం తదదాదౌ బోధ్యమ్. ఊర్ణుఞ్ ఆచ్ఛాదనే. (౨౪) ఉదాత్తః.

ఊర్ణోతేర్విభాషా. ౭-౩-౯౦.

1 వృద్ధిర్హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే. ఊర్ణౌతి-ఊర్ణోతి, ఊర్ణుతః, ఊర్ణువన్తి. ఊర్ణుతే, ఊర్ణువాతే, ఊర్ణువతే.

ఊర్ణోతేరామ్నేతి వాచ్యమ్. (వా. ౧౮౦౨).

నన్ద్రాః సంయోగాదయః. ౬-౧-౩.

అచః పరాః సంయోగాదయో నదరా ద్విర్న భవన్తి. నుశబ్దస్య ద్విత్వమ్. ఊర్ణునావ - ఊర్ణునువతుః, ఊర్ణునువుః.

1 'నాభ్యస్తస్య...' ఇత్యతః పితీతి. 'ఉతో వృద్ధిః...' ఇత్యతః హలీతి నువర్తతే.

విభాషోర్ణోః. ౧-౨-౩.

ఇడాదిప్రత్యయో ఙిద్వా స్యాత్. ఊర్ణునువిథ-ఊర్ణునవిథ. ఊర్ణునువే, ఊర్ణునువిషే, ఊర్ణునువిఢ్వే-(ధ్వే). ఊర్ణునువివహే. ఊర్ణువితా - ఊర్ణవితా. ఊర్ణువిష్యతి-(తే) ఊర్ణవిష్యతి (తే)-ఊర్ణౌతు-ఊర్ణోతు. ఊర్ణవాని. ఊర్ణుతాం. ఊర్ణుష్వ. ఊర్ణవై.

గుణోఽపృక్తే. ౭-౩-౯౧.

ఊర్ణోతేర్గుణో ఽపృక్తే హలాదౌ పితి సార్వధాతుకే. వృద్ధ్యపవాదః. ఔర్ణోత్, ఔర్ణుతాం. ఔర్ణోః. ఔర్ణవం, ఔర్ణువ. ఊర్ణుయాత్. ఊర్ణుయాః. ఊర్ణుషీత. ఊర్ణుయాత్, ఊర్ణువిషీష్ట - ఊర్ణవిషీష్ట.

ఊర్ణోతేర్విభాషా. ౭-౨-౬.

ఇడాదౌ పరస్మైపదే సిచి వా వృద్ధిః. పక్షే గుణః ఔర్ణావీత్-ఔర్ణవీత్-ఔర్ణువీత్, ఔర్ణావిష్టామ్, ఔర్ణువిష్టామ్, ఔర్ణవిష్టమ్, ఔర్ణవిష్ట-ఔర్ణువిష్ట. ఔర్ణువిష్యత-(త్) ఔర్ణవిష్యత (త్).

ఇత్యదాది ప్రకరణమ్.

అథ జుహోత్యాదిప్రకరణమ్.

హు దానాదనయోః, (౧) అనుదాత్తః, పరస్మైభాషః.

→ జుహోత్యాదిభ్యః శ్లుః. ౨-౪-౭౫. ←

శపః.

→ శ్లౌ. ౬-౧-౧౦. ←

ధాతోర్ద్వే స్తః. జుహోతి, జుహుతః.

→ అదభ్యస్తాత్. ౭-౧-౪. ←

ఝస్య అత్. 'హుశ్నువో'రితి యణ్. జుహ్వతి.

→ భీ హ్రీ భృ హువాం శ్లువచ్చ. ౩-౧-౩౯. ←

ఏభ్యో లిట్యామ్వాస్యాదామి శ్లావివ కార్యం చ. జుహవాంచకార-జుహావ. జుహవిథ-జుహోథ. జుహువివ. హోతా. హోష్యతి. జుహోతు-జుహుతాత్, జుహుతామ్, జుహ్వతు. జుహుధి. జుహవాని. అజుహోత్, అజుహుతామ్.

→ జుసి చ. ౭-౩-౮౩. ←

ఇగన్తాఙ్గస్య 1 గుణో ఽజాదౌ జుసి, అజుహవుః. జుహుయాత్, హూయాత్. అహౌషీత్. అహోష్యత్. ఞిభీ భయే. (౨) బిభేతి.

→ భియో ఽన్యతరస్యామ్. ౬-౪-౧౧౫. ←

ఇ స్స్యాద్ధలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే. బిభితః-బిభీతః, బిభ్యతి. బిభయాంచకార-బిభాయ. బిభయిథ-బిభేథ. బిభ్యివ, బిభ్యిమ. భేతా. భేష్యతి. బిభేతు - బిభితాత్ - బిభీతాత్. బిభిహి-బిభీహి. అబిభేత్, అబిభయుః. బిభియాత్ - బిభీయాత్, భీయాత్. అభైషీత్. అభేష్యత్. హ్రీ లజ్జాయాం(3) జిహ్రేతి, జిహ్రీతః, జిహ్రియతి. జిహ్రియాంచకార - జిహ్రాయ,

1 'మిదేర్గుణః' ఇత్యతః గుణ ఇతి 'క్ఙసాచ' ఇత్యతః అచి ఇతి చ అనువర్తతే.

హ్రేతా. హ్రేష్యతి. జిహ్రేతు. అజిహ్రేత్. జిహ్రియాత్, హ్రియాత్. అహ్రైషీత్. అహ్రేష్యత్. పౄ పాలనపూరణయోః ఉదాత్తః, ప-భా.(౪).

→ అర్తిపిపర్త్యోశ్చ. ౭-౪-౭౭. ←

అభ్యాసస్య ఇ స్యాచ్ఛ్లౌ. పిపర్తి.

→ ఉదోష్ఠ్యపూర్వస్య. ౭-౧-౧౦౨. ←

అఙ్గావయవౌష్ఠ్యపూర్వో య ౠత్ తదన్తస్యాఙ్గస్య ఉః.

→ హలి చ. ౮-౨-౭౭. ←

[1]రేఫవాన్తస్య ధాతో రుపధాయా ఇకో దీర్ఘో హలి. పిపూర్తః, పిపురతి. పపార.

→ శౄదౄప్రాం హ్రస్వో వా. ౭-౪-౧౨. ←

కితి లిటి. పప్రతుః, పప్రుః.

→ ఋచ్ఛత్యౄతామ్. ౭-౪-౧౧. ←

తౌదాదికఋచ్ఛేః ఋధాతోః ౠదన్తానాం చ గుణో లిటి. పపరతుః, పపరుః. పపరిథ. పప్రివ.

→ వౄతో వా. ౭-౨-౩౮. ←

వృఙ్ వృఞ్భ్యామృదన్తాచ్చేటో దీర్ఘో వా స్యాన్న తు లిటి. పరితా-పరీతా. పరిష్యతి - పరీష్యతి. పిపర్తు - పిపరతు. పిపూర్హి. అపిపః, అపిపూర్తాం, అపిపరుః. పిపూర్యాత్, పూర్యాత్. అపారీత్.

→ సిచి చ పరస్మైపదేషు. ౭-౨-౪౦. ←

అత్ర ఇటో న దీర్ఘః. అపారిష్టామ్. అపరిష్యత్-అపరీష్యత్. ఓహాక్ త్యాగే (౫) అనుదాత్తః, ప-భా. జహాతి.

→ జహాతేశ్చ. ౬-౪-౧౧౬. ←

1 'ర్వోరుపధాయా' ఇత్యనువర్తతే.

ఇ ద్వా స్యా ద్ధలాదౌ క్ఙితి సార్వధాతుకే. జహితః.

ఈ హా ల్యఘోః. ౬-౪-౧౧౩.

శ్నాభ్య స్తయో రాత ఈ త్సార్వధాతుకే క్ఙితి హలి, నతు ఘోః[1]. జహీతః.

శ్నాభ్య స్తయో రాతః. ౬-౪-౧౧౨.

లోపః క్ఙితి. జహతి. జహౌ. హాతా. హాస్యతి. జహాతు-జహితాత్-జహీతాత్.

ఆ చ హౌ. ౬-౪-౧౧౭.

జహాతేః. చా దిదీతౌ. జహాహి-జహిహి, జహీహి. అజహాత్, అజహుః.

లోపో యి. ౬-౪-౧౧౮.

జహాతే రాలోపో యాదౌ సార్వధాతుకే. జహ్యాత్. 'ఏ ర్లిఙి' హేయాత్. అహాసీత్. అహాస్యత్. మాఙ్ మానే శబ్దే చ (౬) అను, ఆ - భా.

భృఞా మిత్. ౭-౪-౭౬.

భృఞ్ మాఙ్ ఓహాఙ్ ఏషా మభ్యాస స్యే త్స్యా త్శ్లౌ. మిమీతే, మిమాతే, మిమతే. మమే. మాతా. మాస్యతే. మిమీతామ్. అమిమీత. మిమీత, మాసీష్ట. అమాస్త. అమాస్యత. ఓహాఙ్ గతౌ. (౭) జిహీతే, జిహాతే, జిహతే. జహే. హాతా. హాస్యతే. జిహీతామ్. అజిహీత, జహీత, హాసీష్ట. అహాస్త. అహాస్యత. డుభృఞ్ ధారణపోషణయోః. (౮) అను, ఉ-భా. బిభర్తి, బిభృతః, బిభ్రతి. బిభృతే, బిభ్రాతే, బిభ్రతే. బిభరాంచకార - బభార, బభర్థ, బభృవ. బిభరాంచక్రే-బభ్రే. భర్తా. భరిష్యతి, భరిష్యతే. బిభర్తు. బిభరాణి. బిభృతామ్. అబిభః, అబిభృతామ్, అబిభరుః. అబిభృత. బిభృయాత్, బిభ్రీత. భ్రియాత్, భృషీష్ట. అభార్షీత్, అభృత. అభరిష్యత్, అభరిష్యత. డుదాఞ్ దానే, (౯) దదాతి, దత్తః, దదతి. దత్తే, దదాతే, దదతే. దదౌ, దదే. దాతా. దాస్యతి, దాస్యతే. దదాతు.

దా ధా ఘ్వదాప్. ౧-౧-౨౦.

దారూపా ధారూపా శ్చ ధాతవో ఘుసంజ్ఞా స్స్యు ర్దాప్ దైపౌ

---

1 'దాధాఘ్వదాప్' ఇతి విహితఘుసంజ్ఞకస్యే త్యర్థః.

వినా. 'ఘ్వసో' రిత్యేత్వమ్, దేహి. దత్తామ్. అదదాత్, అదత్త. దద్యాత్, దదీత. దేయాత్, దాసీష్ట. అదాత్, అదాతామ్, అదుః.

⊰ స్థాఘ్వో రిచ్చ. ౧-౨-౧౭. ⊱

అనయో రిదన్తాదేశ స్స చ కిదాత్మనేపదే. అదిత. అదాస్యత్, అదాస్యత. డుధాఞ్ ధారణపోషణయోః. (౧౦) దధాతి.

⊰ దధ స్తథో శ్చ. ౮-౨-౩౮. ⊱

ద్విరుక్తస్య ఝషన్తస్య ధాఞో [1]బశో భష్ తథోః స్ధ్వో శ్చ పరతః. ధత్తః, దధతి. దధాసి, ధత్థః. ధత్తే, దధాతే, దధతే. ధత్సే, ధద్ధ్వే. 'ఘ్వసో రేద్ధా వభ్యాసలోపశ్చ' ధేహి. అదధాత్, అధత్త. దధ్యాత్, దధీత. ధేయాత్, ధాసీష్ట. అధాత్, అధిత. అధాస్యత్, అధాస్యత. ణిజిర్ శౌచపోషణయోః. (౧౧)

⟹ ఇర ఇత్సంజ్ఞా వాచ్యా (వా. ౮౩౫). ⟸

⊰ ణిజాం త్రయాణాం గుణః శ్లౌ. ౭-౪-౭౫. ⊱

ణిజి విజి విషా మభ్యాసస్య గుణః శ్లౌ. నేనేక్తి, నేనిక్తః, నేనిజతి. నేనిక్తే. నినేజ, నినిజే. నేక్తా. నేక్ష్యతి, నేక్ష్యతే. నేనేక్తు. నేనిగ్ధి.

⊰ నాభ్యస్తస్యాచి పితి సార్వధాతుకే. ౭-౩-౮౭. ⊱

లఘూపధగుణో న. నేనిజాని. నేనిక్తామ్. అనేనేక్, అనేనిక్తామ్, అనేనిజుః. అనేనిజమ్, అనేనిక్త. నేనిజ్యాత్-నిజ్యాత్, నేనిజీత-నిక్షీష్ట.

⊰ ఇరితో వా. ౩-౧-౫౭. ⊱

ఇరితో ధాతో శ్చ్లే ర ఙ్వా పరస్మైపదేషు. అనిజత్ - అనైక్షీత్ - అనిక్త. అనేక్ష్యత్, అనేక్ష్యత.

ఇతి జుహోత్యాది ప్రకరణమ్.

---

1 'ఏకాచోబశో...' ఇతిపూర్వసూత్రమనువర్తతే.

అథ దివాది ప్రకరణమ్.

దివు క్రీడా విజిగీషా వ్యవహార ద్యుతి స్తుతి మోద మద స్వప్న కాంతి గతిషు. (౧) ఉదాత్తః, ప-భా.

→ దివాదిభ్యః శ్యన్. 3-౧-౬౯. ←

శపో ఽపవాదః. 'హలి' చేతి దీర్ఘః. దీవ్యతి. దిదేవ. దేవితా. దేవిష్యతి. దీవ్యతు. అదీవ్యత్. దివ్యేత్, దీవ్యాత్. అదేవీత్. అదేవిష్యత్. ఏవం షివు తంతుసంతానే. (౨) నృతీ గాత్రవిక్షేపే. (౩) నృత్యతి. ననర్త. నర్తితా.

→ సేఽసిచి కృతచృతఛృదతృదనృతః. ౭-౨-౫౭. ←

ఏభ్యః సిజ్భిన్నస్య సాదే రార్ధధాతుక స్యేడ్వా. నర్తిష్యతి-నర్త్స్యతి. నృత్యతు, అనృత్యత్. నృత్యేత్, నృత్యాత్. అనర్తీత్. అనర్తిష్యత్-అనర్త్స్యత్. త్రసీ ఉద్వేగే. (౪) 'వా భ్రా' శేతి శ్యన్వా. త్రస్యతి-త్రసతి, తత్రాస.

→ వా జౄ భ్రము త్రసామ్. ౬-౪-౧౨౪. ←

ఏషాం కితి లిటి సేటి థలి చ ఏత్వాభ్యాసలోపౌ వా. త్రేసతుః-తత్రసతుః. త్రేసిథ-తత్రసిథ. త్రసితా. శో తనూకరణే, (౫) అనుదాత్తః, ప-భా.

→ ఓతః శ్యని. ౭-౩-౭౧. ←

లోపః స్యాత్ శ్యని. శ్యతి, శ్యతః, శ్యన్తి. శశౌ, శశతుః, శశుః. శశిథ - శశాథ. శాతా. శాస్యతి. శ్యేత్, శాయాత్.

→ విభాషా ఘ్రాధేట్ శాచ్ఛాసః. ౨-౪-౭౮. ←

ఏభ్యః సిచో లుగ్వా పరస్మైపదేషు. అశాత్, అశాతామ్, అశుః.

→ యమ రమ నమాతాం సక్చ. ౭-౨-౭౩. ←

ఏషాం సగేభ్య స్సిచ ఇట్పరస్మైపదేషు. ఇట్సకౌ. అశాసీత్, అశాసిష్టామ్. ఛో ఛేదనే (౬). ఛ్యతి. షో అన్తకర్మణి (౭). స్యతి. ససౌ. దో అవఖండనే (౮). ద్యతి. దదౌ. దేయాత్. అదాత్. వ్యధ తాడనే (౯).

⊰ గ్రహి జ్యా వయి వ్యధి వష్టి విచతి వృశ్చతి పృచ్ఛతి భృజ్జతీనాం ఙితి చ. ౬-౧-౧౬. ⊱

ఏషాం సంప్రసారణం స్యాత్ కితి ఙితి చ. విధ్యతి. వివ్యాధ, వివిధతుః, వివిధుః. వివ్యధిథ - వివ్యద్ధ. వ్యద్ధా. వ్యత్స్యతి. విధ్యేత్, విధ్యాత్. అవ్యాత్సీత్, అవ్యాద్ధామ్. పుష పుష్టౌ (౧౦). పుష్యతి. పుపోష. పుపోషిథ. పోష్టా. పోక్ష్యతి. 'పుషాది' త్యఙ్. అపుషత్. శుష శోషణే (౧౧). శుష్యతి. శుశోష. అశుషత్. ఏవం తుష ప్రీతౌ, ప్రీతి స్తృప్తిః. దుష వైకృత్యే, వైకృత్యం వికృతిః. ణశ అదర్శనే (౧౨). అనుదాత్తః, ఉదాత్తేత్, ప-భా. నశ్యతి. ననాశ. నేశతుః.

⊰ [1]రధాదిభ్యశ్చ. ౭-౨-౪౫. ⊱

[2]వలాద్యార్ధధాతుకస్య వేట్. నేశిథ.

⊰ మస్జినశో ర్ఝలి. ౭-౧-౬౦. ⊱

నుమ్. ననంష్ట. నేశివ-నేశ్వ, నేశిమ-నేశ్మ. నశితా-నంష్టా. నశిష్యతి-నంక్ష్యతి. నశ్యతు. అనశ్యత్. నశ్యేత్, నశ్యాత్. అనశత్. షూఙ్ ప్రాణిప్రసవే (౧౩). ఉదాత్తః, ఆ-భా. సూయతే. సుషువే. క్రాదినియమాదిట్. సుషువిషే, సుషువివహే, సుషువిమహే. సోతా-సవితా. సవిషీష్ట-సోషీష్ట. అసోష్ట-అసవిష్ట. దూఙ్ పరితాపే (౧౪). పరితాపః ఖేదః. దూయతే. దీఙ్ క్షయే (౧౫). అనుదాత్తః. దీయతే.

⊰ దీఙో యుడచి క్ఙితి. ౬-౪-౬౩. ⊱

---

1 రధ్ నశ్ తృప్ దృప్ ద్రుహ్ ముహ్ ష్ణుహ్ ష్ణిహ్ ఏతే రధాదయః.

2 'ఆర్ధధాతుకస్యేడ్వలాదేః' ఇత్యనువర్తతే.

దీఙః పర స్యాజాదేః క్ఙి దార్ధధాతుకస్య యుట్.

* వుగ్యుటావువఙ్యణో స్సిద్ధౌ వక్తవ్యౌ [వా.౪౦౬౨.]

దిదీయే.

మీనాతి మినోతి దీఙాం ల్యపి చ. ౬-౧-౫౦.

ఏషా మాత్వం ల్యపి, చా దశి త్యేజ్నిమిత్తే. దాతా. దాస్యతి.

* స్థాఘ్వో రిత్త్వే దీఙః ప్రతిషేధః [వా.]

అదాస్త. డీఙ్ విహాయసా గతౌ (౧౬). ఉదాత్తః. డీయతే. డిడ్యే. డయితా. పీఙ్ పానే(౧౭). అనుదాత్తః. పీయతే. పేతా. అపేష్ట. మాఙ్ మానే(౧౮). మాయతే. మమే. జనీ ప్రాదుర్భావే (౧౯). అనుదాత్తేత్, ఉదాత్తః. ఉత్పత్తి రభివ్యక్తి ర్వా.

[1]జ్ఞాజనో ర్జా. ౭-౩-౭౯.

శితి. జాయతే. జజ్ఞే. జజ్ఞిషే, జజ్ఞివహే. జనితా. జనిష్యతే.

దీప జన బుధ పూరి తాయి ప్యాయిభ్యోఽన్యతరస్యామ్.
౩-౧-౬౧.

ఏభ్యః చ్లేః చిణ్వా ఏకవచనే తశబ్దే పరే.

చిణో లుక్. ౬-౪-౧౦౪.

చిణః పరస్య లుక్.

జని వధ్యోశ్చ. ౭-౩-౩౫.

అనయో ర్న వృద్ధి [2]శ్చిణి ఞ్ణితి కృతి చ. అజని - అజనిష్ట. దీపీ దీప్తౌ (౨౦). దీప్యతే. దిదీపే. దీపితా. అదీపి - అదీపిష్ట. పద గతౌ (౨౧). పద్యతే. పేదే. పత్తా. పత్సీష్ట.

చిణ్ తే పదః. ౩-౧-౬౦.

పదః చ్లేః చిణ్ తే పరే. అపాది, అపత్సాతామ్, అపత్సత. ఖిద దైన్యే.

---

1 జ్ఞాధాతోః జనీధాతోశ్చ. 2 'ఆతో యుక్ చిణ్ కృతోః' ఇత్యనువర్తతే.

విద సత్తాయామ్ (౨౨). విద్యతే. వేత్తా. విత్సీష్ట. అవిత్త. బుధ అవగమనే (౨౩). బుధ్యతే. బోద్ధా. భోత్స్యతే. భుత్సీష్ట. అబోధి - అబుద్ధ, అభుత్సాతామ్. యుధ సంప్రహారే (౨౪). యుధ్యతే. యుయుధే. యోద్ధా. అయుద్ధ. సృజ విసర్గే (౨౫). సృజ్యతే. ససృజే. ససృజిషే.

సృజిదృశో ర్ఝల్యమకితి. ౬-౧-౫౮.

అనయో రమ్ ఝలాదావకితి. స్రష్టా. స్రక్ష్యతే. సృక్షీష్ట. అసృష్ట, అసృక్షాతామ్. మృష తితిక్షాయామ్ (౨౬). ఉదాత్తః, స్వరితేత్, ఉ-భా. తితిక్షా క్షమా. మృష్యతి, మృష్యతే. మమర్ష. మమర్షిథ. మమృషిషే. మర్షితాసి, మర్షితాసే. మర్షిష్యతి, మర్షిష్యతే. అమర్షిష్ట, అమృషత్. ణహ బంధనే (౨౭). అనుదాత్తః. నహ్యతి, నహ్యతే. ననాహ, ననద్ధ. నేహిథ. నేహే. నద్ధా. నత్స్యతి - నత్స్యతే. అనాత్సీత్ - అనద్ధ.

ఇతి దివాదిప్రకరణమ్.

అథ స్వాదిప్రకరణమ్.

షుఞ్ అభిషవే (౧). అనుదాత్తః, ఉ-భా.

స్వాదిభ్యః శ్నుః. ౩-౧-౭౩.

శపోఽపవాదః. సునోతి, సునుతః, 'హుశ్నువో'రితి యణ్. సున్వన్తి. సున్వః-సునువః. సునుతే, సున్వాతే, సున్వతే. సున్వహే - సునువహే. సుషావ, సుషువే. సోతా, సును. సునవాని. సునవై. సునుయాత్, సూయాత్.

స్తుసుధూఞ్భ్యః పరస్మైపదేషు. ౭-౨-౭౨.

ఏభ్య స్సిచ [1]ఇట్. అసావీత్, అసోష్ట. చిఞ్ చయనే (౨). చినోతి, చినుతే.

విభాషా చేః. ౭-౩-౫౮.

[2]అభ్యాసాచ్చేః కుత్వం వా సని లిటి చ. చికాయ-చిచాయ, చిక్యే-చిచ్యే. అచైషీత్, అచేష్ట. స్తృఞ్ ఆచ్ఛాదనే (౩). స్తృణోతి, స్తృణుతే.

శర్పూర్వాః ఖయః. ౭-౪-౬౧.

అభ్యాసస్య శర్పూర్వాః ఖయ శ్శిష్యన్తేఽన్యే హలో లుప్యన్తే. తస్తార, తస్తరతుః. తస్తరే. 'గుణోఽర్తీ'తి గుణః. స్తర్యాత్.

ఋతశ్చ సంయోగాదేః. ౭-౨-౪౩.

ఋదన్తాత్సంయోగాదేర్లిఙ్సిచోరిడ్వా. స్తరిషీష్ట- స్తృషీష్ట. అస్తరిష్ట-అస్తృత. ధూఞ్ కమ్పనే (౪). ధూనోతి, ధూనుతే. దుధావ. 'స్వరతీ'తీట్, దుధవిథ - దుధోథ.

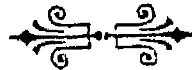
---

1 'ఇడత్త్యర్తి...' ఇత్యస్మాత్ ఇట్ ఇత్యనువర్తతే. 2 'చజోః కు-...' 'అభ్యాసాచ్చ' 'సన్లిటోర్జేః' ఇతి సూత్రేభ్యోఽనువృత్తిః.

⊰ శ్రీ్ర్యకః కిత్. ౭-౨-౧౧. ⊱

శ్రిఞ ఏకాచ ఉగన్తా చ్చ గిత్కితో 18ణ్ న. పరమపి స్వరత్యాది వికల్పం బాధిత్వా పురస్తా త్ప్రతిషేధకాణ్డారమ్భసామర్థ్యా దనేన నిషేధే ప్రాప్తే క్రాదినియమా న్నిత్య మిట్. దుధువిథ. దుధువే. అధావీత్, అధవిష్ట - అధోష్ట. అధవిష్యత్ - అధోష్యత్. అధవిష్యతామ్ - అధోష్యతాం, అధవిష్యత-అధోష్యత.

ఇతి స్వాదిప్రకరణమ్.

అథ తుదాదిప్రకరణమ్.

తుద వ్యథనే (౧). అనుదాత్తః, స్వరితేతః, ఉ-భా.

→ తుదాదిభ్యశ్శః. ౩-౧-౭౭. ←

శపో ఉపవాదః. తుదతి, తుదతే. తుతోద. తుతోదిథ. తుతుదే. తోత్తా. అతౌత్సీత్, అతుత్త. ణుద ప్రేరణే (౨). నుదతి, నుదతే. నునోద, నునుదే. నోత్తా. భ్రస్జ పాకే (౩). 'గ్రహిజ్యే'తి సంప్రసారణమ్, సస్య శ్చుత్వేన శః, శస్య జశ్త్వేన జః. భృజ్జతి, భృజ్జతే.

→ భ్రస్జో రోపధయో ర మన్యతరస్యామ్. ౬-౪-౪౭. ←

. భ్రస్జో రేఫ స్యోపధాయాశ్చ స్థానే రమాగమో వా ఆర్ధధాతుకే. మిత్వా దన్త్యా దచః పరః. స్థానషష్ఠీనిర్దేశా ద్రోపధయో ర్నివృత్తిః. బభర్జ, బభర్జతుః. బభర్జిథ - బభర్ష్ఠ. బభ్రజ్జ, బభ్రజ్జతుః. బభ్రజ్జిథ. 'స్కో'రితి సలోపః, 'వ్రశ్చే'తి షః, బభ్రష్ఠ. బభర్జే - బభ్రజ్జే. భర్ష్టా- భ్రష్టా. భర్క్ష్యతి - భ్రక్ష్యతి. క్ఙితి రమాగమం బాధిత్వా సంప్రసారణం పూర్వవిప్రతిషేధేన. భృజ్జ్యాత్, భృజ్జ్యాస్తామ్, భృజ్జ్యాసుః. భర్క్షీష్ట- భ్రక్షీష్ట. అభార్క్షీత్ - అభ్రాక్షీత్, అభర్ష్ట - అభ్రష్ట. కృష విలేఖనే (౪). కృషతి, కృషతే. చకర్ష, చకృషే.

→ అనుదాత్తస్య చర్దుపధ స్యాన్యతరస్యామ్. ౬-౧-౫౯. ←

ఉపదేశే ఉనుదాత్తో య ఋదుపధ స్తస్యామ్వా ఝలాదా వకితి. క్రష్టా - కర్ష్టా. కృష్యాత్, కృక్షీష్ట.

* 'స్పృశమృశకృషతృషదృపాం చ్లేస్సిజ్వా వాచ్యః. [వా౧౮౭౬]

సిచ్యమ్వా. అక్రాక్షీత్ - అకార్క్షీత్. పక్షే క్సః, అకృక్షత్. తజికిత్వా దమ్న. అకృష్ట, అకృక్షాతామ్, అకృక్షన్త. మిలసంగమే (౫).

ఉదాత్తః. మిలతి, మిలతే. మిమేల. మేలితా. అమేలీత్. ముచ్లృ మోచనే (౬). అనుదాత్తః, ఉ-భా.

→ శే ముచాదీనామ్. ౭-౧-౫౯. ←

ముచ్ లిప్ విద్ లుప్ సిచ్ కృత్ ఖిద్ పిశాం నుమ్. ముఞ్చతి, ముఞ్చతే. మోక్తా. ముచ్యాత్, ముక్షీష్ట. అముచత్, అముక్త, అముక్షాతామ్, అముక్షత. లుప్లృ ఛేదనే (౭). లుమ్పతి, లుమ్పతే. లోప్తా. అలుపత్, అలుప్త. విద్లృ లాభే (౮). విన్దతి, విన్దతే. వివేద, వివిదే. వ్యాఘ్రభూతిమతే సేట్, వేదితా. భాష్యమతే ౭నిట్, పరివేత్తా. పరి ర్వర్జనే. షిచ క్షరణే (౯). సిఞ్చతి, సిఞ్చతే.

→ లిపి సిచి హ్వశ్చ. ౩-౧-౫౩. ←

ఏభ్యశ్చ్లేరఙ్. అసిచత్.

→ ఆత్మనేపదే ష్వన్యతరస్యామ్. ౩-౧-౫౪. ←

లిపి సిచి హ్వః పరస్య చ్లే ర ఙ్వా తఙి. అసిచత-అసిక్త. లిప ఉపదేహే (౧౦). ఉపదేహో వృద్ధిః. లిమ్పతి, లిమ్పతే. లేప్తా. అలిపత్, అలిపత - అలిప్త.

→ ఇతి ఉభయపదినః. ←

కృతీ ఛేదనే (౧౧). ఉదాత్తః, ప-భా. కృన్తతి. చకర్త. కర్తితా. కర్తిష్యతి-కర్త్స్యతి. అకర్తీత్. ఖిద పరిఘాతే (౧౨). ఖిన్దతి. చిఖేద. ఖేత్తా. పిశ అవయవే దీపనాయాం చ (౧౩). పింశతి. పేశితా. 'త్వష్టా రూపాణి పింశతు' ఓవ్రశ్చూ ఛేదనే (౧౪). 'గ్రహిజ్యా'. వృశ్చతి. 'లిట్యభ్యాసస్యేతి రేఫస్య ఋకారః. తస్యాత్వే నస్య పున రత్వం న; అత్వస్య స్థానివత్త్వేన సంప్రసారణే...' ఇతి నిషేధాత్. వవ్రశ్చ. వవ్రశ్చిథ-వవ్రష్ఠ. వ్రశ్చితా-వ్రష్టా. వ్రశ్చిష్యతి-వ్రక్ష్యతి. వృశ్చ్యాత్. అవ్రశ్చీత్. వ్యచ వ్యాజీకరణే

(౧౫) విచతి. వివ్యాచ, వివిచతుః. వ్యచితా. వ్యచిష్యతి. విచ్యాత్. అవ్యాచీత్-అవ్యచీత్. 'వ్యచేః కుటాదిత్వమన' సీతి తు నేహ ప్రవర్తతే; 'అనసీ'తి పర్యుదాసేన కృన్మాత్రవిషయత్వాత్. ఉఛి ఉఞ్ఛే (౧౬). ఉఞ్ఛః కణశ ఆదానం; 'కణిశాద్యార్జనంశిల' మితి యాదవః. ఋచ్ఛ గతీన్ద్రియ ప్రలయ మూర్తిభావేషు (౧౭). ఋచ్ఛతి. 'ఋచ్ఛత్యౄతా' మితి గుణః. 1 ద్విహల్ గ్రహణ స్యానేకహలుపలక్షణత్వా న్నుట్. ఆనర్ఛ, ఆనర్ఛతుః. ఋచ్ఛితా. ఉజ్ఝ ఉత్సర్గే (౧౮). ఉజ్ఝతి. లుభ విమోహనే (౧౯). విమోహన మాకులీకరణమ్. లుభతి.

తీష సహ లుభ రుష రిషః. ౭-౨-౪౮.

ఇచ్ఛత్యాదేః పరస్య తాదే రార్ధధాతుక స్యేడ్వా స్యాత్. లోభితా-లోబ్ధా. లోభిష్యతి. తృప తృమ్ఫ తృప్తౌ (౨౦-౨౧). తృపతి. తతర్ప. తర్పితా. లుఙి సిచ్, అతర్పీత్. సిజ్వికల్ప స్తు న; తస్య అజపవాదత్వేన తృప్యతే రేవ గ్రహణాత్. శస్య ఙిత్వా న్నలోపే—

*శే తృమ్ఫాదీనాం ను మ్వాచ్యః. [వా. ౨౫౪౨]

ఆదిశబ్దః ప్రకారే. తేన యేఽత్ర నకారానుషక్తా స్తే తృమ్ఫాదయః. తృమ్ఫతి. తతృమ్ఫ. తృఫ్యాత్. మృడ పృడ సుఖనే (౨౨-౨౩). మృడతి, పృడతి. శున గతౌ (౨౪). శునతి. ఇషు ఇచ్ఛాయామ్ (౨౫). ఇచ్ఛతి. ఏషితా-ఏష్టా. ఏషిష్యతి. ఇష్యాత్. ఐషీత్. కుట కౌటిల్యే (౨౬). 'గాఙ్ కుటా' దీతి ఙిత్వమ్, చుకుటిథ. చుకోట- చుకుట. కుటితా. పుట సంశ్లేషణే (౨౭). పుటతి. పుటితా. స్ఫుట వికసనే (౨౮). స్ఫుటతి. స్ఫుటితా. స్ఫుర స్ఫుల సంచలనే (౨౯-౩౦). స్ఫురతి, స్ఫులతి.

స్ఫురతి స్ఫులత్యో ర్నిర్ని వి భ్యః. ౮-౩-౭౬.

1 'ఝరో ఝరి సవర్ణే' ఇతి చలోప స్యాసిద్ధత్వా దితి భావః.

షత్వం వా. నిష్ఫులతి, నిస్ఫురతి. ణూ స్తవనే (౩౧). 'పరిణూతగుణోదయః'; నువతి. నునావ. నువితా. టుమస్జో శుద్ధౌ (౩౨). అనుదాత్తః. శజా, మజ్జతి. మమజ్జ. 'మస్జినశో...' రితి నుమ్.

*మస్జేరన్త్యాత్పూర్వో నుమ్ వాచ్యః. [వా. ౩౨౧]

సంయోగాదిలోపః. మమఙ్క్థ-మమజ్జిథ. మఙ్క్తా. మఙ్క్ష్యతి. అమాఙ్క్షీత్, అమాఙ్క్తామ్, అమాఙ్క్షుః. రుజో భఙ్గే (౩౩). రుజతి. రోక్తా. రోక్ష్యతి. అరౌక్షీత్, అరౌక్తాం. భుజో కౌటిల్యే (౩౪), రుజివత్. విశ ప్రవేశనే (౩౫), విశతి. మృశ ఆమర్శనే (౩౬). ఆమర్శనం స్పర్శః. 'అనుదాత్తస్య చర్దుపధస్యాన్యతరస్యామ్' అమ్రాక్షీత్-అమార్క్షీత్ - అమృక్షత్. షద్లృ విశరణగత్యవసాదనేషు (౩౭). సీదతీత్యాది. తేన సీదతి సీదన్తీతి సిద్ధం. శద్లృ శాతనే (౩౮).

శదేః శితః. ౧-౩-౬౦.

శిద్భావినోఽస్మాత్తఙానౌ స్తః. శీయతే. శీయతామ్. అశీయత. శీయేత. శశాద. శత్తా. శత్స్యతి. అశదత్. అశత్స్యత్. కౄ విక్షేపే (౩౯).

ౠత ఇద్ధాతోః. ౭-౧-౧౦౦.

కిరతి. చకార, చకరతుః, చకరుః. కరితా-కరీతా. కీర్యాత్. అకారీత్.

కిరతౌ లవనే. ౬-౧-౧౪౦.

ఉపాత్కిరతే స్సుట్ ఛేదనే. ఉపస్కిరతి.

* అ[1]డభ్యాసవ్యవాయేఽపి సుట్కాత్పూర్వ ఇతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౩౬౯౭-౯]

ఉపాస్కిరత్. ఉపచస్కార.

హింసాయాం ప్రతేశ్చ ౬-౧-౧౪౧.

1 'కిరతౌ లవనే' ఇతి విహిత స్సుట్ అడభ్యాసవ్యవధానేఽపి భవతీత్యర్థః.

ఉపాత్ప్రతేశ్చ కిరతే స్సుట్ హింసాయామ్. ఉపస్కిరతి, ప్రతిస్కిరతి. గౄ నిగరణే (౪౦).

అచి విభాషా. ౮-౨-౨౧.

గిరతే రేఫస్య లో ఽజాదౌ ప్రత్యయే. గిలతి-గిరతి. జగాల-జగార. జగలిథ-జగరిథ. గలితా-గలీతా-గరితా-గరీతా. ప్రచ్ఛ జ్ఞీప్సాయామ్ (౪౧). 'గ్రహి' జ్యేతి సంప్రసారణమ్. పృచ్ఛతి. పప్రచ్ఛ, పప్రచ్ఛతుః. పప్రచ్ఛిథ-పప్రష్ఠ. ప్రష్టా. ప్రక్ష్యతి. అప్రాక్షీత్. మృఙ్ ప్రాణత్యాగే (౪౨). అనుదాత్తః, ఆ-భా.

మ్రియతే ర్లుఙ్లిఙోశ్చ. ౧-౩-౬౧.

లుఙ్లిఙో శ్శిత శ్చ ప్రకృతిభూతా న్మృఙ స్తఙ్ స్యాత్ నాన్యత్ర. రిఙ్, ఇయఙ్. మ్రియతే. మమార. మమర్థ. మమ్రివ. మర్తా. మరిష్యతి. మృషీష్ట. అమృత. పృఙ్ వ్యాయామే (౪౩). ప్రాయేణాయం వ్యాఙ్పూర్వః. వ్యాప్రియతే. వ్యాపప్రే, వ్యాపప్రాతే. వ్యాపరిష్యతే. వ్యాపృత, వ్యాపృషాతామ్. జుషీ ప్రీతిసేవనయోః (౪౪). ఉదాత్తః. జుషతే. జుజుషే. ఓవిజీ భయచలనయోః (౪౫). ప్రాయేణోదుత్పూర్వః. ఉద్విజతే.

విజ ఇట్. ౧-౨-౨.

విజేః పర ఇడాదిప్రత్యయో ఙిద్వత్. ఉద్విజితా.

ఇతి తుదాది ప్రకరణమ్.

అథ రుధాది ప్రకరణమ్.

రుధిర్ ఆవరణే (౧). అనుదాత్తః, స్వరితేత్, ఉ-భా.

→ రుధాదిభ్యః శ్నమ్. 3-౭-౭౮. ←

శపో ఽపవాదః. రుణద్ధి. శ్నసోరల్లోపః, అనుస్వారపరసవర్ణౌ. [1] రున్ధః, రున్ధన్తి. రుణత్సి, రున్ధః, రున్ధ. రుణధ్మి, రున్ధ్వః. రున్ధ్మః. రున్ధే, రున్ధాతే, రున్ధతే. రున్త్సే, రున్ధాథే, రున్ధ్వే. రున్ధే, రున్ధ్వహే, రున్ధ్మహే. రురోధ, రురుధే. రోద్ధా. రోత్స్యతి, రోత్స్యతే. రుణద్ధు-రున్ధాత్, రున్ధామ్, రున్ధన్తు. రున్ధి. రుణధాని, రుణధావ, రుణధామ. రున్ధామ్, రున్ధాతామ్, రున్ధతామ్. రున్త్స్వ. రుణధై, రుణధావహై, రుణధామహై. అరుణత్ - అరుణద్, అరున్ధామ్, అరున్ధన్. అరుణత్ (ద్) అరుణః. అరున్ధ, అరున్ధాతామ్, అరున్ధత. రున్ధ్యాత్, రున్ధీత. రుధ్యాత్, రుత్సీష్ట. అరుధత్ - అరౌత్సీత్ - అరుద్ధ. అరోత్స్యత్, అరోత్స్యత. భిదిర్ విదారణే (౨). ఛిదిర్ ద్వైధీకరణే. (3). యుజిర్ యోగే (౪). రిచిర్ విరేచనే (౫) రిణక్తి, రిఙ్క్తే. రిరేచ. రేక్తా. రేక్ష్యతి. అరిణక్. అరిచత్ - అరైక్షీత్-అరిక్త. విచిర్ పృథగ్భావే (౬). వినక్తి. విఙ్క్తే. క్షుదిర్ సంపేషణే (౭). క్షుణత్తి, క్షున్తే. క్షోత్తా. అక్షుదత్-అక్షౌత్సీత్-అక్షుత్త. ఉఛృదిర్ దీప్తిదేవనయోః (౮). ఉదాత్తః, ఛృణత్తి, ఛృన్తే. చచ్ఛర్ద. 'సే ఽసి'చీతి వేట్, చచ్ఛృత్సే-చచ్ఛృదిషే. ఛర్దితా. ఛర్దిష్యతి. ఛర్త్స్యతి. అచ్ఛృదత్-అచ్ఛర్దీత్, అచ్ఛర్దిష్ట. ఉతృదిర్ హింసానాదరయోః (౯). ఉదాత్తః, ప-భా తృణత్తి, తృన్తే. కృతీ చ్ఛేదనే, వేష్టనే చ (౧౦) కృణత్తి. తృహ హిసి హింసాయామ్ (౧౧-౧౨).

→ తృణహ ఇమ్. ౭-౩-౯౨. ←

తృహః శ్నమి కృతే ఇమ్ హలాదౌ పితి. తృణేఢి, తృణ్ఢః. తతర్హ. తర్హితా. అతృణేట్.

---

1 ణత్వస్యాసిద్ధత్వాదనుస్వారే పరసవర్ణే చ జాతే తస్యాసిద్ధత్వాత్ న ణత్వమ్.

శ్నా న్నలోపః. ౬-౪-౨౩.

శ్నమః పరస్య నస్య లోప స్స్యాత్. హినస్తి. జిహింస. హింసితా.

తిప్యనస్తేః. ౮-౨-౭౩.

పదాన్తస్య సస్య దః స్యాత్తిపి న త్వస్తేః. 'స సజుషో' రిత్యస్యాపవాదః. అహినత్-అహినద్, అహింస్తామ్, అహింసన్.

సిపి ధాతో రు ర్వా. ౮-౨-౭౪.

పదాన్తస్య ధాతో స్సస్య పక్షే 'ఝలాంజశో న్త' ఇతి జశ్త్వమ్. అహినః-అహినత్-అహినద్, అహింస్తామ్, అహింసన్.

ఉన్దీ క్లేదనే (౧౩). ఉనత్తి, ఉన్తః, ఉన్దన్తి. ఉన్దాంచకార. ఔనత్, ఔన్తామ్, ఔన్దన్. ఔనః-ఔనత్, ఔనదమ్. అఞ్జూ వ్యక్తిమ్రక్షణకాంతిగతిషు (౧౪). అనక్తి, అఙ్క్తః, అఞ్జన్తి. ఆనఞ్జ. ఆనఞ్జిథ - ఆనఙ్క్థ. అఞ్జితా-అఙ్క్తా. అఙ్గ్ధి. అనజాని. ఆనక్.

అఞ్జే స్సిచి. ౭-౨-౭౧.

అఞ్జే స్సిచో నిత్య మిట్. ఆఞ్జీత్. తఞ్చూ సంకోచనే (౧౫). తనక్తి. తఙ్క్తా-తఞ్చితా. ఓవిజీ భయచలనయోః (౧౬). వినక్తి, విఙ్క్తః. 'విజ ఇట్' ఇతి ఙిత్త్వమ్. వివిజిథ. విజితా. అవినక్. అవిజీత్. శిష్ల విశేషణే (౧౭). అనుదాత్తః, ప-భ్వా. శినష్టి, శింష్టః, శింషన్తి. శినక్షి. శిశేష. శిశేషిథ. శేష్టా. శేక్ష్యతి. 'హేర్ధిః' డఢడలోపానుస్వారపరసవర్ణాః, శిణ్ఢి. శినషాణి. అశినట్. శింష్యాత్, శిష్యాత్. అశిషత్. ఏవం పిష్ల సంచూర్ణనే (౧౮). భఞ్జో ఆమర్దనే (౧౯). 'శ్నా న్న లోపః.' భనక్తి. బభఞ్జిథ-బభఙ్క్థ. భఙ్క్తా. భఙ్గ్ధి, అభాఙ్క్షీత్. భుజ పాలనాభ్యవహారయోః (౨౦). భునక్తి. భోక్తా. భోక్ష్యతి. అభునక్. అభౌక్షీత్.

భుజో ఽనవనే, ౧-౩-౬౬.

తఙానాస్తః. ఓదనం భుఙ్క్తే. అనవనే కిమ్? మహీం భునక్తి.

ఞిఇన్ధీ దీప్తౌ (౨౧). ఉదాత్తః, ఆ-భా. ఇన్ధే, ఇన్ధాతే, ఇన్ధతే. ఇన్త్సే. ఇన్ధ్వే. ఇన్ధాంచక్రే. ఇన్ధితా. ఇనధాం, ఇనధాతామ్. ఇనధై. ఐన్ధ, ఐన్ధాతామ్. ఐన్ధాః. విద విచారణే (౨౨). అనుదాత్తః, ఆ-భా, విన్తే. వేత్తా.

ఇతి రుధాది ప్రకరణమ్.

అథ తనాదిప్రకరణమ్.

తను విస్తారే (౧). ఉదాత్తాః, స్వరితేతః.

తనాదికృఞ్భ్య ఉః.3-౧-౭౯.

శపోఽపవాదః. తనోతి. తన్వః - తనువః. తనుతే. తనువహే - తన్వహే, తనుమహే-తన్మహే. తతాన, తేనతుః. తేనే. తనితాసి, తనితాసే. తనిష్యతి, తనిష్యతే. తనోతు, తను. తనవాని. తనుతాం. అతనోత్. తనుయాత్, తన్వీత. తన్యాత్, తనిషీష్ట. అతనీత్-అతానీత్, అతనిష్ట-అతానిష్ట.

తనాదిభ్య స్తథాసోః. ౨-౪-౭౯.

తనాదే స్సిచో వా లుక్ తథాసోః. అనునాసికలోపః. అతత-అతనిష్ట. అతథాః-అతనిష్ఠాః. అతనిష్యత్, అతనిష్యత. షణు దానే (౨). సనోతి, సనుతే.

యే విభాషా. ౬-౪-౪౩

జన సన ఖనా మాత్వం వా యాదౌ క్ఙితి. సాయాత్, సన్యాత్.

జన సన ఖనాం సఞ్ఝలోః. ౬-౪-౪౨.

ఏషా మాకార స్సని ఝలాదౌ క్ఙితి. అసాత - అసనిష్ట. అసాథాః-అసనిష్ఠాః. క్షణు హింసాయామ్ (3). క్షణోతి, క్షణుతే. 'హ్మ్యన్త' తేతి న వృద్ధిః, అక్షణీత్, అక్షత-అక్షణిష్ట. అక్షథాః. అక్షణిష్ఠాః. క్షిణు చ (౪). మతభేదేన ఉప్రత్యయే లఘూపధస్య గుణో వా. క్షిణోతి-క్షేణోతి. క్షేణితా. అక్షేణీత్, అక్షిత-అక్షేణిష్ట. తృణు అదనే (౫). తృణోతి - తర్ణోతి, తృణుతే-తర్ణుతే. డుకృఞ్ కరణే (౬). అనుదాత్తః,ఉ-భా. కరోతి. 'అత ఉత్సార్వధాతుకే'. కురుతః.

⊰ న భకుర్ఛురామ్. ౮-౨-౭౯. ⊱

భస్య కుర్ఛురో రుపధాయా న దీర్ఘః. కుర్వన్తి.

⊰ నిత్యం కరోతేః. ౬-౪-౧౦౮ ⊱

కరోతేః ప్రత్యయోకారస్య నిత్యం లోపో మ్వోః. కుర్వః, కుర్మః. కురుతే. కుర్వహే, కుర్మహే. చకార, చక్రే. కర్తా. కరిష్యతి, కరిష్యతే. కరోతు, కురుతామ్. అకరోత్, అకురుత.

⊰ యే చ. ౬-౪-౧౦౯. ⊱

కృఞ ఉలోపో యాదౌ ప్రత్యయే. కుర్యాత్, కుర్వీత. క్రియాత్, కృషీష్ట. అకార్షీత్, అకృత. అకరిష్యత్, అకరిష్యత.

⊰ సమ్పరిభ్యాం కరోతౌ భూషణే. ౬-౧-౧-౭. ⊱

⊰ సమవాయే చ ౬-౧- ౧౩౮. ⊱

సుట్ సమవాయ స్సంఘః. సంస్కరోతి, అలంకరోతీత్యర్థః. సంస్కుర్వన్తి, సంభూభవన్తీత్యర్థః. సమ్పూర్వస్య క్వచి దభూషణే ఽపి సుట్; 'సంస్కృతం భక్షా' ఇతి జ్ఞాపకాత్.

ఉపాత్ప్రతియత్న వైకృత వాక్యాధ్యాహారేషు చ.౬-౧-౧౩౯

కృఞ స్సుట్. చాత్ ప్రాగుక్తయో రర్థయోః. ప్రతియత్నో గుణాధానమ్; వికృత మేవ వైకృతం వికారః; వాక్యాధ్యాహార ఆకాఙ్క్షితైకదేశపూరణమ్; ఉపస్కృతా కన్యా, ఉపస్కృతా బ్రాహ్మణాః, ఏధో దకస్యోపస్కురుతే, ఉపస్కృతం భుఙ్క్తే, ఉపస్కృతం బ్రూతే. వను యాచనే (౭). ఉదాత్త,ఆ-భా. వనుతే. వవనే చాంద్రమతే వనోతీ త్యపి. మను అవబోధనే, (౮). మనుతే. మేనే. మనితా. మనిష్యతే. మనుతామ్. అమనుత. మన్వీత, మనిషీష్ట. అమత-అమనిష్ట. అమనిష్యత.

ఇతి తనాదిప్రకరణమ్.

అథ క్ర్యాదిప్రకరణమ్.

డుక్రీఞ్ ద్రవ్యవినిమయే (౧). అనుదాత్తః, ఉ-భా.

→ క్ర్యాదిభ్యః శ్నా. ౩-౧-౮౧. ←

శపో ఽపవాదః. క్రీణాతి. 'ఈ హల్యఘోః.' క్రీణీతః, 'శ్నాభ్యస్తయోరాతః' క్రీణన్తి. క్రీణాసి, క్రీణీథః, క్రీణీథ. క్రీణామి, క్రీణీవః, క్రీణీమః. క్రీణీతే, క్రీణాతే, క్రీణతే. క్రీణీషే, క్రీణాథే, క్రీణీధ్వే. క్రీణే, క్రీణీవహే, క్రీణీమహే. చిక్రాయ, చిక్రియతుః, చిక్రియుః. చిక్రేథ-చిక్రయిథ. చిక్రయివ. చిక్రియే. చిక్రియిషే. క్రేతా. క్రేష్యతి, క్రేష్యతే. క్రీణాతు-క్రీణీతాత్, క్రీణీతామ్. అక్రీణాత్, అక్రీణీత. క్రీణీయాత్, క్రీణీత. క్రీయాత్, క్రేషీష్ట. అక్రైషీత్, అక్రేష్ట. అక్రేష్యత్, అక్రేష్యత. ప్రీఞ్ తర్పణే కాన్తౌ చ (౨). ప్రీణాతి, ప్రీణీతే. శ్రీఞ్ పాకే (౩). శ్రీణాతి, శ్రీణీతే. మీఞ్ హింసాయామ్ (౪).

→ హినుమీనా. ౮-౪-౧౫. ←

ఉపసర్గస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్యైతయోర్నస్య [1] ణః స్యాత్. ప్రమీణాతి, ప్రమీణీతే. 'మీనాతి...' ఇత్యాత్వం. మమౌ, మిమ్యతుః. మమిథ-మమాథ. మిమ్యే. మాతా. మాస్యతి. మీయాత్. మాసీష్ట. అమాసీత్, అమాసిష్టామ్. అమాస్త. షిఞ్ బన్ధనే (౫). సినాతి, సినీతే. సిషాయ, సిష్యే. సేతా. స్కుఞ్ ఆప్లవనే (౬).

→ స్తన్భుస్తున్భుస్కన్భుస్కున్భుస్కుఞ్భ్యః శ్నుశ్చ. ౩-౧-౮౨. ←

చాత్ శ్నా. స్కునోతి, స్కునుతే. స్కునాతి, స్కునీతే. చుస్కావ, చుస్కువే. స్కోతా. అస్కౌషీత్, అస్కోష్ట. స్తన్భ్వాదయశ్చత్వారః సౌత్రాః సర్వే రోధనార్థాః పరస్మైపదినః.

---

1 'ఏకాజుత్తరపదే ణః' ఇతి సూత్రాణ్ణ ఇత్యనువర్తతే.

→ [1]హలః శ్నః శానజ్ఝౌ. ౩-౧-౮౩. ←

స్తభాన. స్తభ్నుహి.

→ జౄస్తమ్భుమ్రుచుమ్లుచుగ్రుచుగ్లుచుగ్లుఞ్చుశ్విభ్యశ్చ ౩-౧-౫౮. ←

చ్లేరఙ్ వా.

→ స్తమ్భేః. ౮-౩-౬౭. ←

స్తమ్భేః సౌత్రస్య సస్య షః స్యాత్. వ్యష్టభత్. అస్తమ్భీత్. యుఞ్ బన్ధనే (౭). యునాతి, యునీతే. యోతా. క్నూఞ్ శబ్దే (౮). క్నూనాతి, క్నూనీతే. క్నవితా. ద్రూఞ్ హింసాయాం (౯). ద్రూణాతి, ద్రూణీతే. ద్రూఞ్ హింసాయామ్ (౧౦). ద్రూణాతి, ద్రూణీతే. పూఞ్ పవనే (౧౧).

→ ప్వాదీనాం హ్రస్వః. ౭-౩-౮౦. ←

పూఞ్ లూఞ్ స్తౄఞ్ కౄఞ్ వౄఞ్ ధూఞ్ శౄ పౄ వౄ భౄ మౄ దౄ జౄ ఝౄ ధౄ నౄ కౄ ఋ గౄ జ్యా రీ లీ వ్లీ ప్లీ నాం చతుర్వింశతే శ్శితి హ్రస్వః. పునాతి, పునీతే. పవితా. లూఞ్ ఛేదనే (౧౨). లునాతి, లునీతే. స్తౄఞ్ ఆచ్ఛాదనే (౧౩). స్తృణాతి 'శర్పూర్వాః ఖయః'. తస్తార, తస్తరతుః. తస్తరే. స్తరితా-స్తరీతా. స్తృణీయాత్, స్తృణీత. స్తీర్యాత్.

→ లిఙ్సిచోరాత్మనేపదేషు. ౭-౨-౪౨. ←

వృఙ్వృఞ్భ్యామౄదన్తాచ్చ పరయోర్లిఙ్సిచోరిడ్వా స్యాత్తఙి.

→ న లిఙి. ౭-౨-౩౯. ←

వౄత ఇటో లిఙి న దీర్ఘః. స్తరిషీష్ట. 'ఉశ్చే'తి కిత్త్వమ్, స్తీర్షీష్ట. 'సిచి చ పరస్మైపదేషు.' అస్తారీత్, అస్తారిష్టాం, అస్తారిషుః. అస్తరీష్ట - అస్త

1 హలః పరస్య శ్నః శానజాదేశః స్యాత్ హౌ పరే ఇత్యర్థః.

శిష్ట-అస్తీర్ష్ట. కౄఞ్ హింసాయామ్ (౧౪). కృణాతి, కృణీతే. చకార, చకరే. వౄఞ్ వరణే (౧౫). వృణాతి, వృణీతే. వవార, వవరే. వరితా-వరీతా. 'ఉదోష్ఠ్య' ఇత్యుత్వమ్. వూర్యాత్, వరిషీష్ట-వూర్షీష్ట. అవారీత్, అవారిష్టామ్. అవరిష్ట-అవరీష్ట-అవూర్ష్ట. ధూఞ్ కమ్పనే (౧౬). ధునాతి, ధునీతే. దుధవిథ-దుధోథ. ధోతా-ధవితా, అధావీత్, అధవిష్ట-అధోష్ట. గ్రహ ఉపాదానే (౧౭). ఉదాత్తః, స్వరితేత్. గృహ్ణాతి, గృహ్ణీతే. జగ్రాహ, జగృహే.

గ్రహోఽలిటి దీర్ఘః. ౩-౨-౩౭.

ఏకాచో గ్రహేర్విహితస్యేటో దీర్ఘః, న తు లిటి. జగ్రహిథ. జగృహిషే. గ్రహీతా. గృహ్ణాతు.

హలః శ్నః శానజ్ఝౌ. ౩-౧-౮౩.

హలః పరస్య శ్నః శానజాదేశో హౌ. గృహాణ. గృహ్ణీయాత్, గృహ్ణీత. గృహ్యాత్, గ్రహీషీష్ట. 'హ్మ్యన్త' ఇతి న వృద్ధిః. అగ్రహీత్, అగ్రహీష్టామ్, అగ్రహీష్ట. అగ్రహీషాతామ్, అగ్రహీషత. కుష నిష్కర్షే (౧౮). కుష్ణాతి. కోషితా.

నిరః కుషః. ౭-౨-౪౬.

అస్మాద్వలాదేరార్ధధాతుకస్యేడ్వా. నిష్కోషితా-నిష్కోష్టా. నిరకోషీత్-నిరకుక్షత్. అశ భోజనే (౧౯). అశ్నాతి. ఆశ. అశితా. అశిష్యతి. అశ్నాతు. అశాన. ముష స్తేయే (౨౦). మోషితా. ముషాణ. జ్ఞా అవబోధనే (౨౧). జానాతి. జజ్ఞౌ. వృఙ్ సంభక్తౌ (౨౨). ఉదాత్తః, ఆ-భా. వృణీతే. వవృషే, వవృఢ్వే. వరితా - వరీతా. అవరిష్ట-అవరీష్ట-అవృత.

ఇతి క్ర్యాదిప్రకరణమ్.

అథ చురాదిప్రకరణమ్.

చుర స్తేయే (౧)

⊸ సత్యాప పాశ రూప వీణా తూల శ్లోక సేనా లోమ త్వచ వర్మ వర్ణ చూర్ణ చురాదిభ్యో ణిచ్. ౩-౧-౨౫. ⊸

స్వార్థే. 'పుగ' న్తేతి గుణః. 'సనాద్యన్తా' ఇతి ధాతుత్వమ్. లిప్ శబాది. గుణాయాదేశౌ. చోరయతి.

⊸ ణిచ శ్చ. ౧-౩-౭౪. ⊸

ణిజన్తా దాత్మనేపదం కర్తృగామిని క్రియాఫలే. చోరయతే. చోరయాంచక్రే, చోరయామాస. చోరయితా. చోరయేత్. చోర్యాత్, చోరయిషీష్ట. 'ణిశ్రి' తి చఙ్, 'ణౌచ' ఙీతి హ్రస్వః, 'చ' ఙీతి ద్విత్వమ్, హలాది శ్శేషః, 'దీర్ఘోలఘోః' రిత్యభ్యాసస్య దీర్ఘః. అచూచురత్, అచూచురత. కథ వాక్యప్రబంధే (౨). 1 అల్లోపః.

⊸ అచః పరస్మిన్ పూర్వవిధౌ. ౧-౧-౫౭. ⊸

పరనిమిత్తో ఽజాదేశః స్థానివత్ స్థానిభూతా దచః పూర్వత్వేన దృష్టస్య విధౌ కర్తవ్యే. ఇతి స్థానివత్త్వా న్నోపధావృద్ధిః. కథయతి. అగ్లోపిత్వా ద్దీర్ఘసన్వద్భావౌ న; అచకథత్. గణసంఖ్యానే (౩). గణయతి.

⊸ ఈ చ గణః. ౭-౪-౯౭. ⊸

గణయతే రభ్యాసస్య ఈత్ స్యాచ్చా దఙ్ పరే ణౌ. అజీగణత్-అజగణత్.

ఇతి చురాదిప్రకరణమ్.

---

1 'అతో లోపః' ఇత్యనేన అన్త్యాకారస్య లోపః.

అథ ణ్యన్తప్రక్రియా.

→ స్వతన్త్రః కర్తా. ౧.౪-౫౪. ←

క్రియాయాం స్వాతన్త్ర్యేణ వివక్షితోఽర్థః కర్తా స్యాత్.

→ తత్ప్రయోజకో హేతుశ్చ. ౧-౪-౫౫. ←

కర్తుః ప్రయోజకో హేతుసంజ్ఞః కర్తృసంజ్ఞశ్చ.

→ హేతుమతి చ. ౩-౧-౨౬. ←

ప్రయోజకవ్యాపారే ప్రేషణాదౌ చ వాచ్యే ధాతోర్ణిచ్. భవన్తం ప్రేరయతి భావయతి. క్రియాఫలే కర్తృగే భావయత ఇత్యపి.

→ ఓః పుయణ్జ్యపరే. ౭-౪-౮౦. ←

సని పరే యదఙ్గం తదవయవాభ్యాసోత 1 ఇత్త్వం స్యాత్ పవర్గయణ్జకారేష్వవర్ణపరేషు పరతః. అబీభవత్. ష్ఠా గతినివృత్తౌ.

2 అర్తిహ్రీవ్లీరీక్నూయీక్ష్మాయ్యాతాం పుఙ్ణౌ. ౭-౩-౩౬.

స్థాపయతి.

→ తిష్ఠతేరిత్. ౭-౪-౫. ←

ఉపధాయా ఇచ్చఙ్పరే ణౌ. అతిష్ఠిపత్. ఘ్రాపయతి.

→ జిఘ్రతేర్వా. ౭-౪-౬. ←

అజిఘ్రిపత్ - అజఘ్రపత్. పాలయతి.

→ * పాతేర్ణౌ లుగ్వక్తవ్యః. [వా. ౪౫౨౦.] ←

→ వో విధూననే జుక్. ౭-౩-౩౮. ←

జుక్ ణౌ కమ్పనే. వాజయతి. కమ్పనే కిమ్? వాపయతి కేశాన్.

---

1 'భృఞామిత్' ఇత్యస్మాత్ ఇత్ ఇత్యనువర్తతే. 2 అర్త్యాదీనాం పుగాగమస్స్యాత్ ణౌ పరే.

→ రుహః పోఽన్యతరస్యామ్. ౭-౩-౪౩. ←
ణౌ. రోపయతి - రోహయతి.

→ క్రీఙ్జీనాం ణౌ. ౬-౧-౪౮. ←
ణౌ వేచ ఆత్వమ్. క్రాపయతి, అధ్యాపయతి, జాపయతి.

→ ణౌ చ సంశ్చఙోః. ౨-౪-౫౧. ←
సన్పరే చఙ్పరే చ ణౌ ఇఙో గా వా. అధ్యజీగపత్, అధ్యాపిపత్.

→ ఊదుపధాయా గోహః. ౬-౪-౮౯. ←
గూహయతి.

→ దోషో ణౌ. ౬-౪-౯౦. ←
దూషయతి.

→ వా చిత్త[1]విరాగే. ౬-౪-౯౧. ←
చిత్తం దూషయతి దోషయతి వా కామః. ఘట చేష్టాయామ్. ఘటాదయో మితః. జ్ఞపమిచ్చ.

→ మితాం హ్రస్వః. ౬-౪-౯౨. ←
ఘటాదీనాం జ్ఞపాదీనాం చ హ్రస్వః. ఘటయతి. జ్ఞపే జ్ఞానే జ్ఞాపనే చ. జ్ఞపయతి. అజిజ్ఞపత్.

→ ణౌ గమిరబోధనే. ౨-౪-౪౬. ←
ఇణః. గమయతి. బోధనే — ప్రత్యాయయతి. ఇణ్వదికః. అధిగమయతి. 'హన స్తః'-'హో హన్తేః'. ఘాతయతి. నివృత్తప్రేరణా ద్ధాతోః ప్రాకృతేఽర్థే ణిచ్. [...] తేన 'ప్రార్థయన్తి శయనోత్థితం ప్రియాః' ఇత్యాది సిద్ధమ్. ఏవ మన్యత్రాపి బోధ్యమ్.

ఇతి ణ్యన్తప్రక్రియా.

1 విరాగో నామ అప్రీతతా.

అథ సన్నన్తప్రక్రియా.

ధాతోః కర్మణః సమానకర్తృకా దిచ్ఛాయాం వా. ౩-౧-౭.

ఇషికర్మణః ఇషిణైకకర్తృకాత్ ధాతోః సన్ప్రత్యయో వా స్యా దిచ్ఛాయామ్. పఠ వ్యక్తాయాం వాచి.

→ సన్యఙోః. ౬-౧-౯. ←

సన్నన్తస్య యఙన్తస్య చ ప్రథమస్యైకాచో ద్వే స్తోఽజాదే స్తు ద్వితీయస్య. 'సన్యతః'. పఠితుమిచ్ఛతి పిపఠిషతి. కర్మణః కిమ్? గమనే నేచ్ఛతి. సమానకర్తృకా త్కిమ్? శిష్యాః పఠన్త్వితీచ్ఛతి గురుః. వాగ్రహణా ద్వాక్య మపి. 'లుఙ్ సనోర్ఘస్లృ' 'ఏకాచ' ఇతి నేట్.

→ సస్యార్ధధాతుకే. ౭-౪-౪౯. ←

సస్య [1] తః స్యాత్ సాదా వార్ధధాతుకే. అత్తు మిచ్ఛతి జిఘత్సతి. 'ఏకాచ' ఇతి నేట్.

→ అజ్ఝనగమాం సని. ౬-౪-౧౬. ←

అజన్తానాం హన్తే రజాదేశగమే శ్చ దీర్ఘో [2] ఝలాదౌ సని.

→ ఇకో ఝల్. ౧-౨-౯. ←

ఇగన్తా ఝ్ఝలాది స్సన్ కిత్. ఋూత ఇద్ధాతోః. కర్తు మిచ్ఛతి చికీర్షతి. సన్లిటోర్జేః. జిగీషతి, జిఘాంసతి.

→ సనిగ్రహగుహోశ్చ. ౭-౨-౧౨. ←

గ్రహే ర్గుహే రుగన్తా చ్చ సన ఇణ్న స్యాత్. జిఘృక్షతి, జుఘుక్షతి, బుభూషతి.

ఇతి సన్నన్తప్రక్రియా.

---

1 'అచ ఉపసర్గాత్తః' ఇత్యతః త ఇత్యస్యానువృత్తిః. 2 'ఢ్రలోపే...' ఇత్యతః దీర్ఘ ఇత్యనువర్తతే.

అథ యఙన్తప్రక్రియా.

→ ధాతోరేకాచో హలాదేః క్రియాసమభిహారే యఙ్.
౩-౧-౨౨. ←

పౌనఃపున్యే భృశార్థే చ ద్యోత్యే ధాతోరేకాచో హలాదే ర్యఙ్.

→ గుణో యఙ్లుకోః. ౭-౪-౮౨. ←

అభ్యాసస్య గుణో యఙి యఙ్లుకి చ. ఙిదన్తత్వా దాత్మనేపదమ్. పునః పున రతిశయేన వా భవతి బోభూయతే. బోభూయాంచక్రే. అబోభూయిష్ట.

→ నిత్యం కౌటిల్యే గతౌ. ౩-౧-౨౩. ←

గత్యర్థాత్ కౌటిల్య ఏవ యఙ్ న తు క్రియాసమభిహారే.

→ దీర్ఘోఽకితః. ౭-౪-౮౩. ←

అకితోఽభ్యాసస్య దీర్ఘో యఙ్లుకోః. కుటిలం వ్రజతి వావ్రజ్యతే.

→ యస్య హలః. ౬-౪-౪౯. ←

యస్యేతి సఙ్ఘాతగ్రహణమ్. హలః పరస్య యశబ్దస్య లోప ఆర్ధధాతుకే. 'ఆదేః పరస్య', 'అతో లోపః'. వావ్రజాంచక్రే. వావ్రజితా.

→ రీగృదుపధస్య చ. ౭-౪-౯౦. ←

ఋదుపధస్య ధాతో రభ్యాసస్య రీగాగమో యఙ్యఙ్లుకోః. వరీవృత్యతే. వరీవృతాంచక్రే. వరీవృతితా.

→ క్షుభ్నాదిషు చ. ౮-౪-౩౯. ←

ణత్వం న. నరీనృత్యతే, జరీగృహ్యతే.

ఇతి యఙన్తప్రక్రియా.

అథ యఙ్లుగన్తప్రక్రియా.

యఙో౽చి చ. ౨-౪-౭౪.

యఙో౽చి ప్రత్యయే లుక్ స్యాత్, చకారాత్ తం వినా౽పి క్వచిత్. అనైమిత్తికో౽య మన్తరఙ్గత్వా దాదౌ భవతి. తతః ప్రత్యయలక్షణేన యఙన్తత్వా ద్ద్విత్వమ్. అభ్యాసకార్యమ్. ధాతుత్వాల్లడాదయః. ఏభ్యః 'శేషాత్కర్తరీ'తి పరస్మైపద మేవ. 'చర్కరీతం' చే త్యదాదౌ పాఠా చ్ఛపో లుక్.

యఙో వా. ౭-౩-౯౪.

యఙ్లుగన్తా త్పరస్య హలాదేః పిత స్సార్వధాతుక స్యే డ్వా స్యాత్. 'భూసువో' రితి నిషేధో యఙ్లుకి భాషాయాం న; బోభూతు తేతిక్తే ఇతి ఛందసి నిపాతనాత్. బోభవీతి-బోభోతి, బోభూతః. 'అదభ్యస్తాత్' బోభువతి. బోభవాంచకార-బోభవామాస. బోభవితా. బోభవిష్యతి. బోభవీతు-బోభోతు-బోభూతాత్, బోభూతామ్, బోభువన్తు. బోభూహి. బోభవాని. అబోభవీత్-అబోభోత్, అబోభూతామ్, అబోభవుః. బోభూయాత్. బోభూయాతామ్, బోభూయుః. బోభూయాత్, బోభూయాస్తామ్, బోభూయాసుః. 'గాతి' స్థేతి సిచో లుక్, 'యఙో' వేతీట్, పక్షేగుణం బాధిత్వా నిత్యత్వా ద్వుక్, అబోభూవీత్-అబోభోత్, అబోభూతాం, అబోభూవుః. అబోభవిష్యత్.

ఇతి యఙ్లుగన్తప్రక్రియా.

అథ నామధాతుప్రకరణమ్.

సుప ఆత్మనః క్యచ్. ౩-౧-౮.

ఇషికర్మణ ఏషితు స్సంబంధిన స్సుబన్తా దిచ్ఛాయా మర్థే క్యజ్వా.

సుపో ధాతుప్రాతిపదికయోః. ౨-౪-౭౧.

ఏతయో రవయవస్య సుపో లుక్.

క్యచి చ. ౭-౪-౩౩.

అవర్ణస్య ఈః. ఆత్మనః పుత్ర మిచ్ఛతి పుత్రీయతి.

నః క్యే. ౧-౪-౧౫.

క్యచి క్యఙి చ నాన్త మేవ పదం నాన్యత్. నలోపః. రాజీయతి. నాన్త మేవేతి కిమ్? వాచ్యతి. 'హలిచ'. గీర్యతి, పూర్యతి. ధాతో రిత్యేవ. నేహ—దివ మిచ్ఛతి దివ్యతి.

క్యస్య విభాషా. ౬-౪-౫౦.

హలః పరయోః క్యచ్క్యఙో ర్లోపో వాఽర్ధధాతుకే. 'ఆదేఃపరస్య' 'అతో లోపః' తస్య స్థానివత్త్వా ల్లఘూపధగుణో న. సమిధితా-సమిధ్యితా.

కామ్యచ్చ. ౩-౧-౯.

ఉక్తవిషయే కామ్యచ్. పుత్ర మాత్మన ఇచ్ఛతి పుత్రకామ్యతి-పుత్రకామ్యితా.

ఉపమానా దాచారే. ౩-౧-౧౦.

ఉపమానా త్కర్మణ స్సుబన్తా దాచారే ఽర్థే క్యచ్. పుత్ర మివాచరతి పుత్రీయతి ఛాత్రమ్. విష్ణూయతి ద్విజమ్.

→ *సర్వప్రాతిపదికేభ్యః క్విబ్వా వక్తవ్యః [వా.] ←

'అతో గుణే' కృష్ణ ఇవాచరతి కృష్ణతి. స్వ ఇవాచరతి స్వతి. సస్వౌ.

→ అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి. ౬-౪-౧౫. ←

అనునాసికాన్తస్యోపధాయా దీర్ఘస్స్యాత్ క్వౌ ఝలాదౌ చ క్ఙితి. ఇదమివాచరతి ఇదామతి. రాజేవ రాజానతి. పన్థా ఇవ పథీనతి.

→ కష్టాయ క్రమణే ౩-౧-౧౪. ←

చతుర్థ్యన్తాత్కష్టశబ్దాదుత్సాహే క్యఙ్. కష్టాయ క్రమతే కష్టాయతే. పాపం కర్తుముత్సహత ఇత్యర్థః.

→ శబ్దవైరకలహాభ్రకణ్వమేఘేభ్యః కరణే. ౩-౧-౧౭. ←

ఏభ్యః కర్మభ్యః కరోత్యర్థే క్యఙ్. శబ్దం కరోతి శబ్దాయతే. 'తత్కరోతి తదాచష్టే' ఇతి ణిచ్.

→ * 'ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే బహులమిష్ఠవచ్చ.' [గణ] ←

ప్రాతిపదికాద్ధాత్వర్థే ణిచ్ స్యాత్ ఇష్ఠే యథా ప్రాతిపదికస్య పుంవద్భావ రభావటిలోప విన్మతుబ్లోప యణాదిలోప ప్రస్థస్ఫాద్యాదేశ భసంజ్ఞాస్తద్వణ్ణావపి స్యుః. ఇత్యల్లోపః. ఘటం కరోత్యాచష్టే వా ఘటయతి.

ఇతి నామధాతుప్రకరణమ్.

అథ కణ్డ్వాదిప్రకరణమ్.

→ కణ్డ్వాదిభ్యో యక్. ౩-౧-౨౭. ←

ఏభ్యో ధాతుభ్యో నిత్యం యక్ స్యాత్ స్వార్థే. కండూఞ్ గాత్రవిఘర్షణే. కణ్డూయతి, కణ్డూయతే ఇత్యాది.

ఇతి కణ్డ్వాదిప్రకరణమ్.

అథ ఆత్మనేపద ప్రక్రియా.

కర్తరి కర్మవ్యతీహారే. ౧-౩-౧౪.

క్రియావినిమయే ద్యోత్యే కర్తుర్యాత్మనేపదమ్. వ్యతిలునీతే. అన్యస్య యోగ్యం లవనం కరోతీత్యర్థః.

న గతిహింసార్థేభ్యః. ౧-౩-౧౫.

వ్యతిగచ్ఛన్తి. వ్యతిఘ్నన్తి.

నేర్విశః. ౧-౩-౧౭.

నివిశతే.

పరివ్యవేభ్యః క్రియః. ౧-౩-౧౮.

పరిక్రీణీతే, విక్రీణీతే, అవక్రీణీతే.

విపరాభ్యాం జేః. ౧-౩-౧౯.

విజయతే, పరాజయతే.

సమవప్రవిభ్యః స్థః. ౧-౩-౨౨.

సంతిష్ఠతే, అవతిష్ఠతే, ప్రతిష్ఠతే, వితిష్ఠతే.

అపహ్నవే జ్ఞః. ౧-౩-౪౪.

శతమపజానీతే, అపలపతీత్యర్థః.

అకర్మకాచ్చ. ౧-౩-౪౫.

సర్పిషో జానీతే, సర్పిషా ఉపాయేన ప్రవర్తత ఇత్యర్థః.

సమస్తృతీయాయుక్తాత్. ౧-౩-౫౪.

రథేన సంచరతే.

→ దాణశ్చ సా చేచ్చతుర్థ్యర్థే. ౧-౩-౫౫. ←

సమ్పూర్వా ద్దాణ స్తృతీయాన్తేన యుక్తా దుక్తం స్యా త్తృతీయా చే చ్చతుర్థ్యర్థే. దాస్యా సంయచ్ఛతే కామీ.

→ పూర్వవత్సనః. ౧-౩-౬౨. ←

సనః పూర్వో యో ధాతు స్తేన తుల్యం సన్నన్తా ద ప్యాత్మనేపదం స్యాత్. ఏదిధిషతే.

→ హలన్తాచ్చ. ౧-౨-౧౦. ←

ఇక్సమీపా ద్ధలః పరో ఝలాది స్సన్ కిత్. నివివిక్షతే.

→ గంధనావక్షేపణసేవనసాహసిక్యప్రతియత్నప్రకథనోపయోగేషు కృఞః. ౧-౩-౩౨. ←

గంధనం సూచనమ్. ఉత్కురుతే, సూచయతీ త్యర్థః. అవక్షేపణం భర్త్సనమ్. శ్యేనో వర్తికా ముత్కురుతే, భర్త్సయతీ త్యర్థః. హరి ముపకురుతే, సేవత ఇ త్యర్థః. పరదారాన్ ప్రకురుతే, తేషు సహసా ప్రవర్తతే. ఏధో దకస్యోపస్కురుతే, గుణమాధత్తే. కథాః ప్రకురుతే, కథయతీత్యర్థః. శతం ప్రకురుతే, ధర్మార్థం వినియుఙ్క్తే. ఏషు కిమ్? కటం కరోతి. 'భుజోఽనవనే'. ఓదనం భుఙ్క్తే. అనవనే కిమ్? మహీం భునక్తి.

ఇతి ఆత్మనేపదప్రక్రియా.

అథ పరస్మైపదప్రక్రియా.

→ అనుపరాభ్యాం కృఞః. ౧-౩-౭౯. ←

కర్తృగే చ ఫలే గంధనాదౌ చ పరస్మైపదం స్యాత్. అనుకరోతి. పరాకరోతి.

→ అభిప్రత్యతిభ్యః క్షిపః. ౧-౩-౮౦. ←

క్షిప ప్రేరణే, స్వరితేత్. అభిక్షిపతి.

→ ప్రాద్వహః. ౧-౩-౮౧. ←

ప్రవహతి.

→ పరే ర్మృషః. ౧-౩-౮౨. ←

పరిమృషతి.

→ వ్యాఙ్పరిభ్యో రమః. ౧-౩-౮౩. ←

రము క్రీడాయామ్, విరమతి.

→ ఉపాచ్చ. ౧-౩-౮౪. ←

యజ్ఞదత్త ముపరమతి, ఉపరమయతీత్యర్థః. అంతర్భావితణ్యర్థోఽయమ్.

ఇతి పరస్మైపదప్రక్రియా.

ఇతి పదవ్యవస్థా.

అథ భావకర్మప్రక్రియా.

✦ భావకర్మణోః. ౧-౩-౧౩. ✦

లస్యాత్మనేపదమ్.

✦ సార్వధాతుకే యక్. ౩-౧-౬౭. ✦

భావకర్మవాచిని ధాతో ర్యక్స్యాత్సార్వధాతుకే. భావః క్రియా. సా చ భావార్థకలకారేణానూద్యతే; యుష్మదస్మద్భ్యాం సామానాధికరణ్యాభావాత్ ప్రథమః పురుషః. తిఙ్వాచ్యక్రియాయా అద్రవ్యరూపత్వేన ద్విత్వాద్యప్రతీతే ర్న ద్వివచనాది, కిం త్వేకవచన మే వోత్సర్గతః. త్వయా మయా ఽన్యై శ్చ భూయతే. బభూవే.

✦ స్యసిచ్ సీయుట్ తాసిషు భావకర్మణో రుపదేశేఽజ్ఝన గ్రహదృశాం వా చిణ్వదిట్ చ. ౬-౪-౬౨. ✦

ఉపదేశే యోఽచ్ తదన్తానాం హనాదీనాం చ చిణీవాఙ్గకార్యం వా స్యాత్ స్యాదిషు భావకర్మణో ర్గమ్యమానయోః స్యాదీనా మిడాగమ శ్చ. చిణ్వద్భావపక్షేఽయ మిట్. చిణ్వద్భావా ద్వృద్ధిః. భావితా - భవితా. భావిష్యతే-భవిష్యతే. భూయతామ్. అభూయత. భావిషీష్ట-భవిషీష్ట.

✦ చిణ్ భావకర్మణోః. ౩-౧-౬౬. ✦

చ్లే శ్చిణ్ స్యా ద్భావకర్మవాచిని తే పరే. అభావి. అభావిష్యత - అభవిష్యత. అకర్మకోఽప్యుపసర్గవశా త్సకర్మకః. అనుభూయతే ఆనన్ద శ్చైత్రేణ త్వయా మయా చ. అనుభూయేతే, అనుభూయన్తే. త్వ మనుభూయసే. అహ మనుభూయే. అన్వభావి, అన్వభావిషాతామ్ - అన్వభవిషాతామ్. ణిలోపః. భావ్యతే. భావయాంచక్రే - భావయాంబభూవే - భావయామాసే. చిణ్వదిట్, భావితా. ఆభీయత్వేనాసిద్ధత్వా ణ్ణిలోపః, భావయితా. భావయి

షీష్ట. అభావి, అభావిషాతామ్ - అభావయిషాతామ్. బుభూష్యతే. బుభూషాంచక్రే. బుభూషితా. బుభూషిష్యతే - బోభూష్యతే - బోభూయిష్యతే. 'అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః'. స్తూయతే విష్ణుః. స్తావితా-స్తోతా. స్తావిష్యతే - స్తోష్యతే. అస్తావి, అస్తావిషాతామ్ - అస్తోషాతామ్. బుగతా. 'గుణోర్తీ'తి గుణః. అర్యతే. స్మృ స్మరణే. స్మర్యతే. సస్మరే. ఉపదేశగ్రహణాచ్చిణ్వదిట్. అరితా - అర్తా. స్మారితా - స్మర్తా.'అనిదితా' మితి నలోపః. స్రస్యతే. ఇదిత స్తు—నన్ద్యతే. సంప్రసారణమ్, ఇజ్యతే.

→ తనోతేర్యకి. ౬-౪-౪౪. ←

1 ఆ దన్తాదేశో వా. తాయతే - తన్యతే.

→ తపో ఽనుతాపే చ. ౩-౧-౬౫. ←

తపః చ్లే 2 శ్చిణ్ న స్యాత్ కర్మకర్తర్యనుతాపే చ. అన్వతప్త పాపేన. 'ఘుమాస్థే...'తీత్వమ్. దీయతే, ధీయతే. దదే.

→ ఆతో యుక్ చిణ్కృతోః. ౭-౩-౩౩. ←

ఆదన్తానాం యుగాగమః శ్చిణి ఞ్ణితి కృతి చ. దాయితా - దాతా. దాయిషీష్ట - దాసీష్ట. అదాయి, అదాయిషాతామ్. భజ్యతే.

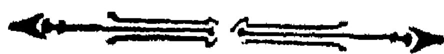
→ భఞ్జేశ్చ చిణి. ౬-౪-౩౩. ←

3నలోపో వా. అభాజి - అభఞ్జి. లభ్యతే.

→ విభాషా చిణ్ణములోః. ౭-౧-౬౯. ←

లభే 4ర్నుమ్. అలమ్భి - అలాభి.

ఇతి భావకర్మప్రక్రియా.

1 'విడ్వనోః...' ఇత్యతః ఆ దిత్యనువర్తతే. 2'చిణ్ తేపదః''నరుధః' అభ్యాం చిణ్ నేతి చానువర్తతే. 3 'శ్నాన్నలోపః' 'జాన్తనశాంవిభాషా' అభ్యాం నలోపః విభాషా ఇతి చానువర్తతే. 4 'ఇదితో నుమ్ ధాతోః' ఇత్యతః నుమ్ ఇత్యస్యానువృత్తిః.

అథ కర్మకర్తృప్రక్రియా.

యదా కర్మైవ కర్తృత్వేన వివక్షితం తదా సకర్మకాణా మ ప్యకర్మకత్వా త్కర్తరి భావే చ లకారః.

-+ కర్మవ త్కర్మణా తుల్యక్రియః. ౩-౧-౮౭. +-

కర్మస్థయా క్రియయా తుల్యక్రియః కర్తా కర్మవత్ స్యాత్. కార్యాతిదేశోఽయమ్. తేన యగాత్మనేపదచిణ్ చిణ్వదిట స్స్యుః. పచ్యతే ఫలమ్. భిద్యతే కాష్ఠమ్. అపాచి, అభేది. భావే - భిద్యతే కాష్ఠేన.

ఇతి కర్మకర్తృప్రక్రియా.

అథ లకారార్థప్రక్రియా.

—

⊷ అభిజ్ఞావచనే ఌట్. 3-2-112. ⊶

స్మృతిబోధి న్యుపపదే భూతానద్యతనే ధాతోర్లృట్. 1 లఙో௨పవాదః. వస నివాసే, స్మరసి కృష్ణ! గోకులే వత్స్యామః. ఏవం బుధ్యసే, చేతయసే ఇత్యాదిప్రయోగే௨పి.

⊷ న యది. 3-2-113. ⊶

యద్యోగే ఉక్తం న్న. అభిజానాసి యద్వనే అభుఞ్జ్మహి.

⊷ లట్ స్మే. 3-2-118. ⊶

2లిటో௨పవాదః. యజతి స్మ యుధిష్ఠిరః.

⊷ వర్తమానసామీప్యే వర్తమానవద్వా. 3-3-131. ⊶

వర్తమానే యే ప్రత్యయా ఉక్తాస్తే వర్తమానసామీప్యే భూతే భవిష్యతి చ వా స్యుః. కదా௨௨గతో௨సి? అయ మాగచ్ఛామి, అయ మాగమం వా. కదా గమిష్యసి? ఏషగచ్ఛామి—గమిష్యామి వా.

హేతుహేతుమతోర్లిఙ్. 3-3-156.

వా స్యాత్. కృష్ణం నమేచ్చేత్ సుఖం యాయాత్. కృష్ణం నంస్యతి చేత్ సుఖం యాస్యతి. భవిష్యత్యేవేష్యతే. నేహ—హన్తీతి పలాయతే. 'విధినిమన్త్ర'ణేతి లిఙ్. విధిః ప్రేరణమ్, భృత్యాదే ర్నికృష్టస్య ప్రవర్తనమ్; యజేత. నిమన్త్రణం నియోగకరణమ్ ఆవశ్యకే శ్రాద్ధాదౌ దౌహిత్రాదేః ప్రవర్తనమ్; ఇహ భుంజీత. ఆమన్త్రణం కామచారానుజ్ఞా; ఇహాసీత. అధీష్టః సత్కారపూర్వకో వ్యాపారః; పుత్ర మధ్యాపయేద్భవాన్. సంప్రశ్నః సంప్రధారణమ్; కిం భో!వేద మధీయీయ ఉత తర్కమ్.? ప్రార్థనం యాచ్ఞా; భో! భోజనం లభేయ. ఏవం లోట్.

ఇతి లకారార్థప్రక్రియా

తిఙన్తప్రక్రియా సమాప్తా.

---

1 'అనద్యతనే లఙ్' ఇత్యస్యాపవాదః. 2 'పరోక్షేలిట్' ఇత్యస్యాపవాదః.

అథ కృత్యప్రక్రియా.

ధాతోః. ౩-౧-౯౧.

ఆతృతీయాన్తం యే ప్రత్యయాస్తే ధాతోః పరే స్యుః. 'కృదతి' ఙితి కృత్సంజ్ఞా.

వా సరూపోఽస్త్రియామ్. ౩-౧-౯౪.

అస్మిన్ ధాత్వధికారేఽసరూపోఽపవాదప్రత్యయ ఉత్సర్గస్య బాధకో వా స్యాత్ స్త్ర్యధికారోక్తం వినా.

కృత్యాః. ౩-౧-౯౫.

'ణ్వుల్తృచా'విత్యతః ప్రాక్ కృత్యసంజ్ఞాః స్యుః.

కర్తరి కృత్. ౩-౪-౬౭.

ఇతి ప్రాప్తే—

తయోరేవ కృత్యక్తఖలర్థాః. ౩-౪-౭౦.

ఏతే భావకర్మణోరేవ స్యుః.

తవ్యత్తవ్యానీయరః. ౩-౧-౯౬.

ధాతోరేతే స్యుః. ఏధితవ్య మేధనీయం త్వయా. భావే ఔత్సర్గిక మేకవచనం క్లీబత్వం చ. చేతవ్యశ్చయనీయో వా ధర్మస్త్వయా.

*** కేలిమర ఉపసంఖ్యానమ్. (వా).**

పచేలిమా మాషాః, పక్తవ్యా ఇత్యర్థః. భిదేలిమాః సరలాః, భేత్తవ్యాః. కర్మణి ప్రత్యయః.

→ కృత్యల్యుటో బహులమ్. ౩-౩-౧౧౩. ←

శ్లో. 'క్వచిత్ ప్రవృత్తిః క్వచి దప్రవృత్తిః క్వచి ద్విభాషా క్వచి దన్యదేవ,
విధే ర్విధానం బహుధా సమీక్ష్య చతుర్విధం బాహులకం వదన్తి'.

స్నాత్యనేనేతి స్నానీయం, చూర్ణమ్. దీయతేఽస్మై దానీయో, విప్రః.

→ అచో యత్. ౩-౧-౯౭. ←

అజన్తా ద్ధాతో ర్యత్ స్యాత్. చేయమ్.

→ ఈ ద్యతి. ౬-౪-౬౫. ←

యతి పరే ఆత ఈ త్స్యాత్. దేయమ్, గ్లేయమ్.

→ పో రదుపధాత్. ౩-౧-౯౮. ←

పవర్గాన్తా దదుపధా ద్యత్. ణ్యతోఽపవాదః. శప్యమ్, లభ్యమ్.

→ ఏతి స్తు శా స్వృ దృ జుషః క్యప్. ౩-౧-౧౦౯. ←

ఏభ్యః క్యప్.

→ హ్రస్వస్య పితి కృతి తుక్. ౬-౧-౭౧. ←

ఇత్యః, స్తుత్యః. శాసు అనుశిష్టౌ.

→ శాస ఇదఙ్ హలోః. ౬-౪-౩౪. ←

శాసః ఉపధాయా ఇ త్స్యా దఙి హలాదౌ క్ఙితి చ. శిష్యః, వృత్యః, ఆదృత్యః, జుష్యః.

→ మృజే ర్విభాషా. ౩-౧-౧౧౩. ←

మృజేః క్యబ్వా. మృజ్యః.

→ ఋహలో ర్ణ్యత్. ౩-౧-౧౨౪. ←

ఋవర్ణాన్తా ద్ధలన్తా చ్చ ణ్యత్. కార్యమ్, హార్యమ్, ధార్యమ్.

→ చజోః కు ఘిణ్ణ్యతోః. ౭-౩-౫౨. ←

చజోః కుత్వం స్యాత్ ఘితి ణ్యతి చ.

⊹ మృజే ర్వృద్ధిః. ౭-౨-౧౧౪. ⊹

మృజే రికో వృద్ధి స్సార్వధాతుకార్ధధాతుకయోః. మార్గ్యః.

⊹ భోజ్యం భక్ష్యే. ౭-౩-౬౯. ⊹

భోగ్య మన్యత్.

ఇతి కృత్యప్రక్రియా.

అథ కృదన్తప్రకరణమ్.

⊸ ణ్వుల్తృచౌ. 3-1-133. ⊷

ధాతో రేతౌ స్తః. 'కర్తరి కృ' దితి కర్త్రర్థే.

⊸ యువో రనాకౌ. 7-1-1. ⊷

యు వు ఏతయో రనాకౌ స్తః. కారకః, కర్తా.

⊸ నన్దిగ్రహిపచాదిభ్యో ల్యుణిన్యచః. 3-1-134. ⊷

నన్ద్యాదే ర్ల్యుః, గ్రహ్యాదే ర్ణినిః, పచాదే రచ్. నన్దయతీతి నన్దనః, జనార్దనః, లవనః, గ్రాహీ, స్థాయీ, మన్త్రీ. పచాది రాకృతిగణో౽యమ్.

⊸ ఇగుపధజ్ఞాప్రీకిరః కః. 3-1-135. ⊷

ఏభ్యః కః. బుధః, కృశః, జ్ఞః, ప్రియః, కిరః.

⊸ ఆత శ్చోపసర్గే. 3-1-136. ⊷

ప్రజ్ఞః, సుగ్లః.

⊸ గేహే కః. 3-1-144. ⊷

గేహే కర్తరి గ్రహేః క స్స్యాత్. గృహమ్.

⊸ కర్మణ్యణ్. 3-2-1. ⊷

కర్మణ్యుపపదే ధాతో రణ్. కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః.

⊸ ఆతో౽నుపసర్గే కః. 3-2-3. ⊷

ఆదన్తా ద్ధాతో రనుపసర్గా త్కర్మణ్యుపపదే క స్స్యాత్. ఆతోలోపః. అణో౽పవాదః. గోదః, ధనదః, కమ్బలదః. అనుపసర్గే కిమ్? గోసన్దాయః.

* మూలవిభుజాదిభ్యః కః [వా.]

మూలాని విభుజతి మూలవిభుజో రథః. ఆకృతిగణోఽయమ్. మహీధ్రః, కుధ్రః.

చరేష్టః. ౩-౨-౧౬.

అధికరణే ఉపపదే. కురుచరః.

భిక్షాసేనాదాయేషు చ. ౩-౨-౧౭.

భిక్షాచరః, సేనాచరః. ఆదాయేతి ల్యబన్తమ్. ఆదాయచరః.

కృఞో హేతుతాచ్ఛీల్యానులోమ్యేషు. ౩-౨-౨౦.

ఏషు ద్యోత్యేషు కరోతేష్టః.

అతః కృకమికంసకుమ్భపాత్రకుశాకర్ణీష్వనవ్యయస్య. ౮-౩-౪౬.

అత ఉత్తరస్యానవ్యయస్య విసర్గస్య సమాసే నిత్యం సాదేశః కరోత్యాదిషు పరేషు. యశస్కరీ విద్యా, శ్రాద్ధకరః, వచనకరః.

ఏజేః ఖశ్. ౩-౨-౨౮.

ణ్యన్తాదేజేః ఖశ్.

అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమ్. ౬-౩-౬౭.

అరుషో ద్విషతోఽజన్తస్య చ ముమాగమః ఖిదన్తే పరే న త్వవ్యయస్య. శిత్వాచ్ఛబాదిః. జనమేజయతీతి జనమేజయః.

ప్రియవశే వదః ఖచ్. ౩-౨-౩౮.

ప్రియంవదః, వశంవదః.

ఆత్మమానే ఖశ్ చ. ౩-౨-౮౩.

స్వకర్మకే మననే వర్తమానాన్మన్యతేః సుపి ఖశ్ స్యాత్, చాణ్ణినిః. పణ్డితమాత్మానం మన్యతే పణ్డితంమన్యః, పణ్డితమానీ.

→ అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యన్తే. 3-2-75. ←

మనిన్ క్వనిప్ వనిప్ విచ్ ఏతే ప్రత్యయా ధాతోస్స్యుః.

→ నేడ్వశి కృతి. 7-2-8. ←

వశాదేః కృత ఇణ్ న. శౄ హింసాయామ్. సుశర్మా. ప్రాతరిత్వా.

→ విడ్వనోరనునాసికస్యాత్. 6-4-41. ←

అనునాసికస్యాఽఽత్స్యాత్. విజాయత ఇతి విజావా. ఓణృ అపనయనే. అవావా. విచ్ రుష్ రిష్ హింసాయామ్. రోట్, రేట్, సుగణ్.

→ క్విప్ చ. 3-2-76. ←

అయమపి దృశ్యతే. ఉఖాస్రత్, పర్ణధ్వత్, వాహభ్రట్.

→ సుప్యజాతౌ ణినిస్తాచ్ఛీల్యే. 3-2-78. ←

అజాత్యర్థే సుపి ధాతోర్ణినిస్తాచ్ఛీల్యే ద్యోత్యే. ఉష్ణభోజీ.

→ మనః. 3-2-82. ←

సుపి మన్యతేర్ణినిస్స్యాత్. దర్శనీయమానీ.

→ ఖిత్యనవ్యయస్య. 6-3-66. ←

ఖిదన్తేపరే పూర్వపదస్య హ్రస్వః. కాలింమన్యా.

→ కరణే యజః. 3-2-85 ←

కరణే ఉపపదే భూతార్థయజేర్ణినిః కర్తరి. సోమేనేష్టవాన్ సోమయాజీ. అగ్నిష్టోమయాజీ.

→ దృశేః క్వనిప్. 3-2-94. ←

కర్మణి భూతే. పారం దృష్టవాన్ పారదృశ్వా.

→ రాజని యుధి కృఞః. 3-2-95. ←

క్వనిప్. యుధిరన్తర్భావితణ్యర్థః. రాజానం యోధితవాన్ రాజయుధ్వా, రాజకృత్వా.

సహే చ. ౩-౨-౯౬.

సహ యోధితవాన్ సహయుధ్వా, సహకృత్వా.

సప్తమ్యాం జనేర్డః. ౩-౨-౯౭.

తత్పురుషే కృతి బహులమ్. ౬-౩-౧౪.

ఙేరలుక్. సరసిజమ్, సరోజమ్.

ఉపసర్గే చ సంజ్ఞాయామ్. ౩-౨-౯౯.

'ప్రజా స్యాత్సంతతౌ జనే.'

క్తక్తవతూ నిష్ఠా. ౧-౧-౨౬.

ఏతౌ నిష్ఠాసంజ్ఞౌ స్తః.

నిష్ఠా. ౩-౨-౧౦౨.

భూతార్థవృత్తేర్ధాతోర్నిష్ఠా. తత్ర 'తయోరే'వేతి భావకర్మణోః క్తః. 'కర్తరి కృ'దితి కర్తరి క్తవతుః. స్నాతం మయా. స్తుతస్త్వయా విష్ణుః. విశ్వం కృతవాన్ విష్ణుః.

రదాభ్యాం నిష్ఠాతో నః పూర్వస్య చ దః. ౮-౨-౪౨.

రదాభ్యాం పరస్య నిష్ఠాతస్య నో నిష్ఠాపేక్షయా పూర్వస్య ధాతోర్దస్య చ. శౄ హింసాయామ్. శీర్ణః, భిన్నః, ఛిన్నః.

సంయోగాదేరాతో ధాతోర్యణ్వతః. ౮-౨-౪౩.

నిష్ఠాతస్య నః స్యాత్. ద్రాణః, గ్లానః.

ల్వాదిభ్యః. ౮-౨-౪౪.

ఏకవింశతేః లూఞాదిభ్యః ప్రాగ్వత్. లూనః. జ్యాధాతోః 'గ్రహిజ్యే'తి సమ్ప్రసారణమ్—

హలః. ౬-౪-౨.

అఙ్గావయవాద్ధలః పరం యత్సంప్రసారణం తదన్తస్య దీర్ఘః. జీనః.

✥ ఓదితశ్చ. ౮-౨-౪౫. ✥

భుజో, భుగ్నః. టుఓశ్వి, ఉచ్ఛూనః.

✥ శుషః కః. ౮-౨-౫౧. ✥

నిష్ఠాతస్య. శుష్కః.

✥ పచో వః. ౮-౨-౫౨. ✥

పక్వః. క్షై క్షయే.

✥ క్షాయో మః. ౮-౨-౫౩. ✥

క్షామః.

✥ నిష్ఠాయాం సేటి. ౬-౪-౫౨. ✥

ణేర్లోపః. భావితః, భావితవాన్. దృహ వృద్ధౌ.

✥ దృఢః స్థూలబలయోః. ౭-౨-౨౦. ✥

స్థూలే బలవతి చ నిపాత్యతే.

✥ దధాతేర్హిః. ౭-౪-౪౨. ✥

తాది కితి. హితమ్.

✥ దో దద్ఘోః. ౭-౪-౪౬. ✥

ఘుసంజ్ఞకస్య దా ఇత్యస్య దద్ తాదౌ కితి. చర్త్వమ్. దత్తః.

✥ లిటః కానజ్వా. ౩-౨-౧౦౬. ✥

✥ క్వసుశ్చ. ౩-౨-౧౦౭. ✥

లిటః కానచ్క్వసూ వా స్తః. 'తఙానావాత్మనేపదమ్'. చక్రాణః.

✥ మ్వోశ్చ. ౮-౨-౬౫. ✥

మాన్తస్య ధాతోర్నత్వమ్ మ్వోః పరతః. జగన్వాన్.

లటశ్శతృశానచావప్రథమాసమానాధికరణే. ౩-౨-౧౨౪.

అప్రథమాన్తేన సమానాధికరణే లట ఏతౌ వా స్తః. శబాదిః. పచన్తం చైత్రం పశ్య.

→ ఆనే ముక్. ౭-౨-౮౨. ←

అదన్తాఙ్గస్య. పచమానం చైత్రం పశ్య. లడిత్యనువర్తమానే పునర్లడ్గ్రహణాత్ ప్రథమాసామానాధికరణ్యేఽపి క్వచిత్. సన్ ద్విజః.

→ విదేః శతుర్వసుః. ౭-౧-౩౬. ←

వేత్తేః పరస్య శతుర్వసురాదేశో వా. విదన్, విద్వాన్.

→ తౌ సత్. ౩-౨-౧౨౭. ←

తౌ శతృశానచౌ సత్సంజ్ఞౌ స్తః.

→ లృటః సద్వా. ౩-౩-౧౪. ←

కరిష్యన్తం కరిష్యమాణం పశ్య.

→ ఆక్వేస్తచ్ఛీలతద్ధర్మతత్సాధుకారిషు. ౩-౨-౧౩౪. ←

క్విపమభివ్యాప్య వక్ష్యమాణాస్తచ్ఛీలాదిషు కర్తృషు బోధ్యాః.

→ తృన్. ౩-౨-౧౩౫. ←

కర్తా కటాన్.

→ జల్పభిక్షకుట్టలుణ్టవృఙః షాకన్. ౩-౨-౧౫౫. ←

→ షః ప్రత్యయస్య. ౧-౩-౬. ←

ప్రత్యయస్యాదిః ష ఇత్సంజ్ఞః స్యాత్. జల్పాకః, వరాకః.

→ సనాశంసభిక్ష ఉః. ౩-౨-౧౬౮. ←

చికీర్షుః, ఆశంసుః, భిక్షుః.

→ భ్రాజభాసధుర్విద్యుతోర్జిపౄజుగ్రావస్తువః క్విప్. ౩-౨-౧౭౭.

విభ్రాట్. భాః.

→ రాల్లోపః. ౬-౪-౨౧. ←

రేఫాచ్ఛ్వోర్లోపః క్వౌ ఝలాదౌ క్ఙితి చ. ధూః, విద్యుత్, ఊర్క్, పూః. దృశిగ్రహణస్యాపకర్షాజ్జవతేర్దీర్ఘః, జూః. గ్రావస్తుత్.

క్విప్ వచి ప్రచ్ఛ్యాయతస్తు కటప్రు జు శ్రీణాం దీర్ఘోఽసమ్ప్రసారణం చ.

వక్తీతి వాక్.

చ్ఛ్వోశ్శూడనునాసికే చ. ౬-౪-౧౯.

సతుక్కస్య ఛస్య వస్య చ క్రమాత్ శ్ ఊఠ్ ఏతావాదేశౌ స్తః. క్వౌ అనునాసికాదౌ ఝలాదౌ క్ఙితి చ. పృచ్ఛతీతి ప్రాట్. ఆయతం స్తౌతి ఆయతస్తూః. కటం ప్రవతే కటప్రూః. జూ రుక్తః. శ్రయతి హరిం శ్రీః.

దామ్నీశసయుయుజస్తుతుదసిసిచమిహపతదశనహః కరణే. ౩-౨-౧౮౨.

దాబాదేః ష్ట్రన్[1] స్యాత్ కరణేఽర్థే. దాత్యనేన దాత్రమ్.

తితుత్రతథసిసుసరకసేషు చ. ౭-౨-౯.

ఏషాం దశానాం కృత్ప్రత్యయానామిణ్ న. శస్త్రమ్, యోత్రం, యోక్త్రమ్, స్తోత్రమ్, తోత్రమ్, సేత్రమ్, సేక్త్రమ్, మేఢ్రమ్, పత్రమ్, దంష్ట్రా, నధ్రీ.

అర్తిలూధూసూఖనసహచర ఇత్రః. ౩-౨-౧౮౪.

అరిత్రమ్, లవిత్రమ్, ధవిత్రమ్; సవిత్రమ్, ఖనిత్రమ్, సహిత్రమ్, చరిత్రమ్.

పువస్సంజ్ఞాయామ్. ౩-౨-౧౮౫.

పవిత్రమ్.

ఇతి కృదన్తప్రకరణమ్.

---

1 'ధః కర్మణి ష్ట్రన్' ఇత్యస్మాత్ ష్ట్రన్ ఇత్యనువర్తతే.

అథ ఉణాది ప్రకరణమ్.

కృవా పా జి మి స్వది సా ధ్యశూభ్య ఉణ్. కరో తీతి కారుః. వా తీతి వాయుః, పాయు ర్గుదం, జాయు రౌషధం, మాయుః పిత్తమ్, స్వాదుః, సాధ్నోతి పరకార్య మితి సాధుః. ఆశు శీఘ్రమ్.

→ [1]ఉణాదయో బహులమ్. ౩-౩-౧. ←

ఏతే వర్తమానే సంజ్ఞాయాం చ బహులం స్యుః. కేచి దవిహితా ఽప్యూహ్యాః.

శ్లో. సంజ్ఞాసు ధాతురూపాణి ప్రత్యయాశ్చ తతః పరే,
కార్యా ద్విద్యా దనూబంధ మేతచ్ఛాస్త్ర ముణాదిషు.

తుముణ్ణ్వులౌ క్రియాయాం క్రియార్థాయామ్. ౩-౩-౧౦.

క్రియార్థాయాం క్రియాయాముపపదే భవిష్యత్యర్థే ధాతో రేతౌ స్తః. మాన్తత్వా దవ్యయత్వమ్. కృష్ణం ద్రష్టుం యాతి, కృష్ణం దర్శకో యాతి.

→ కాలసమయవేలాసు తుమున్. ౩-౩-౧౬౭. ←

కాల స్సమయో వేలా వా భోక్తుమ్.

→ భావే. ౩-౩-౧౮. ←

సిద్ధావస్థాపన్నే ధాత్వర్థే వాచ్యే ధాతో [2]ర్ఘఞ్. పాకః.

→ అకర్తరి చ కారకే సంజ్ఞాయామ్. ౩-౩-౧౯. ←

కర్తృభిన్నే కారకే ఘఞ్.

→ ఘఞి చ భావకరణయోః. ౬-౪-౨౭. ←

---

1 అన్యేఽప్యుణాదయో బహవః ప్రత్యయా స్సంతి. గ్రంథవిస్తరభియాఽత్ర తే నోక్తాః. 2 'పదరుజ' ఇత్యస్మాత్ 'ఘఞ్' ఇత్యనువర్తతే.

1 రఞ్జే ర్నలోప స్స్యాత్. రాగః, అనయోః కిమ్? రజ్యన్త్యస్మిన్నితి 2రఙ్గః.

→ నివాసచితిశరీరోపసమాధానే ష్వాదేశ్చ కః. 3-3-౪౧ ←

ఏషు చినోతే ర్ఘఞ్ ఆదేశ్చ కః. ఉపసమాధానం రాశీకరణం. నికాయః, కాయః, గోమయనికాయః.

→ ఏరచ్. 3-3-౫౬ ←

ఇవర్ణాన్తాత్. చయః, జయః.

→ ఋదోరప్. 3-3-౫౭. ←

ఋవర్ణాన్తా దువర్ణాన్తా చ్చాప్. కరః, గరః, యవః, స్తవః, లవః, పవః.

→ ఘఞర్థే కవిధానమ్. [వా.] ←

ప్రస్థః, విఘ్నః.

→ డ్వితః క్త్రిః. 3-3-౮౮. ←

→ క్త్రే ర్మమ్ నిత్యమ్. ౪-౪-౨౦. ←

క్త్రిప్రత్యయాన్తా న్మప్ నిర్వృత్తేఽర్థే. పాకేన నిర్వృత్తం పక్త్రిమమ్. డువప్, ఉప్త్రిమమ్.

→ ట్వితోఽథుచ్. 3-3-౮౯. ←

టువేపృ కమ్పనే. వేపథుః.

→ యజయాచయతవిచ్ఛప్రచ్ఛరక్షో నఙ్. 3-3-౯౦. ←

యజ్ఞః, యాచ్ఞా, యత్నః, 3విశ్నః, ప్రశ్నః, రక్ష్ణః.

→ స్వపో నన్. 3-3-౯౧. ←

స్వప్నః.

→ ఉపసర్గే ఘోః కిః. 3-3-౯౨. ←

ప్రధిః, ఉపధిః.

---

1 'శాన్నలోపః' 'రఞ్జేశ్చ' ఇతి చానువర్తతే. 2 నాట్యశాలా. 3 ప్రతాపః.

స్త్రియాం క్తిన్. 3-3-౯౪.

స్త్రీలిఙ్గే భావే క్తిన్. ఘఞోఽపవాదః. కృతిః, స్తుతిః.

ఋూల్వాదిభ్యః క్తిన్ నిష్ఠావ ద్వాచ్యః. [వా.]

తేన నత్వమ్. కీర్ణిః, లూనిః, ధూనిః, [1]పూనిః.

సంపదాదిభ్యః క్విప్.

సంపత్, విపత్, ఆపత్. క్తిన్నపీష్యతే. సంపత్తిః, విపత్తిః, ఆపత్తిః.

[2]ఊతి యూతి జూతి సాతి హేతి కీర్తయ శ్చ. 3-3-౯౭.

ఏతే నిపాత్యన్తే.

జ్వర త్వర స్రివ్య వి మవా ముపధాయా శ్చ. ౬-౪-౨౦.

ఏషా ముపధావకారయో రూఠ్ అనునాసికే క్వౌ ఝలాదౌ క్ఙితి చ.

ఊతిః. క్విప్, జూః, తూః, సూః, [4]ఊః, [5]మూః.

ఇచ్ఛా. 3-3-౧౦౧.

ఇషే ర్నిపాతోఽయమ్.

అ ప్రత్యయాత్. 3-3-౧౦౨.

ప్రత్యయాన్తేభ్యః స్త్రియా మకారః ప్రత్యయ స్స్యాత్. చికీర్షా, పుత్రకామ్యా.

గురోశ్చ హలః. 3-3-౧౦౩.

గురుమతో హలన్తాత్ స్త్రియా మః ప్రత్యయః. ఈహా.

ణ్యాసశ్రన్థో యుచ్. 3-3-౧౦౭.

అకార స్యాపవాదః. కారణా, హారణా.

---

1 వినాశ ఇత్యర్థః. పతివ్రతాయాంపూతిః. 2 రక్షా. 3 'అనునాసికస్య క్విఝలోః క్ఙితి' 'ఛ్వోశ్శూడనునాసికేచ' ఏతేసూత్రే అనువర్తేతే. 4 రక్షకః. 5 బన్ధకః.

→ నపుంసకే భావే క్తః, 3-3-౧౧౪. ←

→ ల్యుట్ చ. 3-3-౧౧౫. ←

హసితమ్, హసనమ్.

→ పుంసి సంజ్ఞాయాం ఘః ప్రాయేణ. 3-3-౧౧౮. ←

→ ఛాదే ర్ఘే ఽద్వ్యుపసర్గస్య. ౬-౪-౯౬. ←

ద్విప్రభృత్యుపసర్గహీనస్య ఛాదే ర్హ్రస్వో ఘే. దన్తచ్ఛదః, ఆకుర్వం త్యస్మి న్నిత్యాకరః.

→ అవే తౄస్త్రో ర్ఘఞ్. 3-3-౧౨౦. ←

అవతారః. అవస్తారో జవనికా.

→ హల శ్చ. 3-3-౧౨౧. ←

హలన్తా ద్ఘఞ్. ఘాపవాదః. రమన్తే యోగినో ఽస్మి న్నితి రామః. అపమృజ్యతే ఽనేన వ్యాధ్యాది రి త్యపామార్గః.

→ ఈషద్దుస్సుషు కృచ్ఛ్రాకృచ్ఛ్రార్థేషు ఖల్, 3-3-౧౨౬. ←

ఏషు దుఃఖసుఖార్థే షూపపదేషు ఖల్. 'తయో' రేవేతి భావే కర్మణి చ. కృచ్ఛ్రే-దుష్కరః కటో భవతా. అకృచ్ఛ్రే- ఈషత్కరః, సుకరః.

→ ఆతో యుచ్. 3-3-౧౨౮. ←

ఖలో ఽపవాదః, ఈషత్పాన స్సోమో భవతా. దుష్పానః, సుపానః.

→ అలంఖల్వోః ప్రతిషేధయోః ప్రాచాం క్త్వా, 3-౪-౧౮. ←

ప్రతిషేధార్థయో రలంఖల్వో రుపపదయోః క్త్వా. 'దో దద్ఘోః' అలం దత్త్వా. 'ఘుమా'స్థేతీత్వమ్, పీత్వాఖలు. అలంఖల్వోః కిం? మా కార్షీత్. ప్రతిషేధయోః కిమ్? అలంకారః.

---

1 'అసంయోగాత్ ...' 'నోపధాత్థ...' అభ్యాం కిత్ వా ఇతి చాను వర్తతే.

⊰ సమానకర్తృకయోః పూర్వకాలే. 3-४-२१ ⊱

సమానకర్తృకయో ర్ధాత్వర్థయోః పూర్వకాలే విద్యమానా ద్ధాతోః క్త్వా. స్నాత్వా వ్రజతి. ద్విత్వ మతంత్రమ్. భుక్త్వా పీత్వా వ్రజతి.

⊰ న క్త్వా సేట్. ౧-२-१८. ⊱

సేట్ క్త్వా కి న్న స్యాత్. శయిత్వా. సేట్ కిం? కృత్వా.

⊰ రలో వ్యుపధా ద్ధలాదే స్సంశ్చ. ౧-२-२६. ⊱

ఇవర్ణోవర్ణోపధా ద్ధలాదేః రలన్తాత్ పరౌ క్త్వా సనౌ సేటౌ వా కితౌ స్తః. ద్యుతిత్వా, ద్యోతిత్వా, లిఖిత్వా, లేఖిత్వా. వ్యుపధా త్కిమ్? వర్తిత్వా. రలః కిమ్? సేవిత్వా, హలాదేః కిమ్? [1]ఏషిత్వా. సేట్ కిమ్? భుక్త్వా.

⊰ ఉదితో వా. ౭-२-५६. ⊱

ఉదితః పరస్య క్త్వ ఇ డ్వా. శమిత్వా, శాంత్వా. దేవిత్వా, ద్యూత్వా. 'దధాతే ర్హిః' హిత్వా.

⊰ జహాతే శ్చ క్త్వి. ౭-४-४३. ⊱

హిత్వా. హాజ స్తు—హాత్వా.

⊰ సమాసే ఽనఞ్ పూర్వే క్త్వో ల్యప్. ౭-१-३७. ⊱

అవ్యయపూర్వపదే ఽనఞ్ సమాసే క్త్వో ల్యబాదేశః, తుక్. ప్రకృత్య. అనఞ్ కిమ్? అకృత్వా. అవ్యయపూర్వపదే కిమ్? పరమకృత్వా.

⊰ ఆభీక్ష్ణ్యే ణముల్ చ. 3-४-२२. ⊱

ఆభీక్ష్ణ్యే ద్యోత్యే పూర్వవిషయే ణముల్ క్త్వా చ.

⊰ నిత్యవీప్సయోః. ८-१-४. ⊱

ఆభీక్ష్ణ్యే వీప్సాయాం చ ద్యోత్యే పదస్య [2]ద్విత్వం స్యాత్, ఆభీక్ష్ణ్యం తిఙన్తే ష్వవ్యయసంజ్ఞకేషు కృద న్తేషు చ. స్మారంస్మారం నమతి శివమ్. స్మృత్వా స్మృత్వా, పాయం పాయమ్, భోజం భోజం, శ్రావం శ్రావమ్.

---

1 గత్యేత్యర్థః. 2 'సర్వస్య ద్వే' ఇత్యతః ద్వే ఇత్యస్యానువృత్తిః.

అన్యథైవం కథ మిత్థం సు సిద్ధాప్రయోగ శ్చేత్. ౩-౪-౨౭.

ఏషు కృఞో ణముల్ స్యాత్ సిద్ధో౽ప్రయోగో౽స్యైవంభూత శ్చే త్కృఞ్. వ్యర్థత్వా త్ప్రయోగానర్హ ఇత్యర్థః. అన్యథాకారమ్, ఏవంకారమ్, కథంకారమ్, ఇత్థంకారం భుఙ్క్తే. సిద్ధేతి కిమ్? శిరో౽న్యథాకృత్వా భుఙ్క్తే.

ఇతి ఉణాదిప్రకరణమ్.

అథ విభక్త్యర్థ ప్రకరణమ్.

[1]ప్రాతిపదికార్థలింగపరిమాణవచనమాత్రే ప్రథమా. ౨-౩-౪౬.

నియతోపస్థితికః ప్రాతిపదికార్థః. మాత్రశబ్దస్య ప్రత్యేకం యోగః. ప్రాతిపదికార్థమాత్రే లింగమాత్రాద్యాధిక్యే [2]పరిమాణమాత్రే సంఖ్యామాత్రే చ ప్రథమా స్యాత్. ప్రాతిపదికార్థమాత్రే—ఉచ్చైః, నీచైః, కృష్ణః, శ్రీః, జ్ఞానమ్; లింగమాత్రే—తటః, తటీ, తటమ్; పరిమాణమాత్రే—ద్రోణో వ్రీహిః; వచనం సంఖ్యా—ఏకః, ద్వౌ, బహవః.

[3]సంబోధనే చ. ౨-౩-౪౭.

ప్రథమా. హే రామ.

కర్తురీప్సితతమం కర్మ. ౧-౪-౪౯.

[4]కర్తుః క్రియయా ఆప్తుమిష్టతమం [5]కారకం [6]కర్మసంజ్ఞం స్యాత్.

---

1 యస్మిన్ ప్రాతిపదికే ఉచ్చారితే యస్యార్థస్య నియమేన ఉపస్థితిర్భవతి స ప్రాతిపదికార్థ ఇత్యర్థః. 2 పరిమాణశబ్దేన చ సంఖ్యాకాలాతిరిక్తం పరిచ్ఛేదకమాత్రం గృహ్యతే. తేన ఫలం ఘృతం ఇత్యాదావపి ప్రథమా. 3 సంబోధనంతు అనభిముఖమభిముఖీకృత్య అజ్ఞాతార్థవిషయకజ్ఞానానుకూలవ్యాపారానుకూలవ్యాపారః; సంబోధ్యత్వంతు తద్వ్యాపారజన్యజ్ఞానానుకూలవ్యాపారాశ్రయత్వమ్. 4 ప్రకృతధాత్వర్థప్రధానీభూతవ్యాపారాశ్రయత్వం కర్తృత్వమ్. 5 క్రియాన్వయిత్వం వా క్రియాజనకత్వం వా కారకత్వమ్. 6 కర్తృనిష్ఠవ్యాపారజన్యఫలసంబంధప్రకారకేచ్ఛావిశేష్యత్వే నోద్దేశ్యత్వం కర్మత్వమితి ఫలితం.

కర్మణి ద్వితీయా. ౨-౩-౨.

అనుక్తే కర్మణి ద్వితీయా. హరిం భజతి. 1అభిహితే తు కర్మాదౌ ప్రథమా. హరిస్సేవ్యతే, లక్ష్మ్యా సేవితః.

అకథితం చ. ౧-౪-౫౧.

2అపాదానాదివిశేషైరవివక్షితం కారకం కర్మసంజ్ఞం స్యాత్. శ్లో. 3'దుహ్ యాచ్ పచ్ దండ్ రుధి ప్రచ్ఛి చిఞ్ బ్రూఞ్ శాసు జి మథ్ ముషామ్, 4కర్మయుక్స్యాదకథితం తథా స్యాన్నీ హృ కృష్వహామ్ (౧). 5గాం దోగ్ధి పయః, బలిం యాచతే వసుధామ్, తండులానోదనం పచతి, గర్గాన్ శతం దండయతి, వ్రజమవరుణద్ధి గామ్, మాణవకం పంథానం పృచ్ఛతి, వృక్షమవచినోతి ఫలాని, మాణవకం ధర్మం బ్రూతే - శాస్తి వా శతం జయతి దేవదత్తమ్, సుధాం క్షీరనిధిం మథ్నాతి, దేవదత్తం శతం ముష్ణాతి, గ్రామమజాం నయతి-హరతి - కర్షతి-వహతివా. అర్థనిబంధనేయం సంజ్ఞా. బలిం భిక్షతే వసుధామ్, మాణవకం ధర్మం భాషతే - అభిధత్తే-వక్తి. ఇత్యాది,

సాధకతమం కరణమ్. ౧-౪-౪౨.

క్రియాసిద్ధౌ ప్రకృష్టోపకారకం కరణసంజ్ఞం స్యాత్. 'స్వతంత్ర'ఇతి కర్తృసంజ్ఞా.

కర్తృకరణయోస్తృతీయా. ౨-౩-౧౮.

అనభిహితే కర్తరి కరణే చ తృతీయా స్యాత్. రామేణ బాణేన హతో వాలీ.

---

1 'ఉక్తార్థానామప్రయోగః' ఇతి న్యాయేన ద్వితీయాయా అప్రాప్తేరితిభావః. 2 అపాదానం సంప్రదానం అధికరణం కర్మ కరణం కర్తా హేతుః ఇత్యేతైర్విశేషైరిత్యర్థః. 3 దుహాదీనాం ద్వాదశానాం తథా నీప్రభృతీనాం చతుర్ణాంచ కర్మణా యద్యుజ్యతే తదేవా కథితం కర్మేతి పరిగణనం కర్తవ్యమిత్యర్థః. 4 కర్మనిష్ఠధాత్వర్థస్య నిమిత్తమిత్యర్థః. 5పయఃకర్మకం గోసంబంధి దోహనమిత్యర్థః.

⊱ * ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్. [వా. ౧౪౬౬.] ⊰

ప్రకృత్యా చారు రిత్యాదిః.

⊱ సహయుక్తే ఽప్రధానే. ౨-౩-౧౯. ⊰

సహార్థేన యుక్తే అప్రధానే తృతీయా స్యాత్. పుత్రేణ సహాగతః పితా. ఏవం సాకం సార్ధం సమం యోగేఽపి. వినాఽపి తద్యోగం తృతీయా; 'వృద్ధో యూనా' ఇతి నిర్దేశాత్.

⊱ హేతౌ. ౨-౩-౨౩. ⊰

హేత్వర్థే తృతీయా స్యాత్. ద్రవ్యాదిసాధారణం నిర్వ్యాపారసాధారణం చ హేతుత్వం. కరణత్వం తు క్రియామాత్రవిషయం వ్యాపారనియతం చ. దండేన ఘటః, పుణ్యేన దృష్టో హరిః. ఫలమపీహ హేతుః. అధ్యయనేన వసతి.

⊱ కర్మణా య మభిప్రైతి స సమ్ప్రదానమ్. ౧-౪-౩౨. ⊰

దానస్య కర్మణా యమభిప్రైతి సః సంప్రదానసంజ్ఞః.

⊱ చతుర్థీ సమ్ప్రదానే. ౨-౩-౧౩. ⊰

విప్రాయ గాం దదాతి.

⊱ * తాదర్థ్యే చతుర్థీ వాచ్యా. [వా. ౧౪౫౭.] ⊰

ముక్తయే హరింభజతి.

⊱ * క్లపి సంపద్యమానే చ. [వా. ౧౪౫౯.] ⊰

భక్తిర్జ్ఞానాయ కల్పతే. సంపద్యతే-జాయతే ఇత్యాది.

⊱ * ఉత్పాతేన జ్ఞాపితే చ. [వా. ౧౪౬౦.] ⊰

వాతాయ కపిలా విద్యుదిత్యాది,

⊱ * హితయోగే చ. [వా. ౧౪౬౧.] ⊰

బ్రాహ్మణాయహితమ్.

నమ స్స్వస్తి స్వాహా స్వధాలం వష డ్యోగాచ్చ. ౨-౩-౧౬.

ఏభి ర్యోగే చతుర్థీ. హరయేనమః, ప్రజాభ్య స్స్వస్తి, అగ్నయే స్వాహా, పితృభ్య స్స్వధా. అల మితి పర్యాప్త్యర్థగ్రహణమ్. తేన దైత్యేభ్యో హరి రలం ప్రభు స్సమర్థః శక్త ఇత్యాది.

ధ్రువ మపాయేఽపాదానమ్. ౧-౪-౨౪.

అపాయో విశ్లేష స్తస్మి\u0c28్ సాధ్యే యద్ధ్రువ మవధిభూతం కారకం త దపాదానసంజ్ఞం స్యాత్.

అపాదానే పంచమీ. ౨-౩-౨౮.

గ్రామా దాయాతి, ధావతోఽశ్వా త్పతతి. ఇత్యాది.

భీత్రార్థానాం భయహేతుః. ౧-౪-౨౫.

భయార్థానాం త్రాణార్థానాం చ యోగే భయహేతు రపాదానం స్యాత్. చోరా ద్బిభేతి, చోరా త్త్రాయతే. భయహేతుః కిమ్? అరణ్యే బిభేతి- త్రాయతే వా.

* ల్యబ్లోపే కర్మణ్యధికరణే చ. [వా. ౧౪౭౪-౧౪౭౫]

ప్రాసాదా త్ప్రేక్షతే. ఆసనా త్ప్రేక్షతే, ప్రాసాద మారుహ్యాసనే ఉపవిశ్యే త్యర్థః.

షష్ఠీ శేషే. ౨-౩-౫౦.

కారకప్రాతిపదికార్థవ్యతిరిక్తః స్వస్వామిభావాది శ్శేష స్తత్ర షష్ఠీ. రాజ్ఞః పురుషః. కర్మాదీనా మపి సంబంధమాత్రవివక్షాయాం షష్ఠ్యేవ. సతాం గతమ్, సర్పిషో జానీతే, మాతు స్స్మరతి, ఏధో దక స్యోపస్కురుతే, భజే శమ్భో శ్చరణయోః, ఫలానాం తృప్తః.

కర్తృకర్మణోః కృతి. ౨-౩-౬౫.

కృద్యోగే కర్తరి కర్మణి చ షష్ఠీ స్యాత్. కృష్ణస్య కృతిః, జగతః కర్తా కృష్ణః.

ఉభయప్రాప్తౌ కర్మణి. ౨-౩-౬౬.

ఉభయోః ప్రాప్తి ర్యస్మిన్ కృతి తత్ర కర్మణ్యేవ షష్ఠీ. ఆశ్చర్యో గవాం దోహో ఽగోపేన.

ఆధారోఽధికరణమ్. ౧-౪-౪౫.

కర్తృకర్మద్వారా తన్నిష్ఠక్రియాయా ఆధారః కారక మధికరణం స్యాత్.

సప్తమ్యధికరణే చ. ౨-౩-౩౬.

చకారా ద్దూరాన్తికార్థేభ్యః. ఔపశ్లేషికో వైషయికో ఽభివ్యాపకశ్చే త్యాధారస్త్రిధా, కటే ఆస్తే, స్థాల్యాం పచతి, మోక్షే ఇచ్ఛాఽస్తి, సర్వస్మి న్నాత్మాఽస్తి, వనస్య దూరే అంతికే వా.

* నిమిత్తాత్కర్మయోగే. (వా. ౧౪౯౦.)

నిమిత్తమిహ ఫలం, యోగ స్సంయోగసమవాయాత్మకః, తేన హేతు తృతీయా న.

శ్లో. 'చర్మణి ద్వీపినం హంతి దంతయో ర్హంతి కుంజరం,
వాలేషు చమరీం హంతి సీమ్ని పుష్కలకో హతః.

ఇతి విభక్త్యర్థప్రకరణమ్.

అథ కేవలసమాసప్రకరణమ్.

సమాసః పఞ్చధా. తత్ర సమసనం సమాసః; స చ విశేషసంజ్ఞావినిర్ముక్తః కేవలసమాసః ప్రథమః, ప్రాయేణ పూర్వపదార్థప్రధానో ఽవ్యయీభావో ద్వితీయః, ప్రాయేణోత్తరపదార్థప్రధాన స్తత్పురుష స్తృతీయః. [తత్పురుషభేదః కర్మధారయః - కర్మధారయభేదో ద్విగుః] ప్రాయేణాన్యపదార్థప్రధానో బహువ్రీహి శ్చతుర్థః, ప్రాయేణోభయపదార్థప్రధానో ద్వంద్వః పంచమః.

→ సమర్థః పదవిధిః. ౨-౧-౧. ←

పదసమ్బన్ధీ యో విధి స్స సమర్థాశ్రితో బోధ్యః.

→ ప్రాక్కడారా త్సమాసః. ౨-౧-౩. ←

'కడారాః కర్మధారయ' ఇత్యతః ప్రాక్సమాస ఇత్యధిక్రియతే.

→ సహ సుపా. ౨-౧-౪. ←

సుప్ సుపా సహ వా సమస్యతే. సమాసత్వాత్ ప్రాతిపదికత్వేన సుపో లుక్. కృత్తద్ధితసమాసైకశేషసనాద్యన్తధాతురూపాః పంచ వృత్తయః. పరార్థాభిధానం వృత్తిః; వృత్త్యర్థావబోధకం వాక్యం విగ్రహః; స చ లౌకికో ఽలౌకిక శ్చేతి ద్విధా; తత్ర పూర్వం భూత ఇతి లౌకికః; పూర్వ + అమ్ + భూత + సు, ఇ త్యలౌకికః. 'భూతపూర్వే చర'డితి నిర్దేశా ద్భూతస్య పూర్వనిపాతః. భూతపూర్వః.

→ * ఇవేన సహ సమాసో విభక్త్యలోప శ్చ.
[వా. ౧౨౩౬-౧౩౪౧]. ←

వాగర్థసదృశౌ వాగర్థావివ.

ఇతి కేవలసమాసప్రకరణమ్.

అథ అవ్యయీభావసమాసప్రకరణమ్.

→ అవ్యయీభావః. ౨-౧-౫. ←

అధికారోఽయమ్ ప్రాక్తత్పురుషాత్.

→ అవ్యయం విభక్తిసమీపసమృద్ధివ్యృద్ధ్యర్థాభావాత్యయాసంప్రతిశబ్దప్రాదుర్భావపశ్చాద్యథానుపూర్వ్యయౌగపద్యసాదృశ్యసమ్పత్తిసాకల్యాన్తవచనేషు. ౨-౧-౬. ←

విభక్త్యర్థాదిషు వర్తమానమవ్యయం సుబన్తేన సహ నిత్యం సమస్యతే. ప్రాయేణావిగ్రహో ఽస్వపదవిగ్రహో వా నిత్యసమాసః. విభక్తౌ— హరి + ఙి + అధి, ఇతి స్థితే—

→ ప్రథమానిర్దిష్టం సమాస ఉపసర్జనమ్. ౧-౨-౪౩. ←

సమాసశాస్త్రే ప్రథమానిర్దిష్టముపసర్జనం స్యాత్.

→ ఉపసర్జనం పూర్వమ్. ౨-౨-౩౦. ←

సమాసే ఉపసర్జనం ప్రాక్ప్రయోజ్యమ్. ఇత్యధేః ప్రాక్ప్రయోగః. సమాసత్వేన ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాం ఙే ర్లుక్, తత స్సుబుదాయాత్ స్వాద్యుత్పత్తిః, 'అవ్యయీభావ' శ్చేత్యవ్యయత్వా త్తస్య సుపో లుక్. అధిహరి.

→ అవ్యయీభావశ్చ. ౨-౪-౧౮. ←

అయం [1]నపుంసకం స్యాత్. గాః పాతీతి గోపాః, తస్మి న్నిత్యధిగోపమ్.

→ నావ్యయీభావా దతో ఽమ్త్వపంచమ్యాః. ౨-౪-౮౩. ←

అదన్తా దవ్యయీభావా త్సుపో న లుక్. తస్య పంచమీం వినా అమాదేశః.

---

1 'స నపుంసకమ్' ఇతి పూర్వసూత్రా దనువృత్తిః.

తృతీయాసప్తమ్యో ర్బహులమ్. ౨-౪-౮౪.

అదన్తా దవ్యయీభావాత్ తృతీయాసప్తమ్యో ర్బహుల మమ్భావః. ఉపకృష్ణమ్, ఉపకృష్ణేన, మద్రాణాం సమృద్ధిః సుమద్రమ్, యవనానాం వ్యృద్ధి ర్దుర్యవనమ్, మక్షికాణా మభావో నిర్మక్షికమ్, హిమస్యాత్యయో ఽతిహిమమ్, నిద్రా సంప్రతి న యుజ్యత ఇత్యతినిద్రమ్, హరిశబ్దస్య ప్రకాశ ఇతి హరి, విష్ణోః పశ్చా దనువిష్ణు. యోగ్యతావీప్సాపదార్థానతివృత్తిసాదృశ్యాని యథార్థాః; రూపస్య యోగ్య మనురూపమ్, అర్థ మర్థం ప్రతి ప్రత్యర్థమ్, శక్తి మనతిక్రమ్య యథాశక్తి.

అవ్యయీభావే చాకాలే. ౬-౩-౮౧.

1 సహస్య స స్స్యా దవ్యయీభావే న తు కాలే. హరే స్సాదృశ్యం సహరి, జ్యేష్ఠస్యానుపూర్వ్యే ణేత్యనుజ్యేష్ఠమ్, చక్రేణ యుగపత్ సచక్రమ్, సదృశ స్సఖ్యా ససఖి. యథార్థత్వేనైవ సిద్ధే పున స్సాదృశ్యగ్రహణాద్గుణభూతేఽపి సాదృశ్యే సమాసః. క్షత్రాణాం సంపత్తిః సక్షత్రమ్, తృణమప్యపరిత్యజ్య సతృణ మత్తి, అగ్నిగ్రంథపర్యంత మధీతే సాగ్ని, 'విభాషే'త్యధికృత్య.

నదీభి శ్చ. ౨-౧-౨౦.

నదీభి స్సహ సంఖ్యా వా సమస్యతే. సమాహారే చాయమిష్యతే. పంచగంగమ్, ద్వియమునమ్.

తద్ధితాః. ౪-౧-౭౬.

ఆపంచమసమాప్తే రధికారో ఽయమ్.

అవ్యయీభావే శరత్ప్రభృతిభ్యః. ౫-౪-౧౦౭.

శరదాదిభ్య 2ష్టచ్ స్యాత్ సమాసాన్తో ఽవ్యయీభావే. శరద స్సమీప ముపశరదమ్, ప్రతివిపాశమ్. 'జరాయా జరస్ చ' ఉపజరసమ్-ఇత్యాది.

---

1 'సహస్యస స్సంజ్ఞాయామ్' ఇత్యతః సహస్య స ఇ త్యనువర్తతే.
2 'రాజాహ స్సఖిభ్య ష్టచ్' ఇత్యతః టచ్ ఇ త్యనువర్తతే.

⊸ అన శ్చ. ౫-౪-౧౦౮. ⟜

అన్నన్తా దవ్యయీభావా ట్టచ్.

⊸ న స్తద్ధితే. ౬-౪-౧౪౪. ⟜

నాన్తస్య భస్య టే[1]ర్లోప స్తద్ధితే. ఉపరాజమ్, అధ్యాత్మమ్.

⊸ నపుంసకా దన్యతరస్యామ్. ౫-౪-౧౦౯. ⟜

అన్నన్తం యత్ క్లీబం తదన్తా దవ్యయీభావా ట్టజ్వా. ఉపచర్మమ్, ఉపచర్మ.

⊸ ఝయః. ౫-౪-౧౧౧. ⟜

ఝయన్తా దవ్యయీభావా ట్టచ్ వా. ఉపసమిధమ్, ఉపసమిత్.

ఇతి అవ్యయీభావప్రకరణమ్.

---

1 'అల్లోపోఽనః' ఇతి సూత్రా ల్లోప ఇతి 'టేః' ఇతి పూర్వసూత్రం చానువర్తతే.

అథ తత్పురుష సమాసప్రకరణమ్.

తత్పురుషః. ౨-౪-౨౨.

అధికారో ఽయమ్. ప్రాగ్బహువ్రీహేః.

ద్విగుశ్చ. ౨-౧-౨౩.

తత్పురుషసంజ్ఞకః.

ద్వితీయాశ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః. ౨-౧-౨౪.

ద్వితీయాన్తం శ్రితాదిప్రకృతికైః సుబన్తైః సహ [1] వా సమస్యతే, కృష్ణం శ్రితః కృష్ణశ్రితః. ఇత్యాది.

తృతీయా తత్కృతార్థేన గుణవచనేన. ౨-౧-౩౦.

తృతీయాన్తం తృతీయాన్తార్థకృతగుణవచనే నార్థేన చ సహ వా ప్రాగ్వత్. శఙ్కులయా ఖణ్డః శఙ్కులాఖణ్డః, ధాన్యేనార్థో ధాన్యార్థః, తత్కృతేతి కిమ్? అక్ష్ణా కాణః.

కర్తృకరణే కృతా బహులమ్. ౨-౧-౩౨.

కర్తరి కరణే చ తృతీయా కృదన్తేన బహులం ప్రాగ్వత్. హరిత్రాతః, నఖభిన్నః.

[పరి.] *కృద్గ్రహణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమ్.

నఖనిర్భిన్నః.

చతుర్థీ తదర్థార్థబలిహితసుఖరక్షితైః. ౨-౧-౩౬.

చతుర్థ్యన్తార్థాయ యత్ తద్వాచినా అర్థాదిభిశ్చ చతుర్థ్యన్తం వా ప్రాగ్వత్. యూపాయ దారు యూపదారు. తదర్థేన ప్రకృతివికృతిభావ ఏ వేష్టః, తేనేహ న. రన్ధనాయ స్థాలీ.

---

1 'విభాషే'తి పూర్వసూత్రానువృత్తిః.

* అర్థేన సహ నిత్యసమాసో విశేష్యలిఙ్గతా చేతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౧౨౬౩-౧౨౬౪].

ద్విజాయాయమ్ ద్విజార్థః సూపః, ద్విజార్థా యవాగూః, ద్విజార్థం పయః, భూతబలిః, గోహితమ్, గోసుఖం, గోరక్షితమ్.

పఞ్చమీ భయేన. ౨-౧-౩౭.

చోరాద్భయం చోరభయమ్.

* భయభీతభీతిభీభిరితి వాచ్యమ్. [వా. ౧౨౬౫].

వృకభీత ఇత్యాది.

స్తోకాన్తికదూరార్థకృచ్ఛ్రాణి క్తేన. ౨-౧-౩౯.

పఞ్చమ్యాః స్తోకాదిభ్యః. ౬-౩-౨.

అలుగుత్తరపదే. స్తోకాన్ముక్తః, అన్తికాదాగతః, అభ్యాశాదాగతః, దూరాదాగతః, కృచ్ఛ్రాదాగతః.

షష్ఠీ. ౨-౨-౮.

సుబన్తేన ప్రాగ్వత్. రాజపురుషః.

పూర్వాపరాధరోత్తరమేకదేశినైకాధికరణే. ౨-౨-౧.

అవయవినా సహ పూర్వాదయస్సమస్యన్తే ఏకత్వసంఖ్యావిశిష్టశ్చేదవయవీ. షష్ఠీసమాసాపవాదః. పూర్వం కాయస్య పూర్వకాయః, అపరకాయః. ఏకాధికరణే కిమ్? పూర్వశ్ఛాత్రాణామ్.

అర్ధం నపుంసకమ్. ౨-౨-౨.

సమాంశవాచ్యర్ధశబ్దో నిత్యం క్లీబే ప్రాగ్వత్. అర్ధం పిప్పల్యా అర్ధపిప్పలీ.

సప్తమీ శౌణ్డైః. ౨-౧-౪౦.

సప్తమ్యన్తం శౌణ్డాదిభిః ప్రాగ్వత్. అక్షేషు శౌణ్డః అక్షశౌణ్డః.

ఇత్యాది. 'ద్వితీయా తృతీయే'త్యాదియోగవిభాగా దన్యత్రాపి ద్వితీయాదివిభక్తీనాం ప్రయోగవశా త్సమాసో జ్ఞేయః.

→ దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్. ౨-౧-౫౦. ←

సంజ్ఞాయా మే వేతి నియమార్థం సూత్రమ్, పూర్వేషుకామశమీ, సప్తఋషయః సప్తర్షయః. నియమా న్నేహ. ఉత్తరావృక్షాః, పంచ బ్రాహ్మణాః.

→ తద్ధితార్థోత్తరపదసమాహారే చ. ౨-౧-౫౧. ←

తద్ధితార్థే విషయే ఉత్తరపదే చ పరత స్సమాహారే చ వాచ్యే దిక్సంఖ్యే ప్రాగ్వ ద్వా. పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః పూర్వాశాలా ఇతి సమాసే జాతే—

→ * సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే పుంవద్భావః. [వా. ౧౩౭౬.] ←

→ దిక్పూర్వపదా దసంజ్ఞాయాం ఞః. ౪-౨-౧౦౭. ←

అస్మా ద్భవాద్యర్థే ఞః స్యా దసంజ్ఞాయామ్.

→ తద్ధితేష్వచామాదేః. ౭-౨-౧౧౭. ←

ఞితి ణితి చ తద్ధితే ఽచా మాదే రచో వృద్ధి స్స్యాత్. 'యస్యేతి చ' పౌర్వశాలః, పంచ గావో ధనం యస్యేతి త్రిపదే బహువ్రీహౌ—

→ * ద్వంద్వతత్పురుషయో రుత్తరపదే నిత్యసమాసవచనమ్. [వా. ౧౨౮౭.] ←

→ గోరతద్ధితలుకి. ౫-౪-౯౨. ←

గోఽన్తా త్తత్పురుషా ట్టచ్ స్యా త్సమాసాన్తో న తు తద్ధితలుకి. పంచగవధనః.

→ తత్పురుష స్సమానాధికరణః కర్మధారయః. ౧-౨-౪౨. ←

→ సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుః. ౨-౧-౫౨. ←

తద్ధితార్థేత్యత్రోక్త స్త్రివిధ స్సంఖ్యాపూర్వో ద్విగుసంజ్ఞ స్స్యాత్.

→ ద్విగు రేకవచనం. ౨-౪-౧. ←

ద్విగ్వర్థ స్సమాహార ఏకవ త్స్యాత్.

→ స నపుంసకమ్. ౨-౪-౧౭. ←

సమాహారే ద్విగు ర్ద్వంద్వ శ్చ నపుంసకం స్యాత్. పంచానాం గవాం సమాహారః పంచగవమ్.

→ విశేషణం విశేష్యేణ బహులమ్. ౨-౧-౫౭. ←

భేదకం భేద్యేన సమానాధికరణేన బహులం ప్రాగ్వత్. నీల ముత్పలం నీలోత్పలమ్. బహులగ్రహణాత్ క్వచి న్నిత్యం. కృష్ణసర్పః. క్వచి న్న, రామో జామదగ్న్యః.

→ ఉపమానాని సామాన్యవచనైః. ౨-౧-౫౫. ←

ఘనశ్యామః.

→ * శాకపార్థివాదీనాం సిద్ధయే ఉత్తరపదలోపో వక్తవ్యః. వా. ౧౩౧౦. ←

శాకప్రియః పార్థివః శాకపార్థివః, దేవబ్రాహ్మణః.

→ నఞ్. ౨-౨-౬. ←

నఞ్ సుపా ప్రాగ్వత్.

→ న లోపో నఞః. ౬-౩-౭౩. ←

నఞో నస్య లోప ఉత్తరపదే. అబ్రాహ్మణః.

→ తస్మా న్ను డచి. ౬-౩-౭౪. ←

లుప్తనకారా న్నఞ ఉత్తరపద స్యాజాదే ర్నుట్. :అనశ్వః, నైకధే త్యాదౌ తు నశబ్దేన సహ 'సుప్సుపే'తి సమాసః. 'నిత్యం క్రీడే'త్యతో నిత్య మి త్యనువర్తమానే—

→ కుగతి ప్రాదయః. ౨-౨-౧౮. ←

ఏతే సమర్థేన నిత్యం సమస్యన్తే. కుత్సితః పురుషః కు పురుషః.

⊸ ఊర్యాదిచ్విడాచశ్చ. ౧-౪-౬౧. ⊸

ఊర్యాదయశ్చ్వ్యన్తా డాజన్తాశ్చ క్రియాయోగే గతిసంజ్ఞాస్స్యుః. ఊరీకృత్య, శుక్లీకృత్య, పటపటాకృత్య, సుపురుషః.

⊸ * ప్రాదయో గతాద్యర్థే ప్రథమయా. [వా. ౧౩౩౫]. ⊸

ప్రగత ఆచార్యః ప్రాచార్యః.

⊸ * అత్యాదయః క్రాన్తాద్యర్థే ద్వితీయయా. [వా. ౧౪౩౬]. ⊸

అతిక్రాన్తో మాలా మితి విగ్రహే.

⊸ ఏకవిభక్తి చాపూర్వనిపాతే. ౧-౨-౪౪. ⊸

విగ్రహే యన్నియతవిభక్తికం త దుపసర్జనం న తు తస్య పూర్వనిపాతః.

⊸ గోస్త్రియో రుపసర్జనస్య. ౧-౨-౪౮. ⊸

ఉపసర్జనం యో గోశబ్దః స్త్రీప్రత్యయాన్తం చ తదన్తస్య ప్రాతిపదికస్య హ్రస్వః. అతిమాలః.

⊸ * అవాదయః క్రుష్టాద్యర్థే తృతీయయా. [వా. ౧౩౩౭]. ⊸

అవక్రుష్టః కోకిలయా అవకోకిలః.

⊸ * పర్యాదయో గ్లానాద్యర్థే చతుర్థ్యా [వా. ౧౩౩౮]. ⊸

పరిగ్లానోఽధ్యయనాయ పర్యధ్యయనః.

⊸ * నిరాదయః క్రాన్తాద్యర్థే పఞ్చమ్యా. [వా. ౧౩౩౯]. ⊸

నిష్క్రాన్తః కౌశాంబ్యా నిష్కౌశామ్బిః.

⊸ తత్రోపపదం సప్తమీస్థమ్. ౩-౧-౯౨. ⊸

సప్తమ్యన్తే పదే కర్మణీత్యాదౌ వాచ్యత్వేన స్థితం యత్కుమ్భాది తద్వాచకం పద ముపపదం స్యాత్.

⊸ ఉపపద మతిఙ్. ౨-౨-౧౯. ⊸

ఉపపదం సమర్థేన నిత్యం సమస్యతే ఽతిఙన్తశ్చ సమాసః. కుమ్భం కరోతీతి కుమ్భకారః, అతిఙ్ కిమ్? మా భవాన్ భూత్. 'మాఙి లు'ఙితి సప్తమీనిర్దేశా న్మా ఽుపపదమ్.

→ [ప.] గతికారకోపపదానాం కృద్భి స్సహ సమాసవచనం ప్రాక్సుబుత్పత్తేః. ←

వ్యాఘ్రీ, అశ్వక్రీతీ, కచ్ఛపీ, ఇత్యాది.

→ తత్పురుష స్యాఙ్గులే స్సఙ్ఖ్యాఽవ్యయాదేః. ౫-౪-౮౬. ←

సఙ్ఖ్యావ్యయాదే రఙ్గుల్యన్తస్య తత్పురుషస్య సమాసాన్తో ఽచ్ స్యాత్. ద్వే అఙ్గులీ ప్రమాణ మస్య ద్వ్యఙ్గులమ్; నిర్గతమఙ్గులిభ్యో నిరఙ్గులమ్.

→ అహ స్సర్వైకదేశసఙ్ఖ్యాతపుణ్యాచ్చ రాత్రేః. ౫-౪-౮౭. ←

ఏభ్యో రాత్రే రచ్ స్యాత్, చా త్సఙ్ఖ్యావ్యయాదేః. అహర్గ్రహణం ద్వన్ద్వార్థమ్.

→ రాత్రాహ్నాహాః పుంసి. ౨-౪-౨౯. ←

ఏతదన్తౌ ద్వన్ద్వతత్పురుషౌ పుంస్యేవ. అహశ్చ రాత్రిశ్చాహోరాత్రః, సర్వరాత్రః, సఙ్ఖ్యాతరాత్రః.

→ * సఙ్ఖ్యాపూర్వం రాత్రం క్లీబమ్. [వా. ౧౩౭.] ←

ద్విరాత్రం, త్రిరాత్రమ్.

→ రాజాహస్సఖిభ్య ష్టచ్. ౫-౪-౯౧. ←

ఏతదన్తా త్తత్పురుషా ట్టచ్. పరమరాజః.

→ ఆ న్మహత స్సమానాధికరణజాతీయయోః. ౬-౩-౪౬. ←

మహారాజః.

→ ప్రకారవచనే జాతీయర్. ౫-౩-౬౯ ←

మహాప్రకారో మహాజాతీయః.

→ ద్వ్యష్టన స్సఙ్ఖ్యాయా మబహువ్రీహ్యశీత్యోః. ౬-౩-౪౭. ←

ఆత్ స్యాత్. ద్వాదశ, అష్టావింశతిః.

→ పరవల్లిఙ్గం ద్వన్ద్వతత్పురుషయోః. ౨-౪-౨౬. ←

కుక్కుటమయూర్యా విమే, మయూరీ కుక్కుటా విమౌ, అర్ధపిప్పలీ.

→ *ద్విగుప్రాప్తాపన్నాలంపూర్వగతిసమాసేషు న. [వా. ౨౫౪౫.] ←

పంచకపాలః పురోడాశః, ప్రాప్తో జీవికామ్ ప్రాప్తజీవికః, ఆపన్న జీవికః, అలం కుమార్యై అలంకుమారిః. అతఏవ జ్ఞాపకా త్సమాసః. నిష్కౌశామ్బిః.

→ అర్ధర్చాః పుంసి చ. ౨-౪-౩౧. ←

అర్ధర్చాదయః పుంసి క్లీబే చ స్యుః. అర్ధర్చః, అర్ధర్చమ్. ఏవం ధ్వజ తీర్థ శరీర మండ పీయూష దేహాంకుశ కలశ పాత్ర సూత్రాదయః.

→ * సామాన్యేనపుంసకమ్. [వా. ౫౦౮౩.] ←

మృదు పచతి, ప్రాతః కమనీయమ్.

→ తత్పురుషోఽనఞ్కర్మధారయః. ౨-౪-౧౯. ←

ఇ త్యధికృత్య.

→ ఛాయా బాహుళ్యే. ౨-౪-౨౨. ←

ఛాయాన్త స్తత్పురుషో నపుంసకం స్యా త్పూర్వపదార్థబాహుళ్యే. ఇక్షూణాం ఛాయా ఇక్షుచ్ఛాయమ్. వక్ష్యమాణవికల్ప స్యాయ మపవాదః.

→ సభా రాజాఽమనుష్యపూర్వా. ౨-౪-౨౩. ←

రాజపర్యాయపూర్వోఽమనుష్యపూర్వ శ్చ సభాన్త స్తత్పురుషో నపుంసకం స్యాత్. ఇనసభమ్, ఈశ్వరసభమ్.

→ పర్యాయస్యై వేష్యతే [వా. ౫౧౯.] ←

నేహ. రాజసభా, చంద్రగుప్తసభా. అమనుష్యశబ్దో రూఢ్యా రక్షః పిశాచాదీ నాహ. రక్షస్సభం, పిశాచసభమ్.

→ విభాషా సేనాసురాచ్ఛాయాశాలానిశానామ్. ౨-౪-౨౫. ←

ఏతదన్త స్తత్పురుషో నపుంసకం వా స్యాత్. బ్రాహ్మణసేనమ్-బ్రాహ్మణసేనా, యవసురం-యవసురా, కుడ్యచ్ఛాయం-కుడ్యచ్ఛాయా, గోశాలం-గోశాలా, శ్వనిశం-శ్వనిశా 'తత్పురుషోఽనఞ్ కర్మధారయః.' ఇత్యుక్తే ర్నేహ. దృఢసేనో రాజా, అసేనా, పరమసేనా.

ఇతి తత్పురుషసమాసప్రకరణమ్.

అథ బహువ్రీహిసమాసప్రకరణమ్.

⊸ శేషో బహువ్రీహిః. ౨-౨-౨౩. ⊸

అధికారోఽయమ్ ప్రాగ్ద్వన్ద్వాత్.

⊸ అనేక మన్యపదార్థే. ౨-౨-౨౪. ⊸

అనేకం ప్రథమాన్త మన్యస్య పదస్యార్థే వర్తమానం వా సమస్యతే స బహువ్రీహిః.

⊸ సప్తమీవిశేషణే బహువ్రీహౌ. ౨-౨-౩౫. ⊸

సప్తమ్యన్తం విశేషణం చ బహువ్రీహౌ పూర్వం స్యాత్. కంఠేకాళః. అత ఏవ జ్ఞాపకా ద్వ్యధికరణపదో బహువ్రీహిః.

⊸ హలదన్తా త్సప్తమ్యా స్సంజ్ఞాయామ్. ౬-౩-౯. ⊸

హలన్తా దదన్తా చ్చ సప్తమ్యా అలుక్. త్వచిసారః, ప్రాప్త ముదకం యం ప్రాప్తోదకో గ్రామః, ఊఢరథో ఽనడ్వాన్, ఉపహృతపశూ రుద్రః, ఉద్ధృతౌదనా స్థాలీ, పీతాంబరో హరిః, వీరపురుషకో గ్రామః.

⟶ *ప్రాదిభ్యో ధాతుజస్య వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః. [వా. ౧౩౬౦.] ⟵

ప్రపతితః పర్ణః ప్రపర్ణః.

⟶ * నఞోఽస్త్యర్థానాం వాచ్యో వా చోత్తరపదలోపః. [వా. ౧౩౬౧]. ⟵

అవిద్యమానః పుత్రో ఽపుత్రః.

⊸ స్త్రియాః పుంవ ద్భాషితపుంస్కా దనూఙ్ సమానాధికరణే స్త్రియా మపూరణీప్రియాదిషు. ౬-౩-౩౪. ⊸

ఉక్తపుంస్కా దనూఙ్ ఊఙో ఽభావో యత్ర తథాభూతస్య స్త్రీవాచకశబ్దస్య పుంవాచక స్యేవ రూపం సమానాధికరణే స్త్రీలింగే న తు పూరణ్యాం

ప్రియాదిషు. 'గోస్త్రియో'రితి హ్రస్వః. చిత్రగుః, రూపవద్భార్యః. అనూఙ్ కిం?. వామోరూభార్యః.

అప్ పూరణీప్రమాణ్యోః. ౫-౪-౧౧౬.

పూరణార్థప్రత్యయాన్తం యత్ స్త్రీలిఙ్గం తదన్తాత్ ప్రమాణ్యన్తాచ్చ బహువ్రీహేరప్ స్యాత్. కల్యాణీ పఞ్చమీ యాసాం రాత్రీణాం తాః కల్యాణీపఞ్చమా రాత్రయః, స్త్రీ ప్రమాణీ యస్య స స్త్రీప్రమాణః. అప్రియాదిషు కిమ్?. కల్యాణీప్రియః ఇత్యాది.

బహువ్రీహౌ సక్థ్యక్ష్ణోః స్వాఙ్గాత్ షచ్. ౫-౪-౧౧౩.

స్వాఙ్గవాచిసక్థ్యక్ష్యన్తాద్బహువ్రీహేః షచ్. దీర్ఘసక్థః, జలజాక్షీ. స్వాఙ్గాత్కిమ్?. దీర్ఘసక్థి శకటమ్, స్థూలాక్షా వేణుయష్టిః. 'అక్ష్ణోఽదర్శనా'దితి వక్ష్యమాణోఽచ్.

ద్విత్రిభ్యాం ష మూర్ధ్నః. ౫-౪-౧౧౫.

ద్విమూర్ధః, త్రిమూర్ధః.

అన్తర్బహిర్భ్యాం చ లోమ్నః. ౫-౪-౧౧౭.

అప్ స్యాత్. అన్తర్లోమః, బహిర్లోమః.

పాదస్య లోపోఽహస్త్యాదిభ్యః. ౫-౪-౧౩౮.

హస్త్యాదివర్జితాదుపమానాత్పరస్య పాదస్య లోపః. వ్యాఘ్రస్యేవ పాదావస్య వ్యాఘ్రపాత్. అహస్త్యాదిభ్యః కిమ్?. హస్తిపాదః, కుసూలపాదః.

సఙ్ఖ్యాసుపూర్వస్య. ౫-౪-౧౪౦.

లోపః స్యాత్. ద్విపాత్, సుపాత్.

ఉద్విభ్యాం కాకుదస్య. ౫-౪-౧౪౮.

లోపః స్యాత్. ఉత్కాకుత్, వికాకుత్.

-⊰ పూర్ణాద్విభాషా. ౫-౪-౧౪౯. ⊱-

పూర్ణకాకుత్, పూర్ణకాకుదః.

-⊰ సుహృద్దుర్హృదౌ మిత్రామిత్రయోః. ౫-౪-౧౫౦. ⊱-

సుహృన్మిత్రమ్, దుర్హృదమిత్రః.

-⊰ ఉరః ప్రభృతిభ్యః కప్. ౫-౪-౧౫౧. ⊱-

-⊰ కస్కాదిషు చ. ౮-౩-౪౮. ⊱-

ఏష్విణ ఉత్తరస్య విసర్గస్య షో ఽన్యస్య తు సః. ఇతి సః. వ్యూఢోరస్కః, ప్రియసర్పిష్కః,

-⊰ నిష్ఠా. ౨-౨-౩౬. ⊱-

నిష్ఠాన్తం బహువ్రీహౌ పూర్వం స్యాత్. యుక్తయోగః.

-⊰ శేషాద్విభాషా. ౫-౪-౧౫౪. ⊱-

అనుక్తసమాసాన్తాద్బహువ్రీహేః కబ్వా. మహాయశస్కః, మహాయశాః.

ఇతి బహువ్రీహిసమాసప్రకరణమ్.

అథ ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్.

చార్థే ద్వన్ద్వః. ౨-౨-౨౯.

అనేకం సుబన్తం చార్థే వర్తమానం వా సమస్యతే స ద్వన్ద్వః. సముచ్చయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహారా శ్చార్థాః. పరస్పరనిరపేక్షస్యానేకస్యైకస్మి న్నన్వయ స్సముచ్చయః; అన్యతరస్యానుషఙ్గికత్వే నాన్వయో ఽన్వాచయః; మిలితానా మన్వయే ఇతరేతరయోగః; సమూహ స్సమాహారః; తత్ర 'ఈశ్వరం గురుం చ భజ' స్వేతి సముచ్చయే 'భిక్షా మట గాం చానయే' త్యన్వాచయే చ న సమాసః; అసామర్థ్యాత్. ధవఖదిరౌ, సంజ్ఞాపరిభాషమ్.

రాజదన్తాదిషు పరమ్. ౨-౨-౩౧.

ఏషు పూర్వప్రయోగార్హం పరం స్యాత్, దన్తానాం రాజా రాజదన్తః.

*** ధర్మాదిష్వనియమః. [వా. ౧౪౧౮].**

అర్థధర్మౌ ధర్మార్థౌ, ఇత్యాది.

ద్వన్ద్వే ఘి ౨-౨-౩౨.

పూర్వం స్యాత్. హరిహరౌ.

అజాద్యదన్తమ్. ౨-౨-౩౩.

ఈశకృష్ణౌ.

అల్పాచ్తరమ్. ౨-౨-౩౪.

శివకేశవౌ.

పితా మాత్రా. ౧-౨-౭౦.

మాత్రా సహోక్తౌ పితా వా శిష్యతే. పితరౌ, మాతా పితరౌ.

⊸ ద్వన్ద్వశ్చ ప్రాణితూర్యసేనాఙ్గానామ్. ౨-౪-౨. ⟜

ఏషాం ద్వన్ద్వ ఏకవత్. పాణిపాదమ్, మార్దఙ్గికపాణవికమ్, రథికాశ్వారోహమ్.

⊸ ద్వన్ద్వాచ్చుదషహాన్తాత్సమాహారే. ౫-౪-౧౦౬. ⟜

చవర్గాన్తాద్దషహాన్తాచ్చ ద్వన్ద్వాట్టచ్ స్యాత్సమాహారే. వాక్త్వచమ్, త్వక్స్రజమ్, శమీదృషదమ్, వాక్త్విషమ్, ఛత్రోపానహమ్. సమాహారే కిమ్?. ప్రావృట్ శరదౌ.

ఇతి ద్వన్ద్వసమాసప్రకరణమ్.

అథ సమాసాన్తప్రకరణమ్.

ఋక్పూరబ్ధూఃపథామానక్షే. ౫-౪-౭౪.

అ అనక్ష ఇతి చ్ఛేదః. ఋగాద్యన్తస్య సమాసస్య అప్రత్యయో ఽన్తావయవః. అక్షేయా ధూ, స్తదన్తస్య న. అర్ధర్చః, విష్ణుపురమ్, విమలాపం సరః, రాజధురా. అక్షేతు — అక్షధూః, దృఢధూ రక్షః, సఖిపథః, రమ్యపథో దేశః.

అక్ష్ణో ఽదర్శనాత్. ౫-౪-౭౬.

అచక్షుఃపర్యాయా దక్ష్ణో ఽచ్ స్యాత్. గవా మక్షీవ గవాక్షః.

ఉపసర్గా దధ్వనః. ౫-౪-౮౫.

ప్రగతో ఽధ్వానం ప్రాధ్వో రథః.

న పూజనాత్. ౫-౪-౬౯.

పూజనార్థాత్పరేభ్య స్సమాసాన్తా న స్యుః.

స్వతిభ్యా మేవ. [వా. ౩౩౭౬.]

సురాజా, అతిరాజా.

ఇతి సమాసాన్తప్రకరణమ్.

అథ తద్ధితాధికార ప్రకరణమ్.

⊰ సాధారణప్రత్యయప్రకరణమ్. ⊱

⊰ సమర్థానాం ప్రథమా ద్వా. ౪-౧-౮౨. ⊱

ఇద మధిక్రియతే. ప్రాగ్దిశ ఇతి యావత్.

⊰ ప్రాగ్దీవ్యతోఽణ్. ౪-౧-౮౩. ⊱

'తేన దీవ్యతి' త్యతః ప్రాగణధిక్రియతే.

⊰ అశ్వపత్యాదిభ్యశ్చ. ౪-౧-౮౪. ⊱

ఏభ్యోఽణ్ స్యాత్ ప్రాగ్దీవ్యతీయే ష్వర్థేషు.

⊰ * తద్ధితే ష్వచా మాదేః. [వా.] ⊱

అశ్వపతే రపత్యాది ఆశ్వపతమ్, గాణపతమ్.

⊰ దిత్యదిత్యాదిత్యపత్యుత్తరపదాణ్ణ్యః. ౪-౧-౮౫. ⊱

ప్రాగ్దీవ్యతీయే ష్వర్థేషు. దితే రపత్యం దైత్యః, అదితే రాదిత్యస్య వా ఆదిత్యః, ప్రాజాపత్యః.

⊰ * దేవా ద్యఞఞౌ. [వా. ౨౭౭౭.] ⊱

దైవ్యమ్ - దైవమ్.

⊰ బహిష ష్టిలోపో యఞ్ చ. [వా. ౨౭౭౬.] ⊱

బాహ్యః.

⊰ ఈ కక్ చ. [వా. ౨౭౭౭.] ⊱

⊰ కితి చ. ౭-౨-౧౧౮. ⊱

అచా మాదే రచో వృద్ధిస్స్యాత్. బాహీకః.

⊰ * సర్వత్ర గోరజాదిప్రసఙ్గే యత్. [వా.] ⊱

గోరపత్యాది గవ్యమ్.

⊰ ఉత్సాదిభ్యోఽఞ్. ౪-౧-౮౬. ⊱

ఔత్సః. ఇ త్యపత్యాదివికారాన్తార్థ సాధారణప్రత్యయాః.

ఇతి సాధారణప్రత్యయప్రకరణమ్.

అథ అపత్యాధికార ప్రకరణమ్.

స్త్రీపుంసాభ్యాం నఞ్స్నఞౌ భవనాత్. ౪-౧-౮౭.

ధాన్యానాం భవన ఇత్యతః ప్రాగర్థే ష్వాభ్యా మేతౌ స్తః. స్త్రైణః, పౌంస్నః.

తస్యాపత్యమ్. ౩-౧-౯౨.

షష్ఠ్యన్తాత్ కృతసన్ధేః సమర్థా దపత్యేఽర్థే ఉక్తా వక్ష్యమాణాశ్చ ప్రత్యయా వా స్యుః.

ఓర్గుణః. ౬-౪-౧౪౬.

ఉవర్ణాన్తస్య భస్య గుణ స్తద్ధితే. ఉపగో రపత్య మౌపగవః, ఆశ్వపతః, దైత్యః, ఔత్సః, స్త్రైణః, పౌంస్నః.

అపత్యం పౌత్రప్రభృతి గోత్రమ్ ౪-౧-౧౬౨.

అపత్యత్వేన వివక్షితం పౌత్రాది గోత్రసంజ్ఞం స్యాత్.

ఏకో గోత్రే. ౪-౧-౯౩.

ఏక ఏవ ప్రత్యయ స్స్యాత్. ఉపగో ర్గోత్రాపత్య మౌపగవః.

గర్గాదిభ్యో యఞ్. ౪-౧-౧౦౫.

గోత్రాపత్యే. గర్గస్య గోత్రాపత్యం గార్గ్యః, వాత్స్యః.

యఞఞోశ్చ. ౨-౪-౬౪.

గోత్రే య ద్యఞన్త మఞన్తం చ తదవయవయో రేతయో ర్లుక్ తత్కృతే బహుత్వే న తు స్త్రియామ్. గర్గాః, వత్సాః.

జీవతి తు వంశ్యే యువా. ౪-౧-౧౬౩.

వంశ్యే పిత్రాదౌ జీవతి పౌత్రాదే ర్య దపత్యం చతుర్థాది త ద్యువసంజ్ఞ మేవ స్యాత్.

గోత్రాద్యూన్యస్త్రియామ్. ౪-౧-౯౪.

యూన్యపత్యే గోత్రప్రత్యయాన్తాదేవ ప్రత్యయస్స్యాత్. స్త్రియాం తు న యువసంజ్ఞా.

→ యఞిఞోశ్చ. ౪-౧-౧౦౧. ←

గోత్రే యౌ యఞిఞౌ తదన్తాత్ ఫక్.

→ ఆయనేయీనీయియః ఫఢఖచ్ఛఘాం ప్రత్యయాదీనామ్ ౭-౧-౨. ←

ప్రత్యయాదేః ఫస్య ఆయన్ ఢస్యైయ్ ఖస్య ఈన్ ఛస్య ఈయ్ ఘస్య ఇయ్ ఏతే స్యుః గర్గస్య యువాపత్యం గార్గ్యాయణః, దాక్షాయణః.

→ అత ఇఞ్. ౪-౧-౯౫. ←

అపత్యేఽర్థే. దాక్షిః.

→ బాహ్వాదిభ్యశ్చ. ౪-౧-౯౬. ←

బాహవిః, ఔడులోమిః. ఆకృతిగణోఽయమ్.

→ అనృష్యానన్తర్యే బిదాదిభ్యోఽఞ్. ౪-౧-౧౦౪. ←

యే త్వత్రానృషయస్తేభ్యోఽనన్తరాపత్యేఽన్యత్ర తు గోత్రే. బిదస్య గోత్రం బైదః, బైదౌ, బిదాః. పుత్రస్యాపత్యం పౌత్రః, పౌత్రౌ, పౌత్రాః. ఏవం దౌహిత్రాదయః.

→ శివాదిభ్యోఽణ్. ౪-౧-౧౧౨ ←

అపత్యే. శైవః, గాఙ్గః.

→ ఋష్యన్ధకవృష్ణికురుభ్యశ్చ. ౪-౧-౧౧౪. ←

ఋషిభ్యః—వాసిష్ఠః, వైశ్వామిత్రః. అన్ధకేభ్యః—శ్వాఫల్కః. వృష్ణిభ్యః—వాసుదేవః. కురుభ్యః—నాకులః, సాహదేవః.

→ మాతురుత్సఙ్ఖ్యాసమ్భద్రపూర్వాయాః. ౪-౧-౧౧౫. ←

సఙ్ఖ్యాదిపూర్వస్య మాతృశబ్దస్య ఉదాదేశస్స్యాదణ్ప్రత్యయశ్చ. ద్వైమాతురః, షాణ్మాతురః, సాంమాతురః, భాద్రమాతురః.

→ స్త్రీభ్యో ఢక్. ౪-౧-౧౨౦. ←

స్త్రీప్రత్యయాన్తేభ్యో ఢక్. వైనతేయః.

→ కన్యాయాః కనీన చ. ౪-౧-౧౧౬. ←

చా దణ్. కానీనో వ్యాసః-కర్ణ శ్చ.

→ రాజశ్వశురా ద్యత్. ౪-౧-౧౩౭. ←

→ *రాజ్ఞో జాతా వే వేతి వాచ్యమ్. [వా. ౨౬.౨౭.] ←

→ యే చాభావకర్మణోః. ౬-౪-౧౬౮. ←

యాదౌ తద్ధితే అన్ ప్రకృత్యా స్యా న్న తు భావకర్మణోః. రాజన్యః. జాతా వేవేతి కిమ్?.

→ అన్. ౬-౪-౧౬౭. ←

అన్ ప్రకృత్యా స్యాదణి పరే. 1రాజనః, శ్వశుర్యః.

→ 2క్షత్త్రా ద్ఘః. ౪-౧-౧౩౮. ←

క్షత్త్రియః. జాతా వి త్యేవ. క్షాత్త్రి రన్యః.

→ కులా త్ఖః. ౪-౧-౧౩౯. ←

కులీనః. తదన్తా దపి; ఆఢ్యకులీనః.

→ రేవత్యాదిభ్య ష్ఠక్. ౪-౧-౧౪౬. ←

→ ఠ స్యేకః. ౭-౩-౫౦. ←

అఙ్గా త్పరస్య ఠ స్యేకా దేశః. రైవతికః.

→ జనపదశబ్దాత్ క్షత్త్రియా దఞ్. ౪-౧-౧౬౮. ←

జనపదక్షత్త్రియవాచకా చ్ఛబ్దా ద ఞపత్యే. పాఞ్చాలః.

---

1 'ప్రకృత్యైకాచ్' ఇత్యతః ఏకాజితి, 'అన్' ఇతి సూత్రం చానువర్తతే. 2 శూద్రాదిజాతీయస్త్రియా ముత్పన్న ఇత్యర్థః. అత్ర స్వరూపగ్రహణమాత్రం. నతుపర్యాయ వాచకానామ్.

* క్షత్రియసమానశబ్దా జ్జనపదా త్తస్యరాజ న్యపత్యవత్. [వా. ౨౬౬౯]

పఞ్చాలానాం రాజా పాఞ్చాలః.

* పూరో రణ్. [వా. ౨౬౭౦]

పౌరవః.

* పాణ్డో ర్డ్యణ్. [వా. ౨౬౭౧]

పాణ్డ్యః.

కురునాదిభ్యో ణ్యః. ౪-౧-౧౭౨.

కౌరవ్యః, నైషధ్యః.

తే తద్రాజాః. ౪-౧-౧౭౪.

అఞాదయ స్తద్రాజసంజ్ఞా స్స్యుః.

తద్రాజస్య బహుషు తేనైవాస్త్రియామ్. ౨-౪-౬౨.

బహు ష్వర్థేషు తద్రాజస్య లుక్ తత్కృతే బహుత్వే న తు స్త్రియామ్. పఞ్చాలాః, ఇత్యాది.

కమ్బోజా ల్లుక్. ౪-౧-౧౭౫.

అస్మా త్తద్రాజస్య లుక్. కమ్బోజః, కమ్బోజౌ.

* కమ్బోజాదిభ్య ఇతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౨౬౭౪]

చోళః, శకః, కేరళః, యవనః.

ఇతి అపత్యాధికారప్రకరణమ్.

అథ చాతురర్థిక ప్రకరణమ్.

⟶ తేన రక్తం రాగాత్. ౪-౨-౧. ⟵

అణ్ స్యాత్. కషాయేణ రక్తం వస్త్రం కాషాయమ్.

⟶ నక్షత్రేణ యుక్తః కాలః. ౪-౨-౩. ⟵

అణ్ స్యాత్.

⟶ తిష్యపుష్యయో ర్నక్షత్రాణి యలోప ఇతి వాచ్యమ్. [వా. ౪౨౦౦] ⟵

పుష్యేణ యుక్తం పౌష మహః, పౌషీ రాత్రిః.

⟶ లు బవిశేషే. ౪-౨-౪. ⟵

పూర్వేణ విహితస్య లుప్ షష్టిదణ్డాత్మకస్య కాల స్యావాన్తరవిశేష శ్చే న్న గమ్యతే. అద్య పుష్యః.

⟶ దృష్టం సామ. ౪-౨-౭. ⟵

తేనే త్యేవ. వసిష్ఠేన దృష్టం వాసిష్ఠం సామ.

⟶ వామదేవా డ్డ్యడ్డ్యౌ. ౪-౨-౯. ⟵

వామదేవేన దృష్టం సామ వామదేవ్యమ్.

⟶ పరివృతో రథః. ౪-౨-౧౦. ⟵

అస్మి న్నర్థేఽణ్ ప్రత్యయః స్యాత్. వస్త్రేణ పరివృతో వాస్త్రో రథః.

⟶ తత్రోద్ధృత మమత్రేభ్యః. ౪-౨-౧౪. ⟵

శరావే ఉద్ధృతః శారావ ఓదనః.

⟶ సంస్కృతం భక్షాః. ౪-౨-౧౬. ⟵

సప్తమ్యన్తా దణ్ స్యా త్సంస్కృతేఽర్థే య త్సంస్కృతం భక్షా శ్చేత్ తే స్యుః. భ్రాష్ట్రేషు సంస్కృతా భ్రాష్ట్రా భక్షాః.

సాఽస్య దేవతా. ౪-౨-౨౪.

ఇన్ద్రో దేవతాఽస్యేతి ఐన్ద్రం హవిః. పాశుపతమ్, బార్హస్పత్యమ్.

శుక్రాద్ఘన్. ౪-౨-౨౬.

శుక్రియమ్.

సోమాట్ట్యణ్. ౪-౨-౩౦.

సౌమ్యమ్.

వాయ్వృతుపిత్రుషసో యత్. ౪-౨-౩౧.

వాయవ్యమ్, ఋతవ్యమ్.

రీఙృతః. ౭-౪-౨౭.

1అకృద్యకారే ఽసార్వధాతుకే యకారే చ్వౌ చ పరే ఋతో రీఙాదేశః. 'యస్యేతి చ'. పిత్ర్యమ్, ఉషస్యమ్.

పితృవ్యమాతులమాతామహపితామహాః. ౪-౨-౩౬.

ఏతే నిపాత్యన్తే. పితుర్భ్రాతా పితృవ్యః, మాతుర్భ్రాతా మాతులః, మాతుః పితా మాతామహః, పితుః పితా పితామహః.

తస్య సమూహః. ౪-౨-౩౭.

కాకానాం సమూహః కాకమ్.

భిక్షాదిభ్యోఽణ్. ౪-౨-౩౮.

భైక్షమ్. గర్భిణీనాం సమూహో గార్భిణమ్. ఇహ 'భస్యాఢే తద్ధితే' ఇతి పుంవద్భావే కృతే.—

ఇనణ్యనపత్యే. ౬-౪-౧౬౪.

అనపత్యార్థే ఽణి ఇన్ ప్రకృత్యా. తేన 'నస్తద్ధితే' ఇతి టిలోపో న. యువతీనాం సమూహో యౌవనమ్. శత్రన్తా దనుదాత్తా 'దేఙిఞ్' త్యిఞి యౌతమ్.

---

1 'అకృత్సార్వధాతుకయోర్దీర్ఘః' 'చ్వౌ చ' ఇతి సూత్రద్వయమనువర్తతే.

గ్రామజనబన్ధుభ్యస్తల్. ౪-౨-౪౩.

తలన్తం స్త్రియామ్. గ్రామతా, జనతా. బన్ధుతా.

గజసహాయాభ్యాం చేతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౨౭౨౧]

గజతా, సహాయతా.

అహ్నః ఖః క్రతౌ. [వా. ౨౭౨౨-౨౭౨౩]

అహీనః.

అచిత్తహస్తిధేనోష్ఠక్. ౪-౨-౪౭.

ఇసుసుక్తాన్తాత్కః. ౭-౩-౫౦.

ఇస్ ఉస్ ఉక్ త్ ఏతదన్తాత్ పరస్య ఠస్య కః. సాక్తుకమ్, హాస్తికమ్, ధైనుకమ్.

తదధీతే తద్వేద. ౪-౨-౫౯.

నయ్వాభ్యాం పదాన్తాభ్యాం పూర్వౌ తు తాభ్యామైచ్. ౭-౩-౩.

పదాన్తాభ్యాం యకారవకారాభ్యాం పరస్య న వృద్ధిః. కిం తు తాభ్యాం పూర్వౌ క్రమాదైజావాగమౌ స్తః. వ్యాకరణమధీతే వేద వా వైయాకరణః.

క్రమాదిభ్యో వున్. ౪-౨-౬౧.

క్రమకః, పదకః, శిక్షకః, మీమాంసకః.

తదస్మిన్నస్తీతి దేశే తన్నామ్ని. ౪-౨-౬౭.

ఉదుమ్బరాః సన్త్యస్మిన్ దేశే ఔదుమ్బరః.

తేన నిర్వృత్తమ్. ౪-౨-౬౮.

కుశామ్బేన నిర్వృత్తా నగరీ కౌశామ్బీ.

తస్య నివాసః. ౪-౨-౬౯.

శిబీనాం నివాసో దేశః శైబః.

అదూరభవ శ్చ. ౪-౨-౭౦.

విదిశాయా అదూరభవం వైదిశమ్.

జనపదే లుప్. ౪-౨-౮౧

జనపదే వాచ్యే చాతురర్థికస్య లుప్.

లుపి యుక్తవ ద్వ్యక్తివచనే. ౧-౨-౫౧.

లుపి సతి ప్రకృతివ ల్లిఙ్గవచనే స్తః. పఞ్చాలానాం నివాసో జనపదః పఞ్చాలాః; కురవః, అఙ్గాః, వఙ్గాః, కలిఙ్గాః.

వరణాదిభ్య శ్చ. ౪-౨-౮౨.

అజనపదార్థ ఆరమ్భః. వరణానా మదూరభవం నగరం వరణాః.

కుముద నడ వేతసేభ్యో డ్మతుప్. ౪-౨-౮౭.

ఝయః. ౮-౨-౧౦.

ఝయన్తా న్మతో ర్మస్య వః. కుముద్వాన్, నడ్వాన్.

మా దుపధాయా శ్చ మతో ర్వో ఽయవాదిభ్యః. ౮-౨-౯.

మవర్ణావర్ణాన్తా న్మవర్ణావర్ణోపధా చ్చ యవాదివర్జితా త్పరస్య మతో ర్మస్య వః. వేతస్వాన్.

నడ శాదా డ్డ్వలచ్. ౪-౨-౮౮.

నడ్వలః.

శిఖాయా వలచ్. ౪-౨-౮౯.

శిఖావలః.

ఇతి చాతురర్థికప్రకరణమ్.

అథ శైషిక ప్రకరణమ్.

→ శేషే. ౪-౨-౯౨. ←

అపత్యాదిచతురర్థ్యన్తా దన్యోఽర్థ శ్శేషః. తత్రాణాదయ స్స్యుః. చక్షుషా గృహ్యతే చాక్షుషం రూపమ్; శ్రావణ శ్శబ్దః; ఔపనిషదః పురుషః; దృషది పిష్టా దార్షదా స్సక్తవః; చతుర్భి రుహ్యతే చాతురం శకటం; చతుర్దశ్యాం దృశ్యతే చాతుర్దశం రక్షః. 'తస్య వికార' ఇత్యతః ప్రాక్ శేషాధికారః, లక్షణం చ.

→ రాష్ట్రావారపారా ద్ఘఖౌ. ౪-౨-౯౩. ←

ఆభ్యాం క్రమా ద్ఘఖౌ స్తః. రాష్ట్రే జాతాదిః రాష్ట్రియః; అవారపారీణః.

→ * అవారపారా ద్విగృహీతా దపి విపరీతా చ్చేతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౧౭౭౧-౧౭౭౨.] ←

అవారీణః, పారీణః, పారావారీణః, ఇహ ప్రకృతివిశేషా ద్ఘాదయ ష్ట్యుట్యులన్తా ఉచ్యన్తే. తేషాం జాతాదయో ఽర్థవిశేషా స్సమర్థవిభక్తయ శ్చ వక్ష్యన్తే.

→ గ్రామా ద్యఖఞౌ. ౪-౨-౯౪. ←

గ్రామ్యః- గ్రామీణః.

→ †నద్యాదిభ్యో ఢక్. ౪-౨-౯౭. ←

నాదేయమ్, మాహేయమ్, వారాణసేయమ్.

→ దక్షిణా పశ్చా త్పురస స్త్యక్. ౪-౨-౯౮. ←

దాక్షిణాత్యః, పాశ్చాత్యః, పౌరస్త్యః.

→ ద్యుప్రాగపాగుదక్ప్రతీచో యత్. ౪-౨-౧౦౧. ←

---

† నదీ, మహీ, వారాణసీ, శ్రావస్తీ, కౌశామ్బీ, నవకౌశామ్బీ, కాశపరీ, కాశఫరీ, ఖాదిరీ, పూర్వనగరీ, పావా, మాయా, శాల్వా, దార్వా, సేతకీ (బడబాయా వృషే) ఇతి నద్యాదిః.

దివ్యమ్, ప్రాచ్యమ్, అపాచ్యమ్, ఉదీచ్యమ్, ప్రతీచ్యమ్.

అవ్యయాత్త్యప్. ౪-౨-౧౦౪.

* అమేహక్వతసిత్రేభ్య ఏవ. [వా. ౨౭౭౯.]

అమాత్యః, ఇహత్యః, క్వత్యః, తతస్త్యః, తత్రత్యః.

* త్యబ్నేర్ధ్రువ ఇతి వక్తవ్యమ్ [వా. ౨౭౮౦.]

నిత్యః.

వృద్ధిర్యస్యాచామాదిస్తద్వృద్ధమ్. ౧-౧-౭౩.

యస్య సముదాయస్యాచాం మధ్యే ఆదిర్వృద్ధిస్తద్వృద్ధసంజ్ఞం స్యాత్.

త్యదాదీని చ. ౧-౧-౭౪.

వృద్ధసంజ్ఞాని స్యుః.

వృద్ధాచ్ఛః. ౪-౨-౧౧౪.

శాలీయః, తదీయః.

* వా నామధేయస్య వృద్ధసంజ్ఞా వక్తవ్యా. [వా. ౨౭౮౬.]

దేవదత్తీయః, దైవదత్తః.

గహాదిభ్యశ్చ. ౪-౨-౧౩౮.

గహీయః.

యుష్మదస్మదోరన్యతరస్యాం ఖఞ్ చ. ౪-౩-౧.

చాచ్ఛః. పక్షేఽణ్. యువయోర్యుష్మాకం వా అయం యుష్మదీయః; అస్మదీయః.

తస్మిన్నణి చ యుష్మాకాస్మాకౌ. ౪-౩-౨.

యుష్మదస్మదోరేతావాదేశౌ స్తః ఖఞి అణి చ. యౌష్మాకీణః, ఆస్మాకీనః, యౌష్మాకః, ఆస్మాకః.

తవకమమకావేకవచనే. ౪-౩-౩.

ఏకార్థవాచినోర్యుష్మదస్మదోస్తవకమమకౌ స్తః ఖఞి అణి చ. తావకీనః-తావకః. మామకీనః-మామకః. ఛేతు —

ప్రత్యయోత్తరపదయోశ్చ. ౭-౨-౯.

మపర్యన్తయో రనయో రేకార్థవాచినో స్త్వమౌ స్తః ప్రత్యయే ఉత్తరపదే చ పరతః. త్వదీయః, మదీయః. త్వత్పుత్రః, మత్పుత్రః.

మధ్యాన్మః. ౪-౩-౮.

మధ్యమః.

కాలాట్ఠఞ్. ౪-౩-౧౧.

కాలికమ్, మాసికమ్, సాంవత్సరికమ్.

*** అవ్యయానాం భమాత్రే టిలోపః. [వా. ౪౧౫౭.]**

సాయం ప్రాతికః, పౌనః పునికః.

ప్రావృష ఏణ్యః. ౪-౩-౧౭.

ప్రావృషేణ్యః.

సాయం చిరం ప్రాహ్ణే ప్రగే ఽవ్యయేభ్య ష్ట్యు ట్యులౌ తుట్ చ. ౪-౩-౨౩.

సాయమిత్యాదిభ్య శ్చతుర్భ్యో ఽవ్యయేభ్య శ్చ కాలవాచిభ్య ష్ట్యు ట్యులౌ స్త స్తయో స్తుట్ చ. తుటః ప్రాగనాదేశః. తేన 'అనద్యతన' ఇతి నిర్దేశ స్సఙ్గచ్ఛతే. సాయన్తనం, చిరంతనం. ప్రాహ్ణే ప్రగే అనయో రేదన్తత్వం నిపాత్యతే. ప్రాహ్ణేతనం, ప్రగేతనం, దోషాతనమ్.

తత్ర జాతః. ౪-౩-౨౫.

సప్తమీసమర్థా జ్జాత ఇత్యర్థే ఽణాదయో ఘాదయ శ్చ స్యుః. స్రుఘ్నే జాతః స్రౌఘ్నః; ఉత్సే జాతః ఔత్సః; రాష్ట్రే జాతః రాష్ట్రియః; అవారపారే జాతః అవారపారీణః. ఇత్యాది.

ప్రావృష ష్ఠప్. ౪-౩-౨౬.

ఏణ్యాపవాదః. ప్రావృషికః.

ప్రాయభవః. ౪-౩-౩౯.

తత్రేత్యేవ. స్రుఘ్నే ప్రాయేణ బాహుల్యేన భవతి స్రౌఘ్నః.

సమ్భూతే. ౪-౩-౪౧.

స్రుఘ్నే సమ్భవతి స్రౌఘ్నః.

కోశాడ్ఢఞ్. ౪-౩-౪౨.

కౌశేయం వస్త్రమ్.

తత్ర భవః. ౪-౩-౫౩.

స్రౌఘ్నః, ఔత్సః, రాష్ట్రియః.

దిగాదిభ్యో యత్. ౪-౩-౫౪.

దిశ్యం, వర్గ్యమ్.

శరీరావయవాచ్చ. ౪-౩-౫౫.

దన్త్యం, కణ్ఠ్యమ్.

అధ్యాత్మాదేష్ఠఞిష్యతే. [వా. ౨౮౬౯.]

అధ్యాత్మం భవమాధ్యాత్మికం.

అనుశతికాదీనాం చ. ౭-౩-౨౦.

ఏషా ముభయపదవృద్ధి ర్ఞితి ణితి కితి చ. ఆధిదైవికం, ఆధిభౌతికం, ఐహలౌకికమ్. ఆకృతిగణోఽయమ్.

జిహ్వామూలాఙ్గులే శ్ఛః. ౪-౩-౬౨.

జిహ్వామూలీయమ్, అఙ్గులీయమ్.

వర్గాన్తాచ్చ. ౪-౩-౬౩.

కవర్గీయమ్.

తత ఆగతః. ౪-౩-౭౪.

స్రుఘ్నా దాగత స్స్రౌఘ్నః.

ఠగాయస్థానేభ్యః. ౪-౩-౭౫.

శుల్కశాలాయా ఆగత శ్శౌల్కశాలికః.

→ విద్యాయోనిసమ్బన్ధేభ్యో వుఞ్. ౪-౩-౭౭. ←

ఔపాధ్యాయకః, పైతామహకః.

→ హేతుమనుష్యేభ్యోఽన్యతరస్యాం రూప్యః. ౪-౩-౮౧. ←

సమాదాగతం సమరూప్యం. పక్షే గహాదిత్వాచ్ఛః. సమీయమ్. దేవదత్తరూప్యం-దైవదత్తమ్-దేవదత్తీయమ్.

→ మయట్ చ. ౪-౩-౮౨. ←

సమమయమ్, దేవదత్తమయమ్.

→ ప్రభవతి. ౪-౩-౮౩. ←

హిమవతః ప్రభవతి హైమవతీ గఙ్గా.

→ తద్గచ్ఛతి పథిదూతయోః. ౪-౩-౮౫. ←

స్రుఘ్నం గచ్ఛతి స్రౌఘ్నః పన్థా దూతో వా.

→ అభినిష్క్రామతి ద్వారమ్. ౪-౩-౮౬. ←

స్రుఘ్నమభినిష్క్రామతి స్రౌఘ్నం కాన్యకుబ్జద్వారమ్.

→ అధికృత్య కృతే గ్రన్థే. ౪-౩-౮౭. ←

శారీరకమధికృత్య కృతో గ్రన్థః శారీరకీయః; 'శారీరకం భాష్య'మితి త్వభేదోపచారాత్.

→ సోఽస్య నివాసః. ౪-౩-౮౯. ←

స్రుఘ్నో నివాసోఽస్య స్రౌఘ్నః.

→ తేన ప్రోక్తమ్. ౪-౩-౧౦౧. ←

పాణినినా ప్రోక్తం పాణినీయమ్.

→ తస్యేదమ్. ౪-౩-౧౨౦. ←

ఉపగోరిదమౌపగవమ్.

ఇతి శైషికప్రకరణమ్.

అథ ప్రాగ్దీవ్యతీయ ప్రకరణమ్.

తస్య వికారః. ౪-౩-౧౩౪.

* అశ్మనో వికారే టిలోపో వక్తవ్యః. వా. ౪౧౮౫.

అశ్మనో వికార ఆశ్మః; భాస్మనః, మార్తికః.

అవయవే చ ప్రాణ్యోషధివృక్షేభ్యః. ౪-౩-౧౩౫.

చాద్వికారే. మయూరస్యావయవో వికారో వా మాయూరః; మౌర్వమ్ కాణ్డం భస్మ వా; పైప్పలమ్.

మయడ్వైతయోర్భాషాయామభక్ష్యాచ్ఛాదనయోః. ౪-౩-౧౪౩.

ప్రకృతిమాత్రాన్మయడ్వా స్యాద్వికారావయవయోః. అశ్మమయమ్-ఆశ్మనమ్. అభక్ష్యేత్యాది కిమ్? మౌద్గః సూపః; కార్పాసమాచ్ఛాదనమ్.

నిత్యం వృద్ధశరాదిభ్యః. ౪-౩-౧౪౪.

ఆమ్రమయమ్.

గోశ్చ పురీషే. ౪-౩-౧౪౫.

గోమయమ్.

గోపయసోర్యత్. ౪-౩-౧౬౦.

గవ్యమ్, పయస్యమ్.

ఇతి ప్రాగ్దీవ్యతీయప్రకరణమ్.

అథ ఠగధికార ప్రకరణమ్.

→ ప్రాగ్వహతే ష్ఠక్. ౪-౪-౧. ←

'తద్వహతీ'త్యతః ప్రాక్ ఠగధిక్రియతే.

→ తేన దీవ్యతి ఖనతి జయతి జితమ్. ౪-౪-౨. ←

అక్షై ర్దీవ్యతి ఖనతి జయతి జితం వా ఆక్షికమ్.

→ సంస్కృతమ్. ౪-౪-౩. ←

దధ్నా సంస్కృతం దాధికమ్; మారిచికమ్.

→ తరతి. ౪-౪-౫. ←

ఉడుపేన తరతి ఔడుపికః.

→ చరతి. ౪-౪-౮. ←

హస్తినా చరతి హాస్తికః; దధ్నా చరతి భక్షయతి దాధికః.

→ సంసృష్టే. ౪-౪-౨౨. ←

దధ్నా సంసృష్టం దాధికమ్.

→ ఉఞ్ఛతి. ౪-౪-౩౨. ←

బదరా ణ్యుఞ్ఛతి బాదరికః.

→ రక్షతి. ౪-౪-౩౩. ←

సమాజం రక్షతి సామాజికః.

→ శబ్దదర్దురం కరోతి. ౪-౪-౩౪. ←

శబ్దఙ్కరోతి శాబ్దికః; దర్దురం కరోతి దార్దురికః.

ధర్మం చరతి. ౪-౪-౪౧.

ధార్మికః.

* అధర్మాచ్చేతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౨౯౬౬.]

ఆధర్మికః.

శిల్పమ్. ౪-౪-౫౫.

మృదఙ్గవాదనం శిల్ప మస్య మార్దఙ్గికః.

ప్రహరణమ్. ౪-౪-౫౭.

అసిః ప్రహరణ మస్య ఆసికః; ధానుష్కః.

శీలమ్. ౪-౪-౬౧.

అపూపభక్షణం శీల మస్య ఆపూపికః.

నికటే వసతి. ౪-౪-౭౩.

నైకటికో భిక్షుకః.

ఇతి ఠగధికారప్రకరణమ్.

అథ ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్.

ప్రాగ్ఘితాద్యత్. ౪-౪-౭౫.

'తస్మై హిత' మిత్యతః ప్రాగ్యదధిక్రియతే.

తద్వహతి రథయుగప్రాసఙ్గమ్. ౪-౪-౭౬.

రథం వహతి రథ్యః; యుగ్యః, ప్రాసఙ్గ్యః.

ధురో యడ్ఢకౌ. ౪-౪-౭౭.

ధుర్యః, ధౌరేయః.

నౌవయోధర్మవిషమూలమూలసీతాతులాభ్యస్తార్యతుల్యప్రాప్యవధ్యానామ్యసమసమితసమ్మితేషు. ౪-౪-౯౧.

నావా తార్యం నావ్యం జలం; వయసా తుల్యో వయస్యః; ధర్మేణ ప్రాప్యం ధర్మ్యమ్; విషేణ వధ్యో విష్యః; మూలేన ఆనామ్యం మూల్యం; మూలేన సమో మూల్యః; సీతయా సమితం సీత్యం క్షేత్రం; తులయా సమ్మితం తుల్యమ్.

తత్ర సాధుః. ౪-౪-౯౮.

సామసు సాధుః సామన్యః; కర్మణ్యః, శరణ్యః.

సభాయా యః. ౪-౪-౧౦౫.

సభ్యః. ఇతి యతోఽవధిః.

ఇతి ప్రాగ్ఘితీయప్రకరణమ్.

అథ ఛయద్విధి ప్రకరణమ్.

→ ప్రాక్క్రీతాచ్ఛః. ౫-౧-౧. ←

తేన క్రీత మిత్యర్థః. ప్రాక్ ఛో ఽధిక్రియతే.

→ ఉగవాదిభ్యో యత్. ౫-౧-౨. ←

ఉవర్ణాన్తా ద్గవాదిభ్య శ్చ యత్. ఛ స్యాపవాదః. శఙ్కవ్యం దారు; గవ్యమ్.

→ * నాభినభంచ. [గణ. ౯౫.] ←

నభ్యో ఽక్షః; నభ్య మఞ్జనమ్.

→ తస్మై హితమ్. ౫-౧-౫ ←

వత్సేభ్యో హితో వత్సీయో గోధుక్.

→ శరీరావయవా ద్యత్. ౫-౧-౬. ←

దన్త్యమ్, కణ్ఠ్యమ్, నస్యమ్.

→ ఆత్మన్విశ్వజనభోగోత్తరపదాత్ ఖః. ౫-౧-౯. ←

→ ఆత్మాధ్వానౌ ఖే. ౬-౪-౧౬౯. ←

ఏతౌ ఖే ప్రకృత్యా స్తః. ఆత్మనే హిత మాత్మనీనమ్; విశ్వజనీనమ్, మాతృభోగీణః. ఇతి తద్ధితే ఛయతోః పూర్ణో ఽవధిః.

ఇతి ఛయద్విధిప్రకరణమ్.

అథ ఆర్హీయ ప్రకరణమ్.

→ ప్రాగ్వతే ష్ఠఞ్. ౫-౧-౧౮. ←

'తేన తుల్య' మిత్యతః ప్రాక్ ఠ ఞధిక్రియతే.

→ తేన క్రీతమ్. ౫-౧-౩౭. ←

సప్తత్యా క్రీతం సాప్తతికమ్; ప్రాస్థికమ్.

→ తస్యేశ్వరః. ౫-౧-౪౨ ←

→ తత్ర విదిత ఇతి చ. ౫-౧-౪౩. ←

సర్వభూమిపృథివీభ్యా మణఞౌ స్తః.

→ అనుశతికాదీనాంచ. ౭-౩-౨౦. ←

సర్వభూమేరీశ్వరః విదితోఽవా సార్వభౌమః; పార్థివః.

→ పఙ్క్తి వింశతి త్రింశ చ్చత్వారింశ త్పఞ్చాశ త్షష్టి సప్తత్యశీతి నవతి శతమ్. ౫-౧-౫౯. ←

ఏతే రూఢశబ్దా నిపాత్యన్తే.

→ తదర్హతి. ౫-౧-౬౩. ←

శ్వేతఛత్ర మర్హతి శ్వైతచ్ఛత్రికః.

→ దణ్డాదిభ్యో యత్. ౫-౧-౬౬. ←

ఏభ్యో యత్. దణ్డ మర్హతి దణ్డ్యః; అర్ఘ్యః, వధ్యః.

→ తేన నిర్వృత్తమ్ ౫-౧-౭౯. ←

అహ్నా నిర్వృత్త మాహ్నికమ్. ఇతి ఠఞోఽవధిః.

ఇతి ఆర్హీయప్రకరణమ్.

అథ నఞ్స్నఞధికార ప్రకరణమ్.

తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతిః. ౫-౧౧.

బ్రాహ్మణేన తుల్యం బ్రాహ్మణవ దధీతే. 'క్రియా చేత్' కిమ్?. గుణతుల్యే మా భూత్. పుత్రేణ తుల్యః స్థూలః.

తత్ర తస్యేవ. ౫-౧-౧౧౬.

మధురాయా మివ మధురావత్ స్రుఘ్నే ప్రాకారః; చైత్రస్యేవ చైత్రవ న్మైత్రస్య భావః.

తస్య భావ స్త్వ తలౌ. ౫-౧-౧౧౯.

ప్రకృతిజన్యబోధే ప్రకారో భావః. గో ర్భావో గోత్వమ్; 'త్వాన్తం క్లీబమ్' [లి.౧౩౦] 'తలన్తం స్త్రియామ్' [లి.౧౭]

ఆ చ త్వాత్. ౫-౧-౧౨౦.

'బ్రహ్మణ స్త్వ' ఇత్యతః ప్రాక్ త్వ తలా వధిక్రియేతే. అపవాదై స్సహ సమావేశార్థ మిదమ్. చకారో నఞ్స్నఞ్భ్యా మపి సమావేశార్థః. స్త్రియా భావః స్త్రైణమ్-స్త్రీత్వమ్-స్త్రీతా. పౌంస్నం పుంస్త్వమ్-పుంస్తా.

పృథ్వాదిభ్య ఇమని జ్వా. ౫-౧-౧౨౨.

వావచన మణాదిసమావేశార్థమ్.

ర ఋతో హలాదే ర్లఘోః. ౬-౪-౧౬౧

హలాదే ర్లఘోః ఋకారస్య ర స్స్యాత్ ఇష్ఠేమేయస్సు.

'తు రిష్ఠే మేయస్సు' ఇత్యతః ఇష్ఠేమేయస్సు ఇత్యనువర్తతే. ఇష్ఠని ఇమని ఈయసి చ పరే ఇత్యర్థః.

టేః. ౬-౪-౧౫౫.

భస్య టే ర్లోప ఇష్ఠేమేయస్సు. పృథు మృదు భృశ కృశ దృఢ పరివృఢానా మేవ రత్వం. పృథో ర్భావః ప్రథిమా; పార్థవమ్, మ్రదిమా, మార్దవమ్.

వర్ణదృఢాదిభ్య ష్ష్యఞ్ చ. ౫-౧-౧౨౩.

చా దిమనిచ్. శౌక్ల్యం, శుక్లిమా, దార్ఢ్యం, ద్రఢిమా.

గుణవచనబ్రాహ్మణాదిభ్యః కర్మణిచ. ౫-౧-౧౨౪.

చా ద్భావే. జడస్య భావః కర్మ వా జాడ్యం; మౌఢ్యం, బ్రాహ్మణ్యం. ఆకృతిగణో ఽయం.

సఖ్యు ర్యః. ౫-౧-౧౨౬.

సఖ్యమ్.

కపిజ్ఞాత్యో ర్ఢక్. ౫-౧-౧౨౭.

కాపేయం, జ్ఞాతేయమ్.

పత్యన్తపురోహితాదిభ్యో యక్. ౫-౧-౧౨౮.

సైనాపత్యం, పౌరోహిత్యమ్.

ఇతి నఞ్స్నఞధికారప్రకరణమ్.

అథ పాఞ్చమిక ప్రకరణమ్.

ధాన్యానాం భవనే క్షేత్రే ఖఞ్. ౫-౨-౧.

ముద్గానాం భవనం క్షేత్రం మౌద్గీనమ్.

వ్రీహిశాల్యోర్ఢక్. ౫-౨-౨.

వ్రైహేయమ్, శాలేయమ్.

హైయఙ్గవీనం సంజ్ఞాయామ్. ౫-౨-౨౩.

నవనీతే నిపాతితోఽయమ్.

తదస్య సఞ్జాతం తారకాదిభ్య ఇతచ్. ౫-౨-౩౬.

తారకాః సఞ్జాతా అస్య తారకితం నభః; పణ్డితః, ఆకృతిగణోఽయమ్.

ప్రమాణే ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచః. ౫-౨-౩౭.

ఊరూ ప్రమాణమస్య ఊరుద్వయసమ్; ఊరుదఘ్నమ్, ఊరుమాత్రమ్.

యత్తదేతేభ్యః పరిమాణే వతుప్. ౫-౨-౩౯.

యత్పరిమాణమస్య యావాన్; తావాన్, ఏతావాన్.

సంఖ్యాయా అవయవే తయప్. ౫-౨-౪౨.

పఞ్చావయవా అస్య పఞ్చతయమ్.

ద్విత్రిభ్యాం తయస్యాయజ్వా. ౫-౨-౪౩.

ద్వయమ్-ద్వితయమ్, త్రయమ్-త్రితయమ్.

ఉభాదుదాత్తో నిత్యమ్. ౫-౨-౪౪.

ఉభయమ్

ఇతి పాఞ్చమిక ప్రకరణమ్.

అథ మత్వర్థీయ ప్రకరణమ్.

తస్య పూరణే డట్. ౫-౨-౪౮.

ఏకాదశానాం పూరణః ఏకాదశః.

నాన్తా దసఙ్ఖ్యాదే ర్మట్. ౫-౨-౪౯.

మడాగమః. పఞ్చానాం పూరణః పఞ్చమః. నాన్తాత్ కిమ్?. వింశః.

తి వింశతే ర్డితి. ౬-౪-౧౪౨.

వింశతే ర్భస్య తిశబ్దస్య లోపః డితి పరే. వింశః. అసఙ్ఖ్యాదేః కిమ్?. ఏకాదశః.

షట్ కతి కతిపయ చతురాం థుక్. ౫-౨-౫౧.

డటి. షణ్ణాం పూరణః షష్ఠః; కతిథః. కతిపయశబ్ద స్యాత ఏవ డట్. కతిపయథః, చతుర్థః.

ద్వే స్తీయః. ౫-౨-౫౪.

డటోఽపవాదః. ద్వయోః పూరణో ద్వితీయః.

త్రే స్సమ్ప్రసారణం చ. ౫-౨-౫౫.

తృతీయః.

శ్రోత్రియ శ్ఛన్దో ఽధీతే. ౬-౨-౮౪.

శ్రోత్రియః. వే త్యనువృత్తే శ్ఛాన్దసః.

పూర్వా దినిః. ౫-౨-౮౬.

పూర్వం జ్ఞాత మనేన పూర్వీ.

సపూర్వా చ్చ. ౫-౨-౮౭.

కృతపూర్వీ.

ఇష్టాదిభ్య శ్చ. ౫-౨-౮౮.

ఇష్ట మనేన ఇష్టీ; అధీతీ.

→ తదస్యాస్త్యస్మిన్నితి మతుప్. ౫-౨-౯౪. ←

గావో ఽస్యాస్మిన్ వా సన్తి గోమాన్.

→ తసౌ మత్వర్థే. ౧-౪-౧౯. ←

తాన్తసాన్తౌ భసంజ్ఞౌ స్తో మత్వర్థే ప్రత్యయే. సమ్ప్రసారణమ్. విదుష్మాన్.

→ గుణవచనేభ్యో మతుపో లుగిష్టః. [వా. ౩౧౮౫.] ←

శుక్లో గుణోఽస్యాస్తీతి శుక్లః పటః; కృష్ణః.

→ ప్రాణిస్థాదాతో లజన్యతరస్యామ్. ౫-౨-౯౬. ←

చూడాలః-చూడావాన్. ప్రాణిస్థాత్ కిమ్? శిఖావాన్ దీపః.

→ ప్రాణ్యఙ్గాదేవ. [వా. ౩౧౮౯.] ←

నేహ-మేధావాన్.

→ లోమాదిపామాదిపిచ్ఛాదిభ్యః శనేలచః. ౫-౨-౧౦౦. ←

లోమాదిభ్యః శః. లోమశః-లోమవాన్. 'పామాదిభ్యో నః' పామనః.

→ అఙ్గాత్కల్యాణే [గ. ౧౧౫.] ←

అఙ్గనా.

→ * లక్ష్మ్యా అచ్చ. [గ. ౧౨౧.] ←

లక్ష్మణః. 'పిచ్ఛాదిభ్య ఇలచ్' పిచ్ఛిలః-పిచ్ఛవాన్.

→ దన్త ఉన్నత ఉరచ్. ౫-౨-౧౦౬. ←

ఉన్నతా దన్తా అస్య దన్తురః.

→ కేశాద్వోఽన్యతరస్యామ్. ౫-౨-౧౦౯. ←

కేశవః-కేశవాన్.

→ అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతే. [వా. ౩౨౧౦.] ←

మణివః.

* అర్ణసో లోపశ్చ. [వా. ౫౦౫౩.

అర్ణవః.

అత ఇనిఠనౌ. ౫-౨-౧౧౫.

దణ్డీ-దణ్డికః.

వ్రీహ్యాదిభ్యశ్చ. ౫-౨-౧౧౬.

వ్రీహీ-వ్రీహికః.

అస్మాయామేధాస్రజో వినిః. ౫-౨-౧౨౧.

యశస్వీ-యశస్వాన్; మాయావీ, మేధావీ, స్రగ్వీ.

వాచో గ్మినిః. ౫-౨-౧౨౪.

వాగ్మీ.

అర్శ ఆదిభ్యోఽచ్. ౫-౨-౧౨౭.

అర్శసః. ఆకృతిగణోఽయమ్.

ఇతి మత్వర్థీయ ప్రకరణమ్.

అథ ప్రాగ్దిశీయప్రకరణమ్.

→ ప్రాగ్దిశో విభక్తిః. ౫-౩-౧. ←

దిక్శబ్దేభ్య ఇత్యతః ప్రాగ్వక్ష్యమాణాః ప్రత్యయా విభక్తిసంజ్ఞాః స్యుః.

→ కిం సర్వనామ బహుభ్యో ఽద్వ్యాదిభ్యః. ౫-౩-౨. ←

కిమః సర్వనామ్నో బహుశబ్దాచ్చేతి ప్రాగ్దిశో ఽధిక్రియతే.

→ పఞ్చమ్యాస్తసిల్. ౫-౩-౭. ←

పఞ్చమ్యన్తేభ్యః కిమాదిభ్యస్తసిల్ వా స్యాత్.

→ కు తిహోః. ౭-౨-౧౦౪. ←

కిమః కు స్యాత్తాదౌ హాదౌ చ విభక్తౌ. కుతః, కస్మాత్.

→ ఇదమ ఇశ్. ౫-౩-౩. ←

ప్రాగ్దిశీయే. ఇతః.

→ ఏతదో ఽన్. ౫-౩-౫. ←

ప్రాగ్దిశీయే. అనేకాల్త్వాత్సర్వాదేశః. అతః, అముతః, యతః, తతః, బహుతః. ద్వ్యాదేస్తు:—ద్వాభ్యామ్.

→ పర్యభిభ్యాం చ. ౫-౩-౯. ←

తసిల్. పరితః, సర్వత ఇత్యర్థః. అభితః, ఉభయత ఇత్యర్థః.

→ సప్తమ్యాస్త్రల్. ౫-౩-౧౦. ←

కుత్ర, యత్ర, బహుత్ర.

→ ఇదమో హః. ౫-౩-౧౧. ←

త్రలో ఽపవాదః. ఇహ.

→ కిమోఽత్. ౫-౩-౧౨. ←

వా స్యాత్.

→ క్వాతి. ౭-౨-౧౦౫. ←

కిమః కు. కుత్ర.

→ ఇతరాభ్యోఽపి దృశ్యన్తే. ౫-౩-౧౪. ←

పఞ్చమీసప్తమీతరవిభక్త్యన్తాదపి తసిలాదయో దృశ్యన్తే.

→ దృశిగ్రహణాద్భవదాదియోగ ఏవ. [వా. ౩౨౪౪] ←

స భవాన్, తతో భవాన్, తత్ర భవాన్, తం భవన్తం, తత్ర భవన్తం. ఏవం దీర్ఘాయుః, దేవానాంప్రియః, ఆయుష్మాన్.

→ సర్వైకాన్యకింయత్తదః కాలే దా. ౫-౩-౧౫. ←

సప్తమ్యన్తేభ్యః కాలార్థే దా స్యాత్.

→ సర్వస్య సోఽన్యతరస్యాం ది. ౫-౩-౬. ←

దాదౌ ప్రాగ్దిశీయే సర్వస్య సో వా. సర్వస్మిన్ కాలే సదా; సర్వదా, అన్యదా, కదా, యదా, తదా. కాలే కిమ్? సర్వత్ర దేశే.

→ ఇదమో ర్హిల్. ౫-౩-౧౬. ←

సప్తమ్యన్తాత్.

→ ఏతేతౌ రథోః. ౫-౩-౪. ←

ఇదమః 'ఏత' 'ఇత్' ఏతౌ స్తో రేఫాదౌ థకారాదౌ చ ప్రాగ్దిశీయే పరే. అస్మిన్ కాలే ఏతర్హి; కాలే కిమ్? ఇహ దేశే.

→ అనద్యతనే ర్హిలన్యతరస్యామ్. ౫-౩-౨౧. ←

కర్హి-కదా, యర్హి-యదా, తర్హి-తదా.

→ ఏతదః. ౫-౩-౫. ←

'ఏత' 'ఇత్' ఏతౌ స్తో రేఫాదౌ థాదౌ చ ప్రాగ్దిశీయే. ఏతస్మిన్ కాలే ఏతర్హి.

ప్రాగ్దిశీయప్రకరణమ్.

ప్రకారవచనే థాల్. ౫-౩-౨౩.

ప్రకారవృత్తిభ్యః కిమాదిభ్యస్థాల్. తేన ప్రకారేణ తథా.

ఇదమస్థముః. ౫-౩-౨౪.

థాలోఽపవాదః.

* ఏతదో వాచ్యః. [వా. ౩-౨౩౫]

అనేన ఏతేన వా ప్రకారేణ ఇత్థం.

కిమశ్చ. ౫-౩-౨౫.

కేన ప్రకారేణ కథమ్.

ఇతి ప్రాగ్దిశీయప్రకరణమ్.

అథ ప్రాగివీయప్రకరణమ్.

అతిశాయనే తమబిష్ఠనౌ. ౫-౩-౫౫.

అతిశయవిశిష్టార్థవృత్తేః స్వార్థ ఏతౌ స్తః. అయ మేషా మతిశయే నాఢ్యః ఆఢ్యతమః; లఘుతమః-లఘిష్ఠః.

తిఙశ్చ. ౫-౩-౫౬.

తిఙన్తా దతిశయే ద్యోత్యే తమప్ స్యాత్.

తరప్తమపౌ ఘః. ౧-౧-౨౨.

కిమేత్తిఙవ్యయఘాదామ్వద్రవ్యప్రకర్షే. ౫-౪-౧౧.

కిమ ఏదన్తా త్తిఙోఽవ్యయాచ్చ యో ఘ స్తదన్తా దాము స్స్యా న్న తు ద్రవ్యప్రకర్షే. కింతమామ్, ప్రాహ్ణేతమామ్, పచతితమాం, ఉచ్చైస్తమామ్. ద్రవ్యప్రకర్షే తు:— ఉచ్చైస్తమ స్తరుః.

ద్వివచనవిభజ్యోపపదే తరబీయసునౌ. ౫-౩-౫౭.

ద్వయో రేకస్యాతిశయే విభక్తవ్యే చోపపదే సుప్తిఙన్తా దేతౌ స్తః. పూర్వయో రపవాదః. అయ మనయో రతిశయేన లఘు ర్లఘుతరః-లఘీయాన్; ఉదీచ్యాః ప్రాచ్యేభ్యః పటుతరాః-పటీయాంసః.

ప్రశస్యస్య శ్రః. ౫-౩-౬౦.

ఇష్ఠేయసోః పరతః.

ప్రకృత్యైకాచ్. ౬-౪-౧౬౩.

ఇష్ఠాదా వేకాచ్ప్రకృత్యా స్యాత్. శ్రేష్ఠః-శ్రేయాన్.

జ్య చ. ౫-౩-౬౧.

ప్రశస్యస్య జ్యాదేశః ఇష్ఠేయసోః. జ్యేష్ఠః.

→ జ్యాదాదీయసః. ౬-౪-౧౬౦. ←

జ్యాయాన్. 'ఆదేః పరస్య.'

→ బహోర్లోపో భూ చ బహోః. ౬-౪-౧౫౮. ←

బహోః పరయో రిమేయసో ర్లోపః స్యాద్బహో శ్చ భూరాదేశః. భూమా-భూయాన్.

→ ఇష్ఠస్య యిట్ చ. ౬-౪-౧౫౯. ←

బహోః పరస్య ఇష్ఠస్య లోపః స్యాద్యిడాగమ శ్చ. భూయిష్ఠః.

→ విన్మతో ర్లుక్. ౫-౩-౬౫. ←

ఇష్ఠేయసోః. అతిశయేన స్రగ్వీ. స్రజిష్ఠః-స్రజీయాన్; అతిశయేన త్వగ్వాన్-త్వచిష్ఠః-త్వచీయాన్.

→ ఈషదసమాప్తౌ కల్పబ్దేశ్యదేశీయరః. ౫-౩-౬౭. ←

ఈషదూనో విద్వాన్ విద్వత్కల్పః-విద్వద్దేశ్యః-విద్వద్దేశీయః; పచతికల్పమ్.

→ విభాషా సుపో బహుచ్ పురస్తాత్తు. ౫-౩-౬౮. ←

ఈషదూనః పటుః బహుపటుః; పటుకల్పః. సుపః కిమ్?. పచతికల్పమ్.

→ ప్రాగివాత్కః. ౫-౩-౭౦. ←

'ఇవే ప్రతికృతౌ' విత్యతః ప్రాక్కాధికారః.

→ అవ్యయసర్వనామ్నా మకచ్ప్రాక్టేః. ౫-౩-౭౧. ←

కాపవాదః.

→ అజ్ఞాతే. ౫-౩-౭౩. ←

కస్యాయ మశ్వో ఽశ్వకః; ఉచ్చకైః, నీచకైః, సర్వకే.

→ కుత్సితే. ౫-౩-౭౪. ←

కుత్సితో ఽశ్వో ఽశ్వకః.

కిం యత్తదో నిర్ధారణే ద్వయో రేకస్య డతరచ్. ౫-౩-౯౨.

అనయోః కతరో వైష్ణవః; యతరః, తతరః.

వా బహూనాం జాతిపరిప్రశ్నే డతమచ్. ౫-౩-౯౩.

జాతిపరిప్రశ్న ఇతి ప్రత్యాఖ్యాత మాకరే: కతమో భవతాం కఠః; యతమః, తతమః. వాగ్రహణ మకజర్థమ్. యకః, సకః.

ఇతి ప్రాగివీయప్రకరణమ్.

అథ స్వార్థిక ప్రకరణమ్.

ఇవే ప్రతికృతౌ. ౫-౩-౯౬.

కన్ స్యాత్. అశ్వ ఇవ ప్రతికృతిః అశ్వకః.

సర్వప్రాతిపదికేభ్యః స్వార్థే కన్.

అశ్వకః.

తత్ప్రకృతవచనే మయట్. ౫-౪-౨౧.

ప్రాచుర్యేణ ప్రస్తుతం ప్రకృతం, తస్య వచనం ప్రతిపాదనమ్. భావేఽధికరణే వా ల్యుట్. ఆద్యే:—ప్రకృత మన్న మన్నమయం; అపూప మయం. ద్వితీయే తు:—అన్నమయో యజ్ఞః; అపూపమయం పర్వ.

ప్రజ్ఞాదిభ్యశ్చ. ౫-౪-౩౮.

అణ్ స్యాత్. ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః; దైవతమ్.

బహ్వల్పార్థాచ్ఛస్కారకాదన్యతరస్యామ్. ౫-౪-౪౨.

బహూని దదాతి బహుశః; అల్పశః.

* ఆద్యాదిభ్యస్తసేరుపసఙ్ఖ్యానమ్ [వా. ౩౩౩౯.]

ఆదౌ ఆదితః; మధ్యతః, అన్తతః, పృష్ఠతః, పార్శ్వతః. ఆకృతిగణోఽయమ్. స్వరేణ-స్వరతః; వర్ణతః.

కృభ్వస్తియోగే సంపద్యకర్తరి చ్విః. ౫-౪-౫౦.

* అభూతతద్భావ ఇతి వక్తవ్యమ్ [వా. ౩౩౪౦.]

వికారాత్మతాం ప్రాప్నువత్యాం ప్రకృతౌ వర్తమానాద్వికారశబ్దాత్ స్వార్థే చ్విర్వా స్యాత్ కరోత్యాదిభిర్యోగే.

అస్య చ్వౌ. ౭-౪-౩౨.

అవర్ణస్య ఈత్ స్యాచ్చ్వౌ. అకృష్ణః కృష్ణస్సమ్పద్యతే, తం కరోతి కృష్ణీకరోతి; బ్రహ్మీభవతి, గఙ్గీస్యాత్.

*అవ్యయస్య చ్వావీత్వం నేతి వాచ్యమ్. [వా. ౫౦౫౨.]

దోషాభూతమహః, దివాభూతా రాత్రిః.

విభాషా సాతి కార్త్స్న్యే. ౫-౪-౫౨.

చ్వివిషయే సాతిర్వా స్యాత్ కార్త్స్న్యే.

సాత్పదాద్యోః. ౮-౩-౧౧౧.

సస్య షత్వం న. దధి సించతి; కృత్స్నం శస్త్ర మగ్ని స్సమ్పద్యతే అగ్నిసాద్భవతి.

చ్వౌ చ. ౭-౪-౨౬.

దీర్ఘస్స్యాత్. అగ్నీభవతి.

అవ్యక్తానుకరణాద్ద్వ్యజవరార్ధాదనితౌ డాచ్. ౫-౪-౫౭.

ద్వ్యజవరం న్యూనం, న తు తతో న్యూనమ్; అనేకాజితి యావత్. తాదృశ మర్ధం యస్య తస్మా డ్డాచ్ స్యాత్ కృభ్వస్తిభి ర్యోగే.

*డాచి బహుళం ద్వే భవతః. [వా. ౪౬౯౭.]

ఇతి డాచి వివక్షితే ద్విత్వమ్.

*నిత్యమామ్రేడితే డాచీతి వక్తవ్యమ్. [వా. ౩౬౩౯.]

డాచ్పరం యదామ్రేడితం తస్మిన్ పరే పూర్వపరయో ర్వర్ణయోః పరరూపం స్యాత్. ఇతి తకారపకారయోః పకారః. పటపటాకరోతి. అవ్యక్తానుకరణాత్కిమ్?. దృషత్కరోతి. ద్వ్యజవరార్ధాత్కిమ్?. అత్కరోతి. అవరేతి కిమ్? ఘరటఘరటాకరోతి. అనితౌ కిమ్? పటితి కరోతి.

ఇతి స్వార్థికప్రకరణమ్.

తద్ధితాధికార స్సమాప్తః.

అథ స్త్రీప్రత్యయప్రకరణమ్.

స్త్రియామ్. ౪-౧-౩.

ఇత్యధికృత్య.

అజాద్యతష్టాప్. ౪-౧-౪.

అజాదీనామకారాన్తస్య చ యద్వాచ్యం స్త్రీత్వం తత్ర ద్యోత్యే టాప్ స్యాత్. అజా, ఏడకా, అశ్వా, చటకా, మూషికా, బాలా, వత్సా, హోఢా, మన్దా, విలాతా, మేధా. ఇత్యాది; గఙ్గా, సర్వా. అదన్తాత్పృథగజాద్యుక్తిర్ఙీప్ఙీషోర్బాధనాయ.

ఉగితశ్చ. ౪-౧-౬.

ఉగిదన్తాత్ప్రాతిపదికాత్ ఙీప్ స్త్రియాం. భవన్తీ, పచన్తీ.

అనుపసర్జనాత్. ౪-౧-౧౪.

అధికారోఽయమ్. 'యూనస్తి' రిత్యభివ్యాప్య.

టిడ్ఢాణఞ్ద్వయసజ్దఘ్నఞ్మాత్రచ్తయప్ఠక్ఠఞ్కఞ్క్వరపః. ౪-౧-౧౫.

అనుపసర్జనం యట్టిదాది తదన్తం యదదన్తం తత స్త్రియాం ఙీప్. కురుచరీ. నదట్:— నదీ. దేవట్:— దేవీ. సౌపర్ణేయీ, ఐన్ద్రీ, ఔత్సీ, ఊరుద్వయసీ, ఊరుదఘ్నీ, ఊరుమాత్రీ, పఞ్చతయీ, ఆక్షికీ, లావణికీ, ప్రాస్థికీ, యాదృశీ, ఇత్వరీ.

*** నఞ్స్నఞీకక్ఖ్యుంస్తరుణతలునానాముపసఙ్ఖ్యానమ్. [వా. ౨౪౨౫.]**

స్త్రైణీ, పౌంస్నీ, శాక్తీకీ, ఆఢ్యం కరణీ, [1]తరుణీ—తలునీ.

---

1. యద్యప్యనయోః 'వయసి ప్రథమే' ఇత్యేవ ఙీప్ సిద్ధః. తథాపి గౌరాదిషు పాఠాత్ ఙీషి ప్రాప్తే ఇదం వచనమ్. గౌరాదిపాఠాత్ ఙీషి తు స్వరే విశేషః.

→ యఞశ్చ. ౪-౧-౧౬. ←

యఞన్తాత్ ఙీప్ స్త్రియాం. అకారలోపే కృతే:—

→ హలస్తద్ధితస్య. ౬-౪-౧౫౦. ←

హలః పరస్య తద్ధితయకారస్య లోప ఈతి పరే. గార్గీ.

→ ప్రాచాం ష్ఫ తద్ధితః. ౪-౧-౧౭. ←

యఞన్తాత్ ష్ఫో వా స్యాత్ స చ తద్ధితః.

→ షిద్గౌరాదిభ్యశ్చ. ౪-౧-౪౧. ←

ఙీష్ స్యాత్. గార్గ్యాయణీ, నర్తకీ, గౌరీ, అనడుహీ, అనడ్వాహీ. ఆకృతిగణోఽయమ్.

→ వయసి ప్రథమే. ౪-౧-౨౦. ←

ప్రథమవయోవాచినోఽదన్తాత్ ఙీప్. కుమారీ.

→ ద్విగోః. ౪-౧-౨౧. ←

అదన్తాద్ద్విగోర్ఙీప్. త్రిలోకీ. అజాదిత్వాత్ త్రిఫలా, త్ర్యనీకా.

→ వర్ణాదనుదాత్తాత్తోపధాత్తో నః. ౪-౧-౩౯. ←

వర్ణవాచీ యోఽనుదాత్తాన్తస్తోపధస్తదన్తాదనుపసర్జనాద్వా ఙీప్. తకారస్య చ నః. ఏతా - ఏనీ, రోహితా-రోహిణీ.

→ వోతో గుణవచనాత్. ౪-౧-౪౪. ←

ఉదన్తాద్గుణవాచినో వా ఙీష్. మృద్వీ-మృదుః.

→ బహ్వాదిభ్యశ్చ. ౪-౧-౪౫. ←

వా ఙీష్. బహ్వీ - బహుః.

→ * కృదికారాదక్తినః. [గణ. ౫౦.] ←

రాత్రిః-రాత్రీ.

→ * సర్వతోఽక్తిన్నర్థాదిత్యేకే. [గణ. ౫౧] ←

శకటిః - శకటీ.

పుంయోగాదాఖ్యాయామ్. ౪-౧-౪౮.

యా పుమాఖ్యా పుంయోగాత్ స్త్రియాం వర్తతే తతో ఙీష్. [1]గోప
స్య స్త్రీ గోపీ.

*** పాలకాన్తాన్న. [వా. ౨౪౬౧]**

గోపాలికా, అశ్వపాలికా.

ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యాత ఇదాప్యసుపః. ౭-౩-౪౪.

ప్రత్యయస్థాత్కాత్పూర్వస్యాకారస్యేకారః స్యాదాపి స ఆప్
సుపః పరో న చేత్. సర్వికా, కారికా. అతః కిమ్? నౌకా. ప్రత్యయస్థా
త్కిమ్? శక్నోతీతి శకా; అసుపః కిమ్? బహుపరివ్రాజకా నగరీ.

*** సూర్యాద్దేవతాయాం చాప్. [వా. ౨౪౭౧]**

సూర్యస్య స్త్రీ దేవతా సూర్యా; దేవతాయాం కిం.

*** సూర్యాగస్త్యయోశ్ఛే చ ఙ్యాం చ. [వా. ౪౧౯౯.]**

యలోపః. సూరీ, కుస్తీ. మానుషీయమ్.

**ఇన్ద్రవరుణభవశర్వరుద్రమృడహిమారణ్యయవ
యవనమాతులాచార్యాణామానుక్. ౪-౧-౪౯.**

ఙీష్ చ. ఇన్ద్రస్య స్త్రీ ఇన్ద్రాణీ; వరుణానీ, భవానీ, శర్వాణీ,
రుద్రాణీ, మృడానీ.

*** హిమారణ్యయోర్మహత్త్వే. [వా. ౨౪౭౨.]**

---

1 హరేః స్త్రీ, శంభోః స్త్రీ, ఇత్యాదౌ తు స్త్రీప్రత్యయప్రకరణే అత
ఇత్యనువృత్తేః ఙీష్ న భవతి. యా తు స్వయమేవ గాః పాతి సా న తు గో
పస్య స్త్రీ; సా తు గోపా. తత్ర గోపశబ్దస్య స్వత ఏవ వృత్త్యా పుంయోగా
దవృత్తేః. గోపస్య మాతా శ్వశ్రూః మాతులానీ వా గోపీతి న స్యాత్; అత్ర
జాయాపత్యాత్మకస్యైవ పుంయోగస్య వివక్షితత్వాత్. దుహితరి కేకయీ,
దేవకీ ఇత్యాదయస్తు గౌరాదౌ పాఠ్యాః.

మహ ద్ధిమం హిమానీ, మహ దరణ్యం మరణ్యానీ.

---> * యవా ద్దోషే. [వా. ౨౪౭౩.] <---

దుష్టో యవో యవానీ.

---> * యవనా ల్లిప్యాం. [వా. ౨౪౭౪.] <---

యవనానాం లిపి ర్యవనానీ.

* మాతులోపాధ్యాయయో రానుగ్వా. [వా. ౨౪౭౫.]

మాతులానీ - మాతులీ, ఉపాధ్యాయానీ-ఉపాధ్యాయీ.

---> * ఆచార్యా దణత్వం చ. [వా. ౨౪౭౬.] <---

పుంయోగే. ఆచార్యానీ- ఆచార్యా; స్వయం వ్యాఖ్యాత్రీ.

---> * అర్యక్షత్రియాభ్యాం వా స్వార్థే. [వా. ౨౪౭౭.] <---

అర్యాణీ - అర్యా, క్షత్రియాణీ - క్షత్రియా. పుంయోగే అర్యీ, క్షత్రియీ.

---> క్రీతా త్కరణపూర్వాత్. ౪-౧-౫౦. <---

ఙీష్. వస్త్రక్రీతీ. క్వచి న్న; ధనక్రీతా.

---> స్వాఙ్గా చ్చోపసర్జనా దసంయోగోపధాత్. ౪-౧-౫౪. <---

అసంయోగోపధ ముపసర్జనం యత్స్వాఙ్గం తదన్తా ఙ్ఙీష్. కేశా నతిక్రాన్తా అతికేశీ-అతికేశా, చన్ద్రముఖీ-చన్ద్రముఖా. అసంయోగోపధాత్కిమ్? సుగుల్ఫా. ఉపసర్జనా త్కిమ్? సుశిఖా.

---> న క్రోడాదిబహ్వచః. ౪-౧-౫౬. <---

క్రోడాదే ర్బహ్వచ శ్చ స్వాఙ్గా న్న ఙీష్. కల్యాణిక్రోడా. ఆకృతిగణోఽయమ్. సుజఘనా.

---> నఖముఖాత్ సంజ్ఞాయామ్. ౪-౧-౫౮. <---

న ఙీష్.

---> పూర్వపదా త్సంజ్ఞాయా మగః. ౮-౪-౩. <---

పూర్వపదస్థా న్నిమిత్తాత్ పరస్య నస్య ణ స్స్యా త్సంజ్ఞాయాం న తు గకారవ్యవధానే. శూర్పణఖా, గౌరముఖా. సంజ్ఞాయాం కిమ్?. తామ్రముఖీ కన్యా.

→ జాతే రస్త్రీవిషయా దయోపధాత్. ౪-౧-౬౩. ←

జాతివాచి య న్న చ స్త్రియాం నియత మయోపధం తతో ఙీష్. తటీ, వృషలీ, కఠీ, బహ్వృచీ. జాతేః కిమ్?. ముణ్డా. అస్త్రీవిషయాత్కిమ్?. బలాకా. అయోపధా త్కిమ్?. క్షత్రియా.

→ *హయ గవయ ముకయ మనుష్య మత్స్యానా మప్రతిషేధః. [వా. ౨౪౯౫.] ←

యోపధప్రతిషేధే:—హయీ, గవయీ, ముకయీ. 'హల స్తద్ధితస్య' ఇతి యలోపః. మనుషీ.

→ * మత్స్యస్య ఙ్యామ్. [వా. ౪౧౯౮.] ←

యలోపః. మత్సీ.

→ ఇతో మనుష్యజాతేః. ౪-౧-౬౫. ←

ఙీష్. దాక్షీ.

→ ఊఙుతః. ౪-౧-౬౬. ←

ఉదన్తా దయోపధా న్మనుష్యవాచినః స్త్రియా మూఙ్. కురూః. అయోపధా త్కిమ్?. అధ్వర్యు ర్బ్రాహ్మణీ.

→ పఙ్గోశ్చ. ౪-౧-౬౮. ←

పఙ్గూః.

→ * శ్వశురస్యోకారాకారలోపశ్చ. [వా. ౫౦౩౯.] ←

శ్వశ్రూః.

⟶ ఊరూత్తరపదా దౌపమ్యే. ౪-౧-౬౯. ⟵

ఉపమానవాచి పూర్వపద మూరూత్తరపదం యత్ ప్రాతిపదికం తస్మా దూఙ్. కరభోరూః.

⟶ సంహితశఫలక్షణవామాదే శ్చ. ౪-౧-౭౦. ⟵

అనౌపమ్యార్థం సూత్రం. సంహితోరూః, శఫోరూః, లక్షణోరూః. వామోరూః.

⟶ శార్ఙ్గరవాద్యఞో ఙీన్. ౪-౧-౭౩. ⟵

శార్ఙ్గరవాదే ర్యఞో యోఽకార స్తదన్తా చ్చ జాతివాచినో ఙీన్. శార్ఙ్గరవీ, బైదీ, బ్రాహ్మణీ.

⟶ * నృనరయో ర్వృద్ధి శ్చ. [గణ. ౫౪.]. ⟵

నారీ.

⟶ యూన స్తిః. ౪-౧-౭౭. ⟵

యువన్ శబ్దాత్ స్త్రియాం తి స్స్యాత్. యువతిః.

ఇతి స్త్రీప్రత్యయ ప్రకరణమ్.

శ్లో. శాస్త్రాన్తరే ప్రవిష్టానాం బాలానాం చోపకారికా,
కృతా వరదరాజేన లఘుసిద్ధాన్తకౌముదీ.

ఇతి శ్రీవరదరాజకృతా లఘుసిద్ధాన్తకౌముదీ సమాప్తా.

చెన్నపురి : వావిళ్ల. రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్‌వారి
ఆదిసరస్వతీనిలయముద్రాక్షరశాలయందు
ముద్రితము.—1916.